

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

3. ÉVF. 2. SZÁM

BUDAPEST

1960

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, ERDEI FERENC,
HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN, KLINGER ANDRÁS,
MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság
elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

венгерский журнал демографических наук

Адрес редакции : Будапешт, II. Будап Ласло ул. 1—3.

Подписку направлять по адресу : «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, II. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

The Hungarian Review of Population Sciences

Editorial Office : Budapest, II. Budaу László u. 1—3.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, POB 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year : US \$ 4,40

*

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő : dr. Szabady Egon

Szerkesztőség : Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Budaу László u. 1.

Telefon : 358-530

Kiadóhivatal : Budapest, II. Keleti Károly u. 18/b. Telefon : 358-530

Kiadja : a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó : Garádi László

60.2344 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla)

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központ Hírlap Irodánál (Budapest, V. József
nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft

Csekk számlaszám : egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B.

47. sz. folyószámlájára)

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Pallós Emil—Dr. Vukovich György</i> : A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége; házassági táblák	159
<i>Dr. Tamásy József</i> : A család és a háztartás fogalma, összefüggései és az 1960. évi népszámlálás család- és háztartás-felvételének alapelvei ...	192
<i>Tekse Kálmán</i> : Képviselési minta korrekciója	217
<i>P. G. Podjacsih</i> : A szovjet népszámlálás és eredményei	227

KÖZLEMÉNYEK

<i>Fenyő Imréné—Sárdi Endre</i> : A külföldi idegenforgalom és a szálloda-helyzet 1958—1959-ben	242
<i>Dr. habil. Gerhard Nultsch</i> : A születések számának alakulása a Német Demokratikus Köztársaságban a városok és a községek népességének jellegzetességei szerint	254

FIGYELŐ

Megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága	272
Megjelent az 1960. évi népszámlálás eredményeit ismertető kiadványszerozat első kötete	277
A halandóság alakulása Nyugat-Európában 1900—1950 között (<i>V. Gy.</i>)	278

IRODALOM

KÖNYVEK

Az 1956. február 21-i népszámlálás. Általános eredmények. Bucureşti, 1959. (<i>V. A.</i>)	284
<i>Woods, S. F. J.</i> : Az amerikai csalárendszer. New York, 1959. (<i>K. K.</i>)	285
<i>Clinard, M. B.</i> : Az elhajló viselkedés szociológiája. New York, 1957. (<i>K. K.</i>)	286
<i>Wabber, J. L.</i> , szerk.: A társadalom és az öregkorú népesség egészsége. Gainesville, 1959. (<i>A. Gy.</i>)	287
<i>Glick, P. C.</i> : Amerikai családok. New York, London, 1958. (<i>Th. E.</i>)	287
Délkelet-Ázsia népessége — beleértve Ceylont és Kína Tajvan részét — 1950—1958, United Nations, New York, 1958. (<i>A. Gy.</i>)	289
<i>Chandrasekhar, S.</i> : Csecsemőhalandóság Indiában, 1901—1955. London, 1959. (<i>A. Gy.</i>)	290

FOLYÓIRATOK

- Szilágyi János*: Adatok az átlagos élettartam kérdéseihez Aquincumban és Pannonia más részeiben, I—II. Antik tanulmányok, VI. 1959. (*A. Gy.*) 290
- Vincent, P. E.*: A termékenység változása az életkor függvényében. A vizsgálati módszer; néhány kutatási eredmény összefoglalása. Bulletin de l'Institut International de Statistique. 1958. 2. sz. (*Th. E.*) 293
- Gopaldaswami, S. R. A.*: Hogyan csökkentette Japán a felére a születési arányszámot: tanulságok India számára. Population Review, 1959. 2. sz. (*V. Gy.*) 293
- Whelpton, P. K.—Kiser, C. V.*: Társadalmi és pszichológiai tényezők befolyása a termékenységre. The Eugenics Review. 1959. 1. sz. (*Th. E.*) 294
- Jutikkala, E.*: A nagy finnországi éhínség 1696—97-ben. The Scandinavian Economic History Review. 1955. Kiszámítható-e Finnország 17. századi népessége? The Scandinavian Economic History Review, 1958. (*A. Gy.*) 295
- Bogue, D. J.—Duncan, B.*: Összetett módszer kis területek népszámlálási adatainak továbbvezetéséhez kor, nem és szín szerint. US. NOVS. Vital Statistics, Special Reports. Vol, 47, No. 6. (*V. Gy.*) 296

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

- Эмил Паллош—Д-р. Дьердь Вукович* : Некоторые характерные черты движения вступлений в брак в Венгрии ; таблицы брачности... 159
- Д-р. Йозеф Тамаш* : Понятие, взаимосвязи и основные принципы обследования семей и домашних хозяйств при переписи населения 1960 года 192
- Кальман Тэкиш* : О коррекции математической выборки 217
- П. Г. Подъячич* : Перепись населения 1959 года в Советском Союзе и ее результаты 227

СООБЩЕНИЯ

- Имренэ Фенье—Эндре Шарди* : Иностраный туризм и положение с гостиницами в 1958 и 1959 годах..... 242
- Д-р. (доцент) Гергард Нульц* : Динамика рождаемости в Германской Демократической Республике по характерным чертам городского и сельского населения 254

ОБОЗРЕНИЕ

- Недавно имело место образование Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук 272
- Вышел из печати первый том серии изданий, излагающей результаты переписи населения 1960 года 277
- Динамика смертности в Западной Европе в 1900—1950 годах..... 278
- ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 284

CONTENTS

PAPERS

- Emil Pallós—Dr. György Vukovich*: Some Characteristics of Hungary's Marriage Movement; Nuptiality Tables 159
- Dr. József Tamásy*: Definition and Relations of Family and Household and Basic Principles of the Family—Household Survey of the 1960 Population Census 192
- Kálmán Tekse*: On the Correction of the Representative Sample 217
- P. G. Podiachikh*: The 1959 Soviet Population Census and its Results 227

ARTICLES

- Mrs. Susan Fenyő—Endre Sárdi*: Foreign Tourist Traffic and the Hotel Situation in 1958—1959 242
- Dr. habil. Gerhard Nullsch*: Natality in Rural and Urban Areas of the German Democratic Republic 254

CHRONICLE

- Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences Has Been Established 272
- 1960 Population Census Preliminary Publication Has Appeared 277
- Mortality in Western Europe between 1900—1950 (*Gy. V.*) 278

- REVIEWS 284

A MAGYAR HÁZASSÁGI MOZGALOM NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE; HÁZASSÁGI TÁBLÁK

PALLÓS EMIL — DR. VUKOVICH GYÖRGY

A házassági mozgalom változásai mind társadalmi, mind pedig gazdasági szempontból nagy jelentőségűek. A házasságra lépők kora például a népesség reprodukciójára van hatással, emellett számos társadalmi vonatkozása is van. Tanulmányunkban a magyar házassági mozgalomnak csak kor-vonatkozásaival kívánunk foglalkozni, megkíséreljük a magyar házassági mozgalomban az utóbbi két évtizedben e téren bekövetkezett változások bemutatását. Vizsgálatainkat nagyrészt az egyelőre csak a nőtlen népességre összeállított 1941., 1949., 1955. és 1958. évi házassági táblák adatai alapján végezzük, előjáróban azonban néhány, a folyamatos népmozgalmi adatszolgáltatás anyagából összeállított táblából levont következtetéssel igyekszünk a kérdés lényegére rámutatni. E következtetések korántsem teljeseek, inkább csak példálózóak és tulajdonképpen problémafelvetés jellegűek, hiszen a feldolgozandó anyag mennyisége rendkívül nagy és egy tanulmány keretében még csak vázlatosan sem fér el.

*

A nyers házasságkötési arányszám alakulására az utóbbi húsz év folyamán — a háború alatti lassú csökkenés után — egy ugrásszerűen növekvő, majd ennek következtében egy magasabb szintről kiinduló, lassan csökkenő irányzat jellemző. A nyers házasságkötési arányszám 1949-ben érte el a legmagasabb értéket, azóta — kisebb-nagyobb hullámzásokkal — állandóan csökken. Az irányzatot az 1. tábla adatai jól mutatják. Az I. ábrán a nyers házassági arányszámot hároméves mozgó átlaggal is kiegyenlítettük, hogy az alakulás rendje jobban felismerhető legyen.

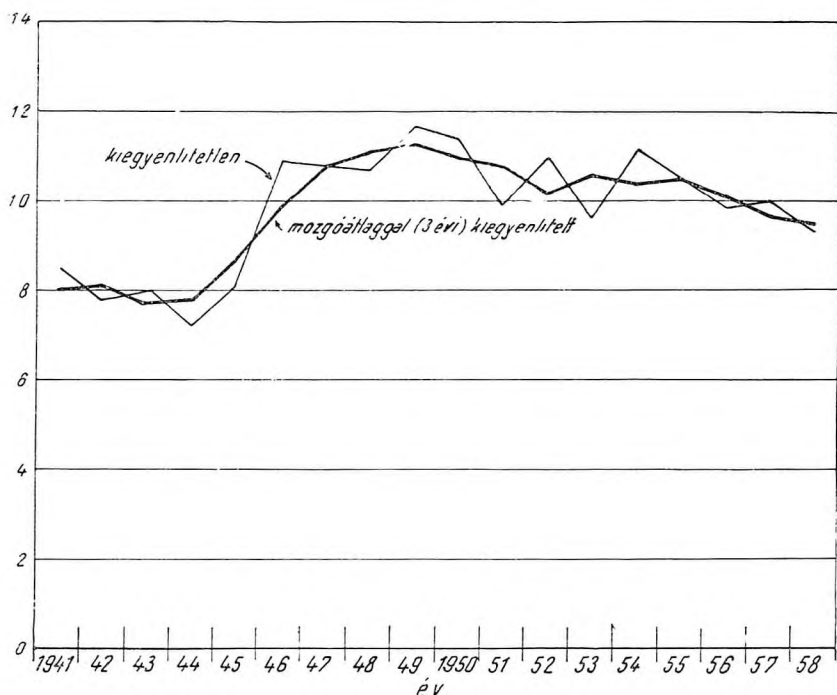
A házasságkötések számában a második világháborút közvetlenül követő években bekövetkezett nagymértékű emelkedés jelentős hatással volt a népesség családi állapot szerinti megoszlására is. A családi állapot szerinti megoszlás változása, a nőtleneknek és a hajadonoknak az össznépességben tapasztalható csökkenő aránya a továbbiakban visszahat a házassági arányszám alakulására is, és egyik oka volt annak, hogy a házasságkötések száma az ötvenes évek eleje óta csökkenő irányzatot mutat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nyers házasságkötési arányszám még mindig jóval magasabb a felszabadulás előttinél.

1. Nyers házasságkötési arányszámok Magyarországon

Общие коэффициенты брачности в Венгрии

Crude Marriage Rates in Hungary

Év	‰	Év	‰
1941	8,5	1950	11,4
1942	7,8	1951	9,9
1943	8,0	1952	11,0
1944	7,2	1953	9,6
1945	8,1	1954	11,1
1946	10,9	1955	10,5
1947	10,8	1956	9,8
1948	10,7	1957	10,0
1949	11,7	1958	9,3

I. A nyers házassági arányszám alakulása, 1941—1958

Динамика общего коэффициента брачности в 1941—1958 гг.

Trend of Crude Marriage Rates, 1941—1958

A házas népesség aránya mindkét nemnél jelentős mértékben növekedett. Míg 1941-ben a 15 éves és idősebb korú férfi népesség 62,5%-a volt házas, addig 1949-ben ez az arány már 64,5%, majd folyamatosan növekszik és 1955-ben 69,3%, 1958-ban pedig már 71,7%. Az 1941—1958. évek között a házas férfiak aránya 14,7%-kal növekedett, a házas nők ugyanakkor 10,1%-kal. A házasságkötések számát befolyásoló tényezők között jelentős szerepe van az elváltak egyre növekvő számának, illetőleg az újra-házasulók számában ennek hatására tapasztalható növekedésnek is. A 2.

táblán a 15 éves és idősebb korú népesség családi állapot szerinti megoszlásának változásait tüntettük fel az 1941—1958 időszakban. A táblán látható, hogy az özvegy családi állapotú nők aránya a háború után jelentős mértékben — mintegy 14%-kal — megnövekedett, és azóta fokozatosan csökken, bár a háború előtti 1941. évi arányt még nem érte el. A 15 éves és idősebb népességben tapasztalható elég jelentős nőtöbblet következtében a házas férfiak aránya nagyobb a házas nőknél, és ez a különbség főleg a két nem eltérő halandósága következtében állandóan növekszik. 1950—1959 között a házas férfiak aránya 9,9%-kal, míg a házas nőké csak 9,2%-kal növekedett meg.

2. A 15 éves és idősebb korú népesség nem és családi állapot szerinti megoszlása

Разделение населения 15 лет и больше по полу и семейному состоянию
Age Structure and Marital Status of the Population of 15 Years and over

	Nőtlen Нажадон (1)	Házias (2)	Özvegy (3)	Elvált (4)
		Férfi — Мужчины — Males		
1941. január 31.	32,5	62,5	4,2	0,8
1949. január 1.	30,6	64,5	4,0	0,9
1955. január 1.	26,0	69,3	3,6	1,1
1956. január 1.	25,5	69,8	3,5	1,2
1957. január 1.	24,0	71,3	3,5	1,2
1958. január 1.	23,5	71,7	3,5	1,3
1959. január 1.	23,2	72,0	3,4	1,4
		Nő — Женщины — Females		
1941. január 31.	24,7	59,3	14,6	1,4
1949. január 1.	22,7	59,1	16,6	1,6
1955. január 1.	18,8	63,7	15,5	2,0
1956. január 1.	18,3	64,3	15,3	2,1
1957. január 1.	17,6	64,9	15,3	2,2
1958. január 1.	17,2	65,3	15,2	2,3
1959. január 1.	18,9	65,6	15,1	2,4

Горизонтальная графа: (1) Неженатые, незамужние; (2) женатые, замужние; (3) вдовы; (4) разведенные.

Heading: (1) Single; (2) married; (3) widowed; (4) divorced.

A népesség családi állapot szerinti megoszlása jelentős mértékben befolyásolja a házassági mozgalom nagyságát, amely mindamelltt csak kereteiben, lehetőségeiben függ a családi állapot szerinti megoszlástól, intenzitását már társadalmi, gazdasági, pszichológiai stb. tényezők határozzák meg. A házasságkötések számának alakulása természetesen visszahat a népesség családi állapot szerinti megoszlására, bár e megoszlás adott kialakulásának korántsem egyedüli tényezője, mert ezt a házasságkötések mellett még a halálozás, a migráció, a válások száma stb. is befolyásolja.

A HÁZASULÓK KORMEGOSZLÁSA ÉS CSALÁDI ÁLLAPOTA

Az elmúlt két évtized alatt a házasulók kormegoszlásában nagy változás következett be. E változás lényege, hogy a házasságra lépők között mindkét nemnél megnövekedett a fiatal (férfiaknál a 25, nőknél a 20 éven aluli) és az idősebb (50 éven felüli) korcsoportok aránya. E növekedés külö-

3. A házasulók átlagos életkora
Средний возраст женихов и невест
Mean Age of the Brides and Bridegrooms

	A férjek (1) átlagos életkora (év)	A feleségek (2)	A férjek és a feleségek átlagos kora közötti különbség éveken (3)
1938	29,5	24,9	4,6
1952	29,3	25,3	4,0
1953	28,6	24,7	3,9
1954	29,5	25,3	4,2
1955	29,3	25,3	4,0
1956	28,4	24,4	4,0
1957	28,5	24,6	3,9
1958	29,0	24,8	4,2

Горизонтальная графа: Средний возраст (1) супругов, (2) супруг (годы); (3) разница между средними возрастными супругов и супруг (годы).

Heading: Mean age of (1) husbands, (2) wives (years); difference between the mean age of husbands and wives (years).

4. A házasulók kormegoszlása (%)
Разделение по возрастам женихов и невест (%)
Age Structure of the Brides and Bridegrooms (per cent)

	—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—
éves						
Férfi — Мужчины — Males						
1941	3,6	19,0	41,3	25,9	6,2	4,0 ^{a)}
1949	3,2	33,2	35,1	17,9	6,5	4,1
1955	4,8	35,5	29,5	15,3	8,0	6,9
1958	5,2	39,6	27,4	14,7	6,0	7,1
Nő — Женщины — Females						
1941	28,7	34,7	17,4	13,2	4,1	1,9 ^{a)}
1949	26,3	39,0	18,7	10,0	4,1	1,9
1955	28,3	36,4	13,7	11,6	6,1	3,9
1958	33,7	34,9	11,5	10,9	5,0	4,0

a) Az ismeretlen korúakkal együtt.

nősen a férfiakkal jelentős, 1958-ban 1941-hez viszonyítva¹ a 24 éves és ennél fiatalabb vőlegények aránya közel kétszeresére emelkedett (22,6 és 44,8%). A nőknél a 20 éven aluliak aránya a vizsgált időszakban 17%-kal növekedett meg, a menyasszonyok kormegoszlása tehát a két időpont között bekövetkezett nagymértékű társadalmi-gazdasági átalakulás ellenére jóval stabilabbnak látszik, a nők házassági aránya ugyanis a fiatal korcsoportokban már a háború előtt is megközelítette a lehetséges maximumot, így e téren nagyobb változás nem is következhetett be. A férfiakkal azonban a kedvezőbb társadalmi és gazdasági feltételek a házasságkötési kor előbbre tolódásához vezettek. Az átlagos házasságkötési kor mindamellett egyik nemnél sem módosult számottevően (3. tábla), aminek oka az újra-házasulók egyre növekvő arányában, illetőleg az idősebb korban megkötött házasságok számának emelkedésében kereshető. Az általában idősebb kor-

¹ Az 1941. esztendő adatait a háború kitérése és az ennek következtében történt bevonulások már erősen befolyásolják. Mivel azonban a házassági táblákat csak erre az esztendőre dolgoztuk ki (1938-ra adatok hiányában nem lehetett), a háború előtti időszakhoz való viszonyításnál általában kénytelenek voltunk ezt az évet alapul venni.

ban megkötött palingám házasságok arányának megnövekedése érezhetően befolyásolta a házasulók átlagokorát.

A házasságra lépők kor szerinti megoszlásában a férfiak esetében a nőknél nagyobb eltolódást tapasztalhatunk. A 4. tábla adatai jól mutatják a fiatalabb és az idősebb korú házasulók arányának növekedését. 1941-ben a házasságra lépő férfiak 63,9%-a volt 30 évesnél fiatalabb, 1950-ben már 71,0%-a, 1958-ban pedig 72,2%-a. A nőknél a 25 éven aluliak aránya mutat emelkedést, az 1941. évi 63,4%-tól az 1958. évi 68,6%-ig. A 30 éven aluliak aránya a házasságra lépő nők között már nagyobb stabilitást mutat, 1941-ben 80,8%, 1950-ben 82,8%, 1958-ban 80,1%.

A házasulók kormegoszlásának vázlatos áttekintése után a házasságkötési gyakoriságok alakulását figyeljük meg. Az 5. és 6. táblán tüntetjük fel a korcsoportok szerinti gyakoriságokat. Alakulásukra az a jellemző, hogy főleg a 25 éven aluliak esetében mutatnak többnyire számottevő növekedést. A 25 éven felülieknél a gyakoriságok 1955-ben jóval magasabbak, mint 1949-ben, 1958-ban azonban már a legtöbb korcsoportban (néhány kivétellel) alacsonyabbak. Az 5. és 6. tábla adatait a 4. tábla adataival összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a házasulók kormegoszlásában bekövetkezett változások nagyjából egybeesnek a gyakoriságok változásaival. A házassági mozgalom megnövekedett intenzitása lassan csökkenő tendenciát mutat.

A nyers házasságkötési arányszámok (lásd az I. ábrán) kisebb ingadozásoktól eltekintve már 1949-től kezdődően csökkenőben vannak, a házasságkötési gyakoriságok csökkenése ezzel szemben lényegében csak 1955 után indul meg, és még így is magasabb, mint a korábbi években, míg a nyers arányszámok csökkenése ezalatt jóval szembetűnőbb.

5. Ezer megfelelő korú és családi állapotú férfira jutó házasságkötések száma

Бракосочетания на тысячу мужчин соответствующего возраста и семейного состояния
Marriages per Thousand Males of Corresponding Age and Marital Status

	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—	Összesen
	éves						
	Nőtlen — Неженатые — Single						
1949	8,9	122,8	252,6	167,8	57,0	16,5	93,9
1955	13,7	129,1	271,5	185,6	77,2	30,8	95,0
1958	13,2	150,1	268,7	158,3	59,9	21,6	92,5
	Özvegy — Вдовы — Widowed						
1949	—	275,4	411,2	311,8	156,4	24,6	52,2
1955	—	868,4	774,3	224,0	267,2	32,0	49,5
1958	.	508,8	681,8	299,0	216,9	30,5	43,7
	Elvált — Разведенные — Divorced						
1949	.	359,0	511,2	510,8	231,6	103,0	273,7
1955	.	476,6	549,1	450,7	332,7	145,2	316,0
1958	.	527,5	418,1	334,6	277,8	127,9	259,3
	Összes nem házas — Неженатые всего — Total unmarried						
1949	8,9	123,4	258,3	200,2	98,4	28,2	94,1
1955	13,7	130,6	283,1	221,2	142,6	41,5	98,0
1958	13,3	151,7	277,9	195,3	124,4	37,6	94,2

6. Ezer megfelelő korú és családi állapotú nőre jutó házasságkötések száma
 Бракосочетания на тысячу женщин соответствующего возраста и семейного состояния
 Marriages per Thousand Females of Corresponding Age and Marital Status

	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—	Összesen
	éves						
	Hajadon — Незамужние — Single						
1949	83,6	225,4	185,0	75,2	26,7	6,0	113,8
1955	92,2	268,7	192,2	104,7	40,8	13,0	121,0
1958	98,9	271,9	168,6	87,3	30,2	8,7	114,8
	Özvegy — Вдовы — Widowed						
1949	116,8	186,8	153,7	60,6	21,1	2,6	13,8
1955	109,7	149,6	160,5	111,5	31,8	3,9	11,3
1958	130,0	174,4	118,2	102,1	30,5	3,8	9,1
	Elvált — Разведенные — Divorced						
1949	256,4	287,6	275,8	161,6	68,7	22,3	110,1
1955	306,9	405,6	298,6	197,9	89,2	31,0	127,5
1958	497,0	370,7	256,6	156,3	75,0	26,3	108,1
	Összes nem házas — Незамужние всего — Total unmarried						
1949	83,7	225,8	186,2	79,5	28,6	3,7	72,7
1955	92,5	271,6	203,6	121,4	43,7	6,4	74,4
1958	99,3	274,6	180,4	105,1	37,9	5,7	68,1

Áttérve a házasulók családi állapot szerinti vizsgálatára, meg kell állapítanunk, hogy a fiatalabb korcsoportokban a nőtlen férfiak házasságkötési gyakoriságai az összes nem házas férfiéhoz hasonlóan alakulnak, a 40 éven felülieké — az ebben a korban már egyre gyakoribbá váló újránházasodások miatt — jellegeben hasonló, intenzitásában azonban jóval kisebb az összes nem házas férfiénál. A hajadon nőknél ez a tendencia a 25 éven aluliaknál még határozott, az idősebb korcsoportokban elmosódottabb. 1955-ben a házasságkötési gyakoriságok egyébként a legtöbb korcsoportban jóval magasabbak, mint a vizsgált többi években, ebben az évben a házasságkötések száma ugyanis — az 1954-ben nagymértékben megélnékült házassági mozgalom elhúzódásaként — még mindig magas.

Az elvált és az özvegy férfiak házasságkötési gyakoriságai nagy különbségeket mutatnak, az elváltakéi általában magasabbak az özvegyekéinél, különösen az idősebb korcsoportokban. A válások jelentős részét ugyanis újabb házasságkötés követi. Az elváltak száma össznépességen belüli arányának és az elvált családi állapotúak házasságkötési gyakoriságainak — különösen az idősebb korcsoportokban tapasztalt — növekedésére vezethető vissza jórészt a házasulók korstruktúrája megváltozásának egyik iránya: a házasodó öregkorúak arányának megnövekedése. Az 5. és 6. táblán közöljük a korcsoportonként és családi állapot szerint számított házasságkötési gyakoriságokat. A táblán jól látható, hogy az elvált férfiak házasságkötési gyakoriságai minden korcsoportban nagymértékben meghaladják a nők gyakoriságát. Ez megerősíti azt a feltevést, hogy az elvált nők házasságkötési esélyei a férfiakénál alacsonyabbak.

Az újránházasulók arányának növekedését a 7. táblán mutatjuk be. A tábla adatainak tanúsága szerint az elváltak aránya az újránházasulók között az idősorban mindkét nemnél emelkedett.

7. Az újránházasulók aránya (%)
 Соотношение лиц снова вступивших в брак (%)
 Ratio of Remarrying Persons (per cent)

	Az újránházasulók aránya az összes házasságkötésekben (1)	Az elváltak aránya az újránházasulók között (2)
	Férfi — Мужчины — Males	
1949	14,16	57,08
1955	18,04	67,55
1958	18,51	69,24
	Nő — Женщины — Females	
1949	13,88	44,16
1955	16,28	60,23
1958	16,61	64,75

Горизонтальная графа: (1) Соотношение лиц снова вступивших в брак ко всем бракосочетаниям; (2) пропорция разведенных между лицами снова вступивших в брак.

Heading: (1) Ratio of remarrying persons for all marriages; (2) proportion of divorced among remarrying persons.

Az újránházasulók aránya 1955-ben a 8. táblán vizsgált országok között mindkét nemnél Magyarországon volt a legmagasabb, úgyszintén — Ausztriához hasonlóan — az elváltaknak az összes házasságkötésekben elfoglalt aránya is. 1955 óta az újránházasulók és ezen belül az elváltak házasságkötéseinek aránya — a 7. tábla adatai szerint — növekedett.

8. Az újránházasulók és az elváltak házasságkötései néhány európai országban, 1955
 Бракосочетания лиц снова вступивших в брак и разведенных в некоторых европейских странах в 1955 г.

Marriages of Remarrying and Divorced Persons in Some European Countries, 1955

	Az újránházasulók (1)	Az elváltak (2)	Az újránházasulók (1)	Az elváltak (2)
	házasságkötései az összes házasságkötések számának %-ában			
	Férfi — Мужчины — Males		Nő — Женщины — Females	
Ausztria	17,3	12,0	14,1	10,0
Belgium	9,1	4,1	9,6	4,4
Bulgária	11,3	6,5	9,0	5,1
Csehszlovákia	11,9	8,2	10,2	7,7
Franciaország	10,8	6,6	10,1	6,1
Magyarország	18,0	12,2	16,3	9,8
Olaszország	3,3	0,04	1,4	0,03
Hollandia	9,0	5,0	7,1	4,3
Portugália	4,7	0,9	2,6	0,5
Svédország	12,7	9,8	11,7	8,7
Svájc	12,1	7,8	9,4	6,6
Anglia és Wales	12,2	6,1	10,9	5,8
Jugoszlávia	12,7	8,0	9,2	5,8

Горизонтальная графа: Бракосочетания (1) лиц снова вступивших в брак, (2) разведенных во процентах ко всем бракосочетаниям.

Heading: Marriages of (1) remarrying, (2) divorced persons per 100 total marriages.

A 8. tábla adatainak értékelhetőségét erősen megnehezíti, hogy a válással kapcsolatos jogszabályok az egyes országok között elég nagy eltéréseket mutatnak. Olaszország és Portugália adatai például (e két országban jelen-

leg a válás gyakorlatilag lehetetlen) ebből a szempontból nem is értékelhetők. A válások és ezáltal az elváltak újrَاهَازasodása számának nagymértékű megnövekedése, és más európai országokhoz viszonyítva magas aránya mindenesetre elgondolkoztató.

A házassági mozgalom alakulását tükröző, eddig bemutatott intenzitási és megoszlási viszonzyszámok sok olyan véletlenszerű körülmény hatását is tartalmazzák, amelyek nagyságukra jelentős befolyást gyakorolnak és az általános törvényszerűségek megállapítását megnehezítik. E zavaró hatások egy részét (például a kormegoszlását) standardizálással ki lehet ugyan szűrni, de a tiszta házassági kedv jellemzésére a házassági táblából kiszámított mutatók sokkal alkalmasabbak. Ezért, valamint a táblák fontosságának érzékeltetésére, a házassági mozgalom kormegoszlására vonatkozó megállapításainkat az általunk szerkesztett házassági táblák néhány mutatójával kívánjuk kiegészíteni.

A HÁZASSÁGI TÁBLÁK

A házassági tábla szerkesztésének elmélete lényegében a halandósági táblaszerkesztés elveivel azonos. Mint ahogy a halandósági tábla egy meghatározott, fiktív népesség halálzási rendjét határozza meg, úgy a házassági tábla is meghatározott időszak (rendszerint év) házasságkötési valószínűségei alapján egy fiktív népesség házassági rendjét mutatja be, figyelemmel az újrَاهَازasodásra is. A házassági tábla alapján számított tiszta házassági arányszám (amely tulajdonképpen a halandósági táblából a várható átlagos élettartam reciprokaként adódó halálzási arányszám analógiája), és egyéb általános mutatók alkalmasak a különböző életkorú és családi állapotú népesség házasságkötési sajátosságai időbeli változásainak mérésére. A házassági tábla népességének és a tényleges népességnek családi állapot szerinti összehasonlító vizsgálata, a tényleges és a házassági tábla arányszámainak együttes elemzése a házassági mozgalom adott intenzitásának mélyebb okaira is fényt deríthet.

A házassági tábla még abból a szempontból is jelentős, hogy segítségével becsléseket végezhetünk részben a népesség kor és családi állapot szerinti várható összetételére, részben pedig a házassági arányszámok jövőbeni alakulására.

Mielőtt a magyar házassági táblák elemzésére rátérnénk, röviden vázoljuk a házassági tábla összeállításának — a halandósági táblától némileg eltérő — módszereit és a fontosabb fogalmakat.*

A népesség családi állapot szerinti összetételét — a házassági tábla jelöléseit alkalmazva — a következő formulával fejezhetjük ki :

$$L = S + M + W + D \quad [1]$$

ahol L — az össznépesség
 S — a nőtlenek (hajadonok) száma
 M — a házasok száma
 W — az özvegyek száma
 D — az elváltak száma

A népesség száma és családi állapot szerinti összetétele a különféle népmozgalmi események (halálzási, házassági, válás, özvegyülés, újra-

házasodás) hatására megváltozik. E változásokat a magyar népmozgalmi statisztika minden szempontból követni tudja, a népesség továbbvezetését minden évre kor, nem és családi állapot szerint el is végzi. A házassági tábla megszerkesztéséhez szükséges összes alapadatok tehát a népmozgalmi statisztikából rendelkezésre állanak.

A családi állapotot megváltoztató események időbeli folyamatait legjobban kifejező mérőszámok a megfelelő valószínűségek. Ezek mutatják meg a legtisztábban, hogy egy adott időszakban (évben) az egyik családi állapotból a másikba való átkerülés milyen eshetőséggel történik. E valószínűségek két csoportra oszlanak. Az egyik csoportba a különböző családi állapotúak továbbélési valószínűségei, a másikba ugyanezen családi állapotúak házassági valószínűségei tartoznak. A továbbélési valószínűség fogalma a halandósági táblából ismert $\left(p_x = \frac{l_{x+1}}{l_x}\right)$. E fogalmat² az egyes családi állapotok népességére leszűkítve kapjuk a szóban forgó népesség továbbélési valószínűségét. A nőtlen (hajadon) családi állapotúak továbbélési valószínűsége x korévra például:

$$p_x^s = \frac{s_{x+1}}{s_x}$$

ahol s_x a nőtlenek száma.

Ebből a nőtlenek elhalálozási valószínűsége (mint ellentétes valószínűség):

$$q_x^s = 1 - p_x^s$$

A többi családi állapot (házas, özvegy, elvált) továbbélési és elhalálozási valószínűségeit ugyanígy képezzük. A népesség, ezen belül az érintett családi állapotú és korú tagjainak a számát a halálozások csökkentik. A különböző családi állapotúak számát azonban az is befolyásolja, hogy közülük hányan házasodnak, válnak el, vagy özvegyülnek meg. A házas népesség számát például a halálozásokon kívül az elváltak és az özvegygé váltak száma csökkenti, az újraházasodók pedig növelik. Mindezek alapján az egyik családi állapotból egy másikba való átkerülést a valószínűségekre kell alapoznunk. Legfontosabbak ezek közül a nem házas családi állapotokra vonatkozó házassági valószínűségek, így a nőtlenek (hajadonok) házassági valószínűsége (μ_x^s, μ_y^s) , az özvegyek (μ_x^v, μ_y^v) és az elváltak (μ_x^d, μ_y^d) házassági valószínűségei. Fontos még a házások válási valószínűsége (δ_x, δ_y) , és — természetesen — a felsoroltak ellentétes valószínűségei $(\bar{\mu}_x^s = 1 - \mu_x^s; \dots; \bar{\delta}_x = 1 - \delta_x, \text{ stb.})$. Az ellentétes valószínűségek tulajdonképpen azt mutatják, hogy milyen valószínűséggel marad egy x korú egyén ugyanabban a családi állapotban $x + 1$ éves korának eléréseig.

Visszatérve most az [1] formulához, azt kívánjuk meghatározni, hogy mekkora lett a kiindulási, az x korú népesség (L_x) az $x + 1$ korévnek elérésekor. Nyilvánvaló, hogy az egyes családi állapotúak számainak összege:

$$L_{x+1} = S_{x+1} + M_{x+1} + W_{x+1} + D_{x+1} \dots \quad [2]$$

² A továbbiakban x index jelenti a férfiak életkorát, az y pedig a nőkéét. Levezetéseinket, képleteinket csak az egyik nemre, a férfiakra (x) végezzük el. A nőkre vonatkozólag a levezetések teljesen azonosak.

A [2] egyenlet jobb oldalán álló kifejezéseket külön-külön kiszámíthatjuk az alábbiak szerint:

A nőtlenek (hajadonok) száma az $x + 1$ korévben egyenlő a vizsgált időpontot megérők ($S_x p_x^s$) és az addig házasságra lépők ($S_x p_x^s \mu_x^s$) számának különbségével. Képletben:

$$S_{x+1} = S_x p_x^s - S_x p_x^s \mu_x^s = S_x p_x^s (1 - \mu_x^s) \dots \quad [3]$$

A házások számát hasonló megfontolások alapján kapjuk meg, azzal, hogy ebben az esetben az özvegyek és elváltak újraházasodását is figyelembe kell vennünk. Így a házások száma az $x + 1$ korév elérésekor a következő lesz:

$$M_{x+1} = M_x p_x^m p_y^m (1 - \delta_x) + (S_x p_x^s \mu_x^s + W_x p_x^w \mu_x^w + D_x p_x^d \mu_x^d) \cdot \left(1 - \frac{1}{2} \delta_x\right) \left(1 - \frac{1}{2} q_y^m\right) \dots \quad [4]$$

ahol p_y^m – a feleség továbbélési valószínűsége.

Az egyenlet második tagjában a válási valószínűségeket és a feleségek elhalálozási valószínűségeit azért kell fél-értékkel vennünk, mert feltételezzük, hogy a házasságkötések az egész év folyamán egyenletesen oszlanak meg. Ez a valóságban természetesen nincs így, de az adott valószínűség kiszámítása szempontjából nem zavaró, mert e valószínűségeket az egész évre számítjuk. E kikötést a további levezetések során is megtesszük.

Az özvegyek (W_{x+1}) és az elváltak (D_{x+1}) száma az év végén a fenti gondolatmenet alapján képezhető. Tehát:

$$W_{x+1} = W_x p_x^w (1 - \mu_x^w) + M_x p_x^m \left(1 - \frac{1}{2} \delta_x\right) q_y^m \left(1 - \frac{1}{2} \mu_x^w\right) + (D_x p_x^s \mu_x^s + W_x p_x^w \mu_x^w + D_x p_x^d \mu_x^d) \left(1 - \frac{1}{2} \delta_x\right) \frac{1}{2} q_y^m \dots \quad [5]$$

és

$$D_{x+1} = D_x p_x^d (1 - \mu_x^d) + M_x p_x^m \delta_x \left(1 - \frac{1}{2} \mu_x^d\right) + (S_x p_x^s \mu_x^s + W_x p_x^w \mu_x^w + D_x p_x^d \mu_x^d) \frac{1}{2} \delta_x \dots \quad [6]$$

Az egyenletek jobboldala tulajdonképpen az adott családi állapotúak nagyságára ható népmozgalmi események összességét írja le. Így például az [5] képlet jobb oldalának jelentése: az első tag a továbbélő és meg nem házasodó özvegyek száma; a második tag azon házások száma, akik továbbélnének, nem válnak el, feleségük meghal (megözvegyülnek) és nem nőszülnek meg újra; a harmadik tag azoknak a nőtleneknek, özvegyeknek és elváltaknak a száma, akik továbbélnének, megházasodnak, nem válnak el, de megözvegyülnek.

A [6] képlet jobboldala hasonlóképpen magyarázható.

A [3]–[6] formulák annyiban pontosak, amennyiben az eddig megtett feltételezések gyakorlati hatásai a számítások szempontjából elhanyagolhatóak. E feltételek: 1. a házasságkötések az év folyamán egyenletesen

osznak meg. E feltétel hatását már említettük ; 2. az özvegyek élettársának a koréve a halálozási valószínűség szempontjából azonos, a képletekben tehát a megözvegyülő férfivel azonos korévű nő elhalálozási valószínűségét szerepeltetjük. E feltételt azért tehetjük meg, mert a házastársak közötti kis (mintegy 4 év) korkülönbség az elhalálozási valószínűségek esetében nem jelentős ; 3. a képletekben a vándormozgalmat nem vettük figyelembe.

A képletek gyakorlati alkalmazásánál még azt is feltételezzük, hogy a továbbélési valószínűség mindegyik családi állapot esetében egyforma, azaz $p_x = p_x^s = p_x^m = p_x^w = p_x^d$, ami a vizsgált kor-intervallumban nem okoz nagyobb zavaró hatást. További egyszerűsítő feltételezések : azok a nőtlenek, özvegyek és elváltak, akik egy adott év folyamán házasságot kötöttek, ugyanabban az évben már nem válnak el ; a házasságra lépő nők elhalálozása a házasságkötés évében elhanyagolható.

Ha egyenleteinket ez utóbbi feltételek figyelembe vételével egyszerűsítjük, úgy a következő új — és a gyakorlati célnak megfelelőbb — alakot nyerik :

$$S_{x+1} = S_x p_x (1 - \mu_x^s) \dots \quad [7]$$

$$M_{x+1} = M_x p_y (1 - \delta_x) + (S_x p_x \mu_x^s + W_x p_x \mu_x^w + D_x p_x \mu_x^d) \left(1 - \frac{1}{2} \delta_x\right) \dots \quad [8]$$

$$W_{x+1} = W_x p_x (1 - \mu_x^w) + M_x p_x q_y \left(1 - \mu_x^w\right) \dots \quad [9]$$

$$D_{x+1} = D_x p_x (1 - \mu_x^d) + M_x p_x \delta_x \left(1 - \frac{1}{2} \mu_x^d\right) \dots \quad [10]$$

A [7]—[10] formulák segítségével egy kiinduló állapot adatainak és a megfelelő valószínűségeknek az ismeretében közelítőleg kiszámíthatjuk a népesség évvégi állapotát. Ugyanígy, ha ismerjük a népesség év eleji és évvégi állapotát, valamint a vizsgált évre vonatkozó halandósági táblát, ki tudjuk számítani az egyes családi állapotokra vonatkozó házasságkötési és válási valószínűségeket.

A házassági táblákhoz a házasságkötési valószínűségeket kell kiszámítanunk. A [7]—[10] formulák alapján akkor célszerű számolni, ha az anyakönyvi nyilvántartások nem teljeseek és az egyes családi állapotok évenkénti részadatai nem állanak rendelkezésre. Ezt a módszert alkalmazta például *G. Mortara* (1) Brazília 1940. évi népszámlálási adatait használva fel, valamint *I. Lah* (2) Jugoszlávia 1948. évi házassági tábláinak elkészítésekor.

A mi esetünkben azonban az egyes családi állapotokra évjáratonként és korévenként egyaránt rendelkezésre álló népmozgalmi adatok lehetővé tették, hogy a házasságkötési valószínűségeket pontosabb módszerrel számítsuk ki. A módszert a nőtlenek házasságkötési valószínűségeire mutatjuk be, mert az e családi állapothoz tartozók teszik ki a házasságot kötők legnagyobb részét.

Számításaink során a tiszta házassági valószínűségeket dolgoztuk ki, vagyis az elhalálozások hatását kiküszöböltük. Ezt úgy értük el, hogy a

kezdő népességből kizártuk azokat, akik az év folyamán nőtlenként haltak meg, ezek ugyanis az év végére sem házasok, sem nőtlenek nem lehetnek. Az így kiszámított tiszta házassági valószínűség — amely a „házassági kedvet” tisztán mutatja — a következő:

$$\mu_x^s = \frac{h_x^s}{s_x - d_x^s} \dots \quad [11]$$

ahol h_x^s — az év folyamán x korú házasságot kötöttek száma,

s_x — az x kort elért nőtlenek száma,

d_x^s — az év folyamán x korban meghalt nőtlenek száma.

A [11] képlet nevezője azoknak a sokaságát mutatja, akik az év folyamán egyáltalán megházasodhatnak, és akik közül a házasságkötések történtek.

Az 1941., 1949., 1955. és 1958. évi adatok alapján megkíséreltük a 15–60 éves nőtlen (hajadon) népességre vonatkozó tiszta házasságkötési valószínűségek kiszámítását a [11] formula felhasználásával, külön a férfiakra és külön a nőkre. Mivel a fenti négy évre vonatkozó házassági táblák egyelőre csak a nőtlen és a hajadon népességre vonatkozólag állanak rendelkezésre, így a továbbiak során is csak ezzel foglalkozunk. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a táblákat csak a 15–60 korévekre számítottuk ki; 60 éven felül ugyanis a házasságkötések száma már oly csekély, hogy valószínűséget számítani azokra a korévekre nem célszerű.

Célszerűségi okokból a házasságkötési valószínűségek gyakorlati kiszámítására Böckh (3) halandósági valószínűség-számítási módszerét alkalmaztuk. Módszere csak egy naptári év összes házasságkötéseit veszi figyelembe, és így a megfigyelt év házassági mozgalmát teljes mértékben tükrözzék mutatóiban.

Böckh módszerével először két részleges nőtlenné (hajadonná) maradási valószínűséget számítunk ki, annak a két évjáratnak az adataiból, amelyekből a vizsgált évben a házasságkötések történtek. E két valószínűség szorzata adja meg a vizsgált életkorra jellemző nőtlenné (hajadonná) maradási valószínűséget. E két valószínűség:

$$\mu_x^{-1s} = \frac{S_{x,t,XII,31}}{s_x - d_x^{2s}} \dots \quad [12]$$

$$\mu_x^{-2s} = \frac{S_{x+1}}{S_{x,t,I,1} - d_x^{1s}} \dots \quad [13]$$

ahol s_x , ill. s_{x+1} — a t naptári évben x , ill. $x + 1$ életkorukat elérő nőtlenek száma,

d_x^{1s} , ill. d_x^{2s} — a t naptári évben meghalt x korú nőtlenek két csoportja,

$S_{x,t,I,1}$, ill. $S_{x,t,XII,31}$ — a nőtlen (hajadon) népesség a t naptári év elején és végén.

Az év eleji népességet vagy a népszámlálási, vagy pedig ahol ilyen nem volt, a népmozgalom továbbvezetett adatai segítségével határoztuk meg.

A [12] és [13] formulák szorzatából kaptuk meg — mint említettük — a nőtlenné (hajadonná) maradási valószínűséget, azaz

$$\mu_x^s = \overline{\mu_x^{1s}} \cdot \overline{\mu_x^{2s}}$$

és ebből a házasságkötési valószínűség :

$$\mu_x^s = 1 - \overline{\mu_x^s} \dots \tag{14}$$

A halálozások hatását is figyelembe vevő módszerünk azt eredményezte, hogy a házasságkötési valószínűségeket, a „házasodási kedvet”, amelyet a halálozások növekvő száma különösen az idősebb korévekben torzított volna — viszonylag jól meg tudtuk határozni. A fiatalabb korévekben a kétféle módszerrel meghatározott házasodási valószínűségek között ugyanis nincs lényeges különbség, de a 40. korévtől kezdődőleg már egyre érezhetőbbé válik. Így például, az elhalálozásokat is figyelembe vevő házasodási valószínűség a 41. korévben 0,037, a 42.-ben 0,038, a 43.-ban pedig 0,036, míg az enélkül számítottak ugyanyerre a korévekre 0,033, 0,032, 0,030.

9. A házassági tábláknál használt kiegyenlítési formulák, korcsoportonként
 Уравнения в ходу для исправления таблиц брачности, по возрастным группам
 Equations Used for Adjusting Nuptiality Tables, by Age-Groups

Év Год Year	Nőtlen — Неженатые — Bachelors				Hajadon — Незамужние — Spinsters				
1941	15—26 0	27—53 E ⁽³⁾	54—60 K	15—18 0	19—27 P ₄	28—53 E ⁽⁴⁾	54—60 K		
1949	15—19 0	20—30 P ₄	31—58 E ⁽³⁾	59—60 K	15—18 0	19—26 P ₃	27—53 E ⁽⁴⁾	54—60 K	
1955	15—20 0	21—27 P ₂	28—53 E ⁽⁴⁾	54—60 K	15—17 0	18—23 P ₃	24—30 E ⁽⁴⁾	31—55 E ⁽³⁾	56—60 K
1958	15—21 0	22—26 P ₄	27—34 E ⁽³⁾	35—53 E ⁽⁴⁾	54—60 K	15—17 0	18—25 P ₄	26—53 E ⁽⁴⁾	54—60 K

0 ≡ Kiegyenlítetlen valószínűségek — Неуравненные вероятности — Unadjusted probabilities

$$P_2 \equiv y = \alpha_0 + \alpha_1 \binom{x}{1} + \alpha_2 \binom{x}{2}$$

$$P_3 \equiv y = \alpha_0 + \alpha_1 \binom{x}{1} + \alpha_2 \binom{x}{2} + \alpha_3 \binom{x}{3}$$

$$P_4 \equiv y = \alpha_0 + \alpha_1 \binom{x}{1} + \alpha_2 \binom{x}{2} + \alpha_3 \binom{x}{3} + \alpha_4 \binom{x}{4}$$

$$E^{(3)} \equiv y = 10 a_0 + a_1 \binom{x}{1} + a_2 \binom{x}{2} + a_3 \binom{x}{3}$$

$$E^{(4)} \equiv y = 10 a_0 + a_1 \binom{x}{1} + a_2 \binom{x}{2} + a_3 \binom{x}{3} + a_4 \binom{x}{4}$$

K ≡ Állandó — Постоянная величина — Unvariable

A valószínűségek kiegyenlítését a legpontosabb általános eljárással, az analitikus függvényekkel való kiegyenlítés módszerével végeztük el, mert más eljárások — így a grafikus, vagy a mechanikus kiegyenlítés — nem bizonyultak kellőképpen pontosnak. A nemzetközi gyakorlatban általában két függvényt használnak, a 15—28 korévekre a Gauss-féle hibagörbét, a 29 éves és idősebbekre pedig egy $y = \frac{1}{\alpha_0 + \alpha_1 x + \alpha_2 x^2}$ formájú

hiperbolát. E két görbe illeszkedését megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a magyar táblák adatait — különösen a fiatalabb korévekben — erősen torzítják. Ezért többszörös illeszkedésvizsgálatok után úgy döntöttünk, hogy a 9. táblán bemutatott, adatainkhoz legjobban illeszkedő görbékkel végezzük el a kiegyenlítést. A legfiatalabb korévekben nem alkalmaztunk kiegyenlítést, mert ez majdnem teljesen eltüntette volna az adatoknak a fiatal, főleg a 20—25 éves nőtlen férfiakra jellemző sajátos alakulását. A nőknél e korévekben egyébként a kiegyenlített adatok is szabályszerű, határozott trendet mutatnak.

A házassági valószínűségek ismeretében elkészíthetjük — a halandósági tábla mintájára — a házassági táblát, azaz egy 100 000 főnyi fiktív népesség házassági rendjét. Az itt bemutatott házassági táblák a nőtlen és a hajadon családi állapotú népesség házasságkötési valószínűségein alapulnak. A nőtlen és a hajadon családi állapotú népesség 1941., 1949., 1955. és 1958. évre vonatkozó így szerkesztett házassági mutatóit a 10. táblán közöljük, a 15—30 életévek között korévenként, a 30 korévtől pedig — mivel e koréven felül az általános törvényszerűségek már egyenletesebbek — csak 5 évenként.

A nőtlen férfiak házassági valószínűségei a vizsgált években jelentős mértékben eltérnek egymástól, különösen a legfiatalabb korévekben. 1941-ben a katonai bevonulások következtében a 19—25 éves férfiak házassági valószínűségei nagyobb törést mutatnak, e törés 1949-ben és 1958-ban már alig érezhető. A házassági valószínűség görbéje 1949-ben mutatja a legkiegyenlítettebb képet, ebben az évben érte el a háború utáni házasságkötési hullám a csúcspontját és így a házasságkötések megoszlása egyenletesebbé vált. Az a kor, amelyben a nőtlen férfiak a legnagyobb valószínűséggel kötnek házasságot (a valószínűségek modusa) 1949 és 1958 között 4 évvel tolódott el a fiatalabb korévek felé, 1949-ben a 28., 1958-ban pedig a 24. korévben volt a legnagyobb a házassági kedv. 1941-ben — nyilvánvalóan a háború hatására — a házassági valószínűség — egy év kivételével — minden korévben mélyen a többi három év valószínűségei alatt marad.

A fiatalkori házasságkötések feltehetőleg befolyásolják az idősebb korok házassági valószínűségeit, mert a nőtlen férfiak közül azok, akik a házasságkötésre egyáltalán hajlamosak — a már fiatal korban is egyre inkább érezhető kedvezőbb társadalmi és gazdasági helyzetük hatására — túlnyomórészt 30 éves koruk előtt megházasodnak. Ez a folyamat jól látható a II. ábrán. 1958-ban már csökkent az idősebb (30 éven felüli) korban megkötendő házasságok valószínűsége, a fiatalkori házassági kedv azonban tovább növekedett. Ez a jelenség — bár lényegében a gazdasági helyzet kedvező alakulását is tükrözi — több meggondolandó következménnyel is jár. Ilyen például a válások alakulására gyakorolt, már említett hatása.

10. A nőllen (hajadon) népesség házassági táblái
 Таблицы брачности неженатого (незамужнего) населения
 Nuptiality Tables for Single Persons

Nőtlenek — Неженатые — Bachelors

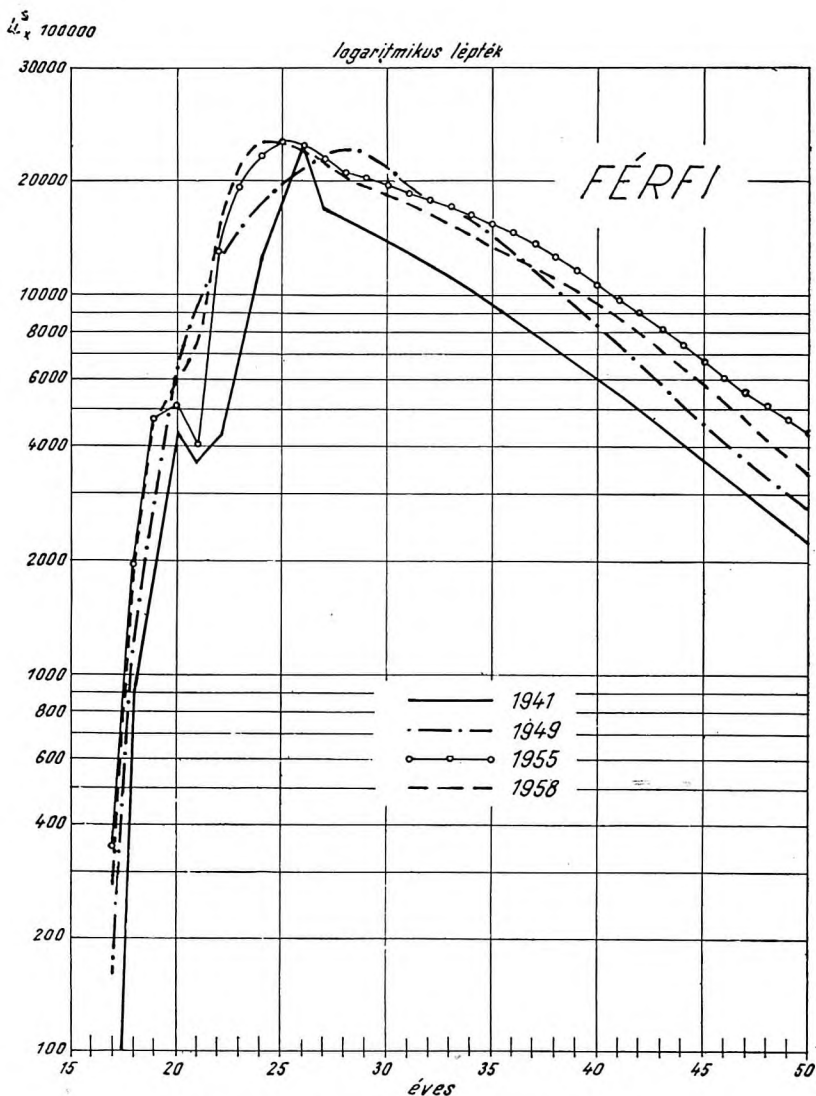
Korév (x)	A nőtlenek tiszta házasságkötési valószínűsége (μ_x^s)	100 000 nőtlenből		A nőtlenként még eltölthető évek száma az egyes életkorokban (e_x^o)
		a jelzett életkort mint nőtlen elérte (s_x)	az egyes életkorokban házasságot kötöttek száma (h_x^s)	
1941				
15	—	100 000	—	14,40
16	0,00007	100 000	7	13,40
17	0,00078	99 993	78	12,40
18	0,00880	99 915	879	11,41
19	0,02162	99 036	2 141	10,50
20	0,04338	96 895	4 203	9,73
21	0,03580	92 692	3 318	9,15
22	0,04195	89 374	3 749	8,47
23	0,07274	85 625	6 228	7,81
24	0,12869	79 397	10 218	7,39
25	0,16575	69 179	11 466	7,41
26	0,20400	57 713	11 773	7,78
27	0,16941	45 940	7 783	8,65
28	0,15963	38 157	6 091	9,31
29	0,14977	32 066	4 803	9,98
30	0,13993	27 263	3 815	10,65
35	0,09457	14 289	1 351	13,43
40	0,05994	9 428	565	14,24
45	0,03679	7 300	269	12,75
50	0,02258	6 252	141	9,52
55	0,01707	5 674	97	5,25
60	0,01707	5 206	89	0,50
1949				
15	0,00000	100 000	—	11,17
16	0,00013	100 000	13	10,17
17	0,00160	99 987	160	9,17
18	0,01170	99 827	1 168	8,18
19	0,03020	98 659	2 980	7,27
20	0,06126	95 679	5 861	6,49
21	0,09639	89 818	8 658	5,88
22	0,12276	81 160	9 963	5,45
23	0,14572	71 197	10 375	5,14
24	0,16844	60 822	10 245	4,93
25	0,19197	50 577	9 709	4,83
26	0,21523	40 868	8 796	4,86
27	0,23497	32 072	7 536	5,06
28	0,24583	24 536	6 032	5,46
29	0,24027	18 504	4 446	6,07
30	0,20863	14 058	2 933	6,84
35	0,14281	5 069	724	10,50
40	0,08270	2 718	225	12,83
45	0,04601	1 929	89	12,21
50	0,02752	1 592	44	9,32
55	0,01981	1 412	28	5,22
60	0,01863	1 283	24	0,50

Korév (x)	A nőtlenek tiszta házasságkötési valószínűsége (μ_x^s)	100 000 nőtlenből		A nőtlenként még eltölthető évek száma az egyes életkorokban (ε_x^o)
		a jelzett életkort mint nőtlen elérte (s_x)	az egyes élet- korokban házasa- ságot kötöttek száma (h_x^s)	
1955				
15	0,00007	100 000	7	10,72
16	0,00043	99 993	43	9,72
17	0,00347	99 950	347	8,73
18	0,01944	99 603	1 936	7,76
19	0,04602	97 667	4 495	6,90
20	0,05093	93 172	4 745	6,21
21	0,03907	88 427	3 455	5,52
22	0,12845	84 972	10 916	4,72
23	0,19423	74 056	14 384	4,34
24	0,23641	59 672	14 108	4,27
25	0,25499	45 564	11 619	4,43
26	0,24998	33 945	8 486	4,78
27	0,22137	25 459	5 636	5,21
28	0,21128	19 823	4 189	5,55
29	0,20346	15 634	3 181	5,90
30	0,19586	12 453	2 439	6,28
35	0,15475	4 611	714	8,53
40	0,10767	2 219	239	10,51
45	0,06773	1 379	94	10,61
50	0,04463	1 027	46	8,50
55	0,03953	832	33	4,94
60	0,03953	680	27	0,50
1958				
15	—	100 000	—	10,51
16	0,00037	100 000	37	9,51
17	0,00271	99 963	271	8,51
18	0,01946	99 692	1 940	7,53
19	0,04696	97 752	4 590	6,67
20	0,05846	93 162	5 446	5,97
21	0,07273	87 716	6 380	5,32
22	0,13928	81 336	11 328	4,70
23	0,21945	70 008	15 363	4,37
24	0,25646	54 646	14 016	4,46
25	0,24631	40 630	10 008	4,83
26	0,23744	30 622	7 271	5,25
27	0,22153	23 351	5 173	5,72
28	0,20824	18 178	3 786	6,21
29	0,19585	14 392	2 819	6,71
30	0,18421	11 573	2 132	7,23
35	0,13529	4 741	642	9,74
40	0,09659	2 499	241	11,58
45	0,05859	1 639	96	11,54
50	0,03287	1 287	42	9,10
55	0,02489	1 117	28	5,14
60	0,02489	986	25	0,50

Најадон — Незамужние — Spinters

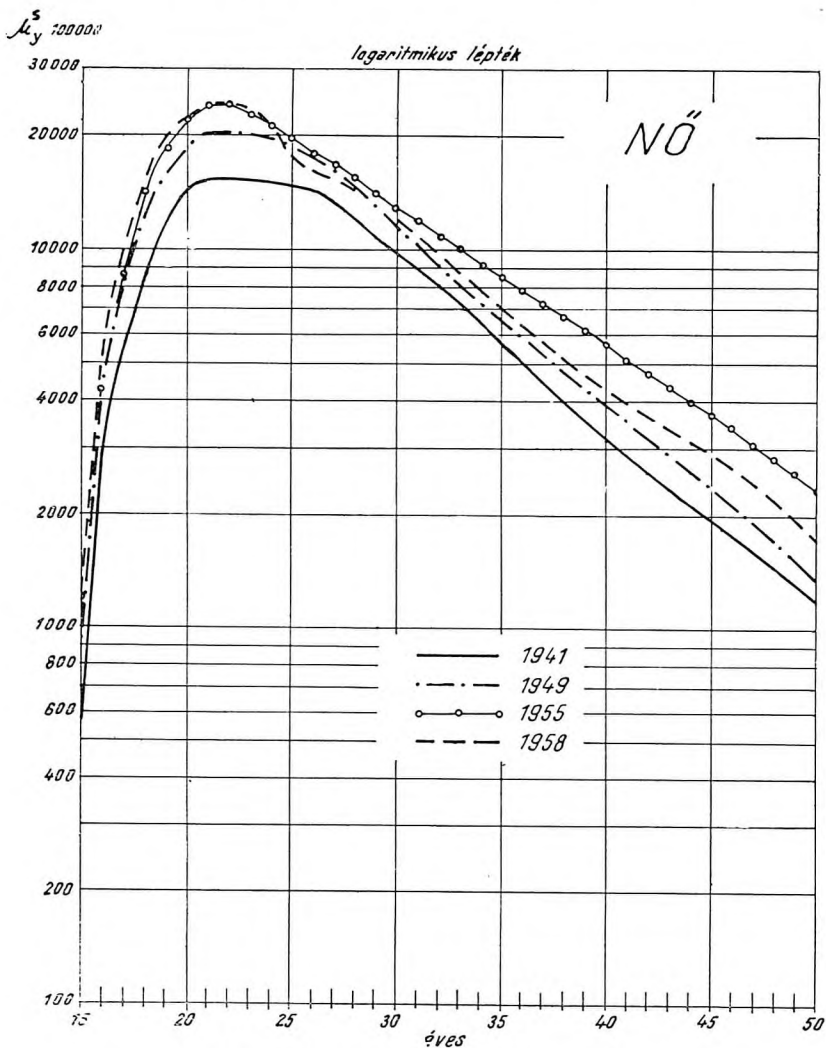
Korév (<i>y</i>)	A hajadonok tiszta házasságkötési valószínűsége (μ_y^s)	100 000 hajadonból		A hajadon családi állapotban még eltölthető évek száma az egyes életkorokban (ε_y^o)
		a jelzett életkort mint hajadon elérte (s_y)	az egyes életkorokban házasságot kötöttek száma (h_y^s)	
1941				
15	0,00558	100 000	558	10,84
16	0,02748	99 442	2 733	9,90
17	0,05310	96 709	5 135	9,16
18	0,08440	91 574	7 729	8,65
19	0,11652	83 845	9 770	8,40
20	0,14169	74 075	10 496	8,44
21	0,15136	63 579	9 623	8,75
22	0,15312	53 956	8 262	9,22
23	0,15214	45 694	6 952	9,80
24	0,15108	38 742	5 853	10,47
25	0,15016	32 889	4 939	11,24
26	0,14714	27 950	4 113	12,14
27	0,13727	23 837	3 272	13,15
28	0,11449	20 565	2 354	14,16
29	0,10685	18 211	1 946	14,92
30	0,09829	16 265	1 599	15,65
35	0,05723	10 660	610	17,76
40	0,03223	8 425	272	16,90
45	0,01945	7 367	143	14,01
50	0,01180	6 790	80	10,00
55	0,00881	6 474	52	5,38
60	0,00801	6 219	50	0,50
1949				
15	0,00925	100 000	925	8,77
16	0,03999	99 075	3 962	7,35
17	0,08004	95 113	7 613	6,63
18	0,12520	87 500	10 955	6,16
19	0,15917	76 545	12 184	5,98
20	0,18661	64 361	12 010	6,01
21	0,20214	52 351	10 582	6,28
22	0,20788	41 769	8 683	6,74
23	0,20597	33 086	6 815	7,38
24	0,19851	26 271	5 215	8,16
25	0,18764	21 056	3 951	9,06
26	0,17548	17 105	3 002	10,04
27	0,16312	14 103	2 300	11,07
28	0,14661	11 803	1 730	12,13
29	0,13115	10 073	1 321	13,13
30	0,11695	8 752	1 024	14,04
35	0,06569	5 340	351	16,68
40	0,03886	4 054	158	16,29
45	0,02383	3 440	82	13,80
50	0,01320	3 120	41	9,98
55	0,00796	2 967	24	5,38
60	0,00796	2 851	23	0,50

Korév (y)	A hajadonoktiszta házasságkötési valószínűsége (μ_y^s)	100 000 hajadonból		A hajadon családi állapotban még eltölthető évek száma az egyes életkorokban (ϵ_y^o)
		a jelzett életkort mint hajadon elérte (s_y)	az egyes élet- korokban házasa- ságot kötöttek száma (h_y^s)	
1955				
15	0,01209	100 000	1 209	7,26
16	0,04253	98 791	4 202	6,34
17	0,08575	94 589	8 111	5,60
18	0,14369	86 478	12 426	5,08
19	0,18821	74 052	13 937	4,84
20	0,22227	60 115	13 362	4,85
21	0,24244	46 753	11 335	5,09
22	0,24532	35 418	8 689	5,56
23	0,22747	26 729	6 080	6,21
24	0,21571	20 649	4 454	6,89
25	0,19994	16 195	3 238	7,65
26	0,18451	12 957	2 391	8,44
27	0,16972	10 566	1 793	9,23
28	0,15573	8 773	1 366	10,02
29	0,14266	7 407	1 057	10,77
30	0,13057	6 350	829	11,48
35	0,08509	3 534	301	13,97
40	0,05585	2 426	135	14,35
45	0,03660	1 901	70	12,70
50	0,02387	1 622	39	9,49
55	0,01545	1 464	23	5,27
60	0,01545	1 354	21	0,50
1958				
15	0,01223	100 000	1 223	7,25
16	0,04844	98 777	4 785	6,33
17	0,09162	93 992	8 612	5,63
18	0,16125	85 380	13 768	5,15
19	0,20007	71 612	14 327	5,04
20	0,22720	57 285	13 015	5,18
21	0,24236	44 270	10 729	5,55
22	0,24518	33 541	8 224	6,17
23	0,23521	25 317	5 955	7,01
24	0,21190	19 362	4 103	8,01
25	0,17462	15 259	2 665	9,03
26	0,16250	12 594	2 047	9,84
27	0,15535	10 547	1 638	10,65
28	0,14539	8 909	1 295	11,51
29	0,13381	7 614	1 019	12,39
30	0,12162	6 595	802	13,23
35	0,07016	3 911	274	15,89
40	0,04306	2 905	125	15,64
45	0,02904	2 407	70	13,41
50	0,01693	2 129	36	9,87
55	0,00933	2 001	19	5,36
60	0,00933	1 910	18	0,50

II. A nőtlenek tiszta házasságkötési valószínűsége
Чистая вероятность вступления в брак неженатых лиц
Net Probability of Marriage of Bachelors

A hajadon családi állapotú nők házassági valószínűségei a férfiakénál jóval kiegyenlítettebbek. A férfiaknál a 20–21. korévben tapasztalható törés itt természetesen elmarad, a modulus a 21–22. korévben állandósul. Kivételt itt is az 1941. év képez, ahol a modulus nem egy korévben mutatkozik, hanem a 21–25. korévekben nagyjából egy szinten mozog. A csúcserő elnyúlása részben a katonai bevonulások következtében elmaradt házasságkötések hatására jön létre. Idősebb korban a házassági valószínű-

II. A hajadonok tiszta házasságkötési valószínűsége
 Чистая вероятность вступления в брак незамужних лиц
 Net Probability of Marriage of Spinsters

ségek a férfiakéhoz hasonló tendenciát mutatnak. Mindez megerősíti a tanulmányunk első részében már említett megállapítást, mely szerint a nők házassági valószínűsége minden korévben stabilabb, és a férfiakénál kevésbé függ a társadalmi-gazdasági körülményektől.

A házassági valószínűségek segítségével kiszámítottuk a házassági tábla népességében korévenként a nőtlen vagy hajadon családi állapotban való maradás rendjét (s_x , ill. s_y). E mutatót a III. ábrán ábrázoltuk, és görbéi igen szemléletesen mutatják a vizsgált évek tiszta házassági mozgalmának alakulását. A férfiaknál e mutató 1941. és a többi vizsgált év között

a nőknél sokkal nagyobb különbségeket mutat, az 1941. év görbéje magasan a többi három, nagyjából egyenlő lefutású görbe fölött helyezkedik el. A nőknél a görbék egymás közötti különbségei arányosabban oszlanak meg.

A nőtlen vagy hajadon családi állapotban való maradás rendjéből olvasható a valószínű házassági kor, tehát az az életkor, ameddig a házassági tábla nőtlen, illetőleg hajadon népességének a fele házasságot köt. A valószínű házassági kor, amint a 11. táblából is látható, csökkent, 1941—1958 között a nőtlen férfiaknál 2,4, a nőknél 1,9 évvel lett alacsonyabb.

11. A házassági táblák néhány fontosabb mutatója (15—60 korévre)

Некоторые важнейшие показатели таблиц брачности (для возрастных годов 15—60)

Some Important Indicators of Nuptiality Tables (Calculated for Ages 15—60)

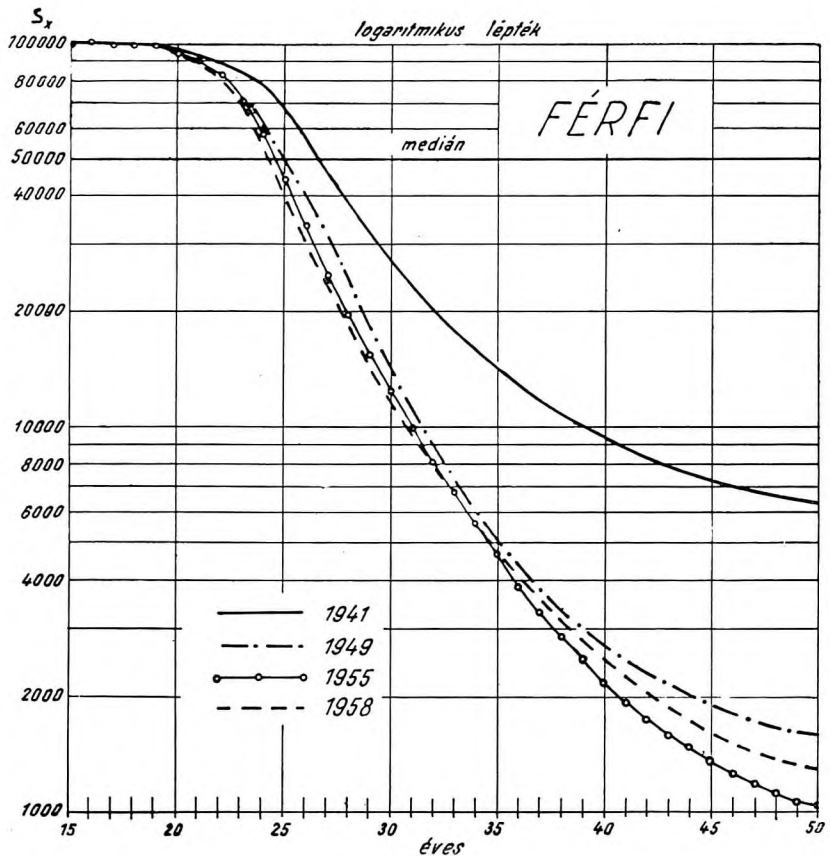
	Nőtlen — Неженатые — Bachelors				Hajadon — Незамужние — Spinsters			
	1941.	1949.	1955.	1958.	1941.	1949.	1955.	1958.
1. A házassági tábla házassági arányszáma $\left(1000 \frac{1}{\varepsilon^0}\right)$	69,49	89,53	93,28	95,15	92,25	114,03	137,74	137,74
				(μ_x^s, μ_y^s)				
2. Valószínű házassági kor (medián)	26,7	25,1	24,7	24,3	22,5	21,2	20,8	20,6
3. Normál házasságkötési kor	26	23	23	23	20	19	19	19

Вертикальная графа: 1. Чистый коэффициент брачности; 2. вероятный возраст брачности (медиана); 3. нормальный возраст брачности.

Laterál text: 1. Marriage rate of the nuptiality table. 2. Probable (median) age at marriage. 3. Normal age at marriage.

Korévenként vizsgálva a nőtlenek (hajadonok) házasságkötései számát (h_x^s, h_y^s), szembeűnik, hogy a normál házasságkötési kor (tehát az a korév, amelyben a legtöbb nőtlen vagy hajadon köt házasságot) 1941-ben a legmagasabb, a másik három vizsgált évben pedig enyhén csökken, közel egyforma, a férfiaknál ugyanúgy, mint a nőknél. A normál házasságkötési kor eltolódása a férfiaknál mindamellett nagyobb mértékű (3 év), mint a nőknél (1 év). A normál házasságkötési kor mindkét nemnél tapasztalható stabilizálódási folyamata arra mutat, hogy a házassági mozgalom fiatalodása megállapodóban van és közeledik a nagyrészt a társadalmi-gazdasági körülmények által megszabott alsó határ felé. A h_x^s , illetőleg a h_y^s görbék szabályossága és menete (IV. ábra) egyébként sok tekintetben a házassági valószínűség görbéjével (μ_x^s, μ_y^s) rokon.

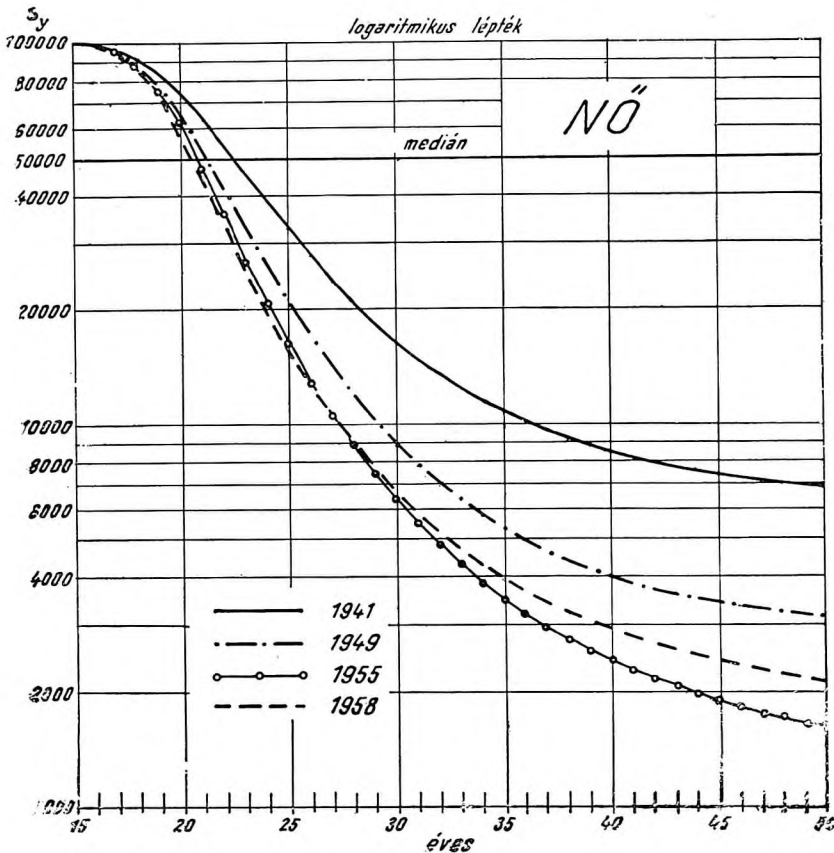
A IV. ábrából egyébként jól látható, hogy azok a korévek, amelyekben a legtöbb házasságot kötik, mindinkább szűkebb intervallumra korlátozódnak. A férfiaknál — a több tekintetben rendkívüli 1941. évtől eltekintve — a görbék maximumai egyre meredekebben ugranak ki, a modulus nagysága egyre növekszik. Az 1949. évi, meglehetősen ellaposodó görbe a nőtlen férfiak háború következtében elmaradt házasságkötéseinek egyenletesebb,

III. A nőtlen és hajadon családi állapotban való maradás rendje

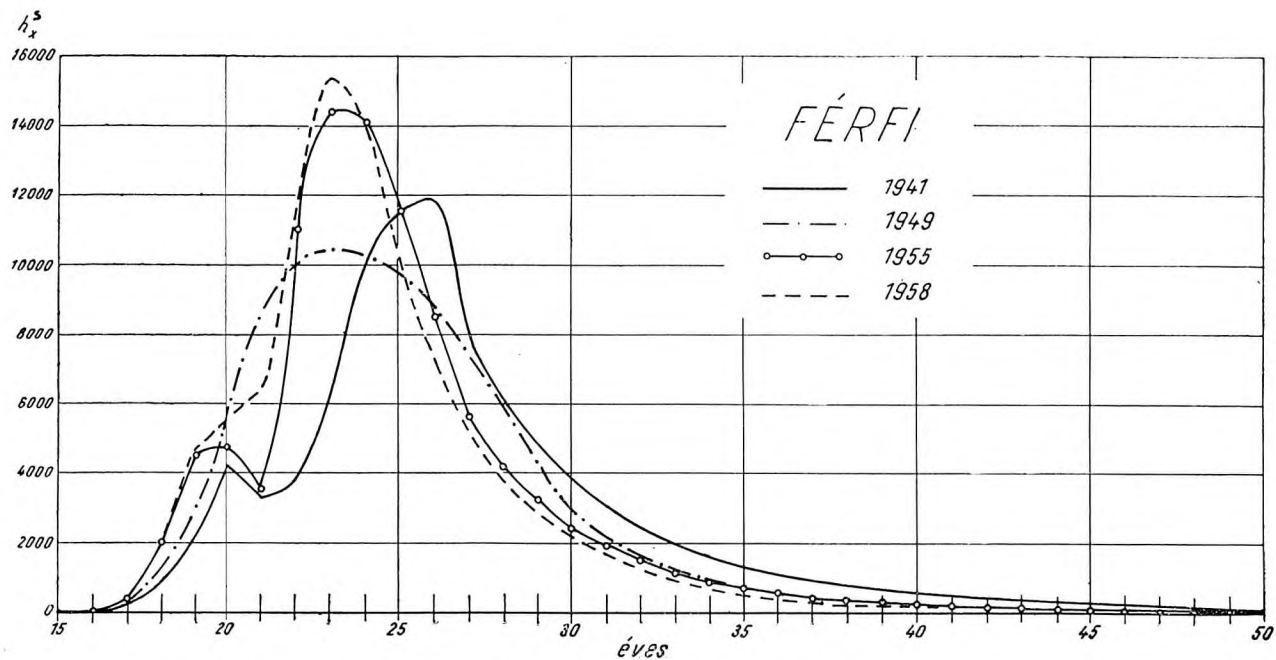
majdnem minden korévet érintő megnövekedésére utal. Az 1955. és az 1958. évi, egyre meredekebbé váló görbék a házasságkötéseknek jórészt néhány fiatalabb korévre történő koncentrálódására utalnak, a modushoz tartozó házasságkötések száma egyre nagyobb. A nők görbéi ebből a szempontból egyenletesebb képet mutatnak, a férfiaknál 1949-ben tapasztalható nagymértékű ellaposodás itt alig szembetűnő.

A nőtlen (hajadon) családi állapotban maradás várható átlagos tartama (ϵ_x^0 , ϵ_y^0) mutatója azt az időtartamot fejezi ki, amelyet egy adott korévet elért nőtlen vagy hajadon családi állapotú személy átlagosan még ebben a családi állapotban tölt el, amennyiben a házassági viszonyok változatlanok maradnak. E mutató görbéit az V. ábrán tüntettük fel. Itt ismét meg kell említenünk, hogy az ϵ_x^0 és ϵ_y^0 értékek meghatározása a tiszta, tehát a halálozások figyelembevételével számított valószínűségekre alapján történt, és csak a 15–60 éves nőtlen (hajadon) népességre vonatkozik. E kikötésből következő számítástechnikai okokkal magyarázható a gör-

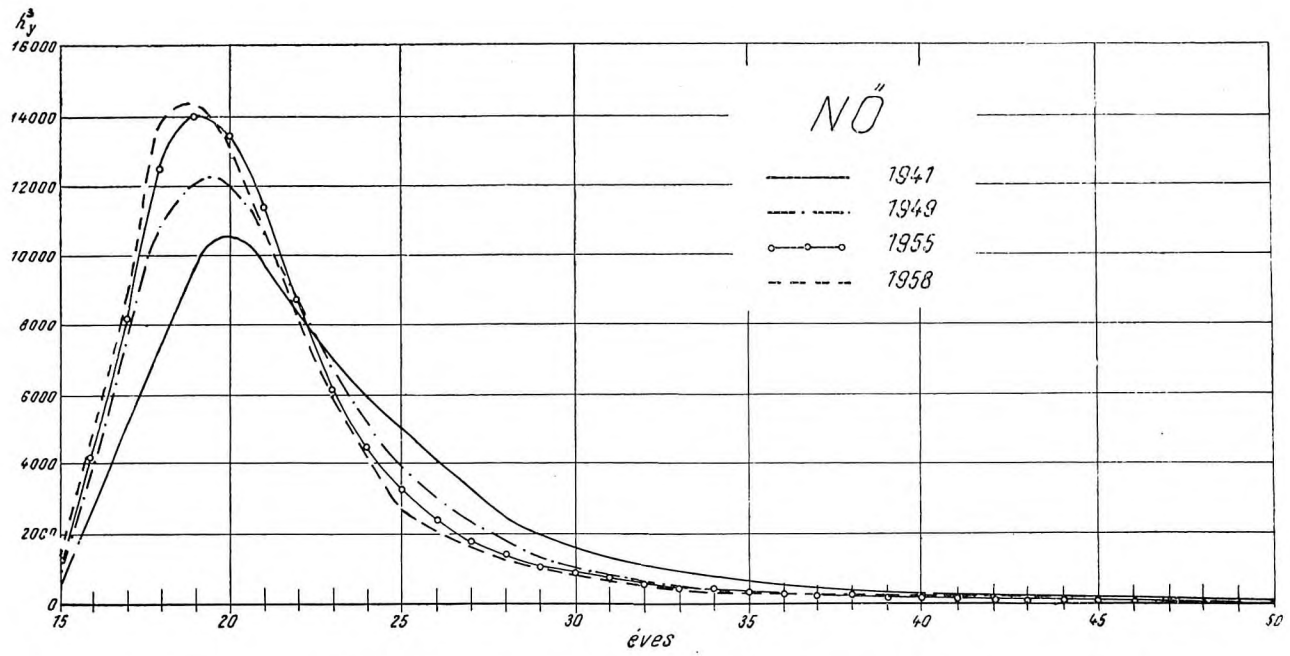

Порядок сохранения семейного состояния неженатых и незамужних лиц
 The Probability of Single Survival

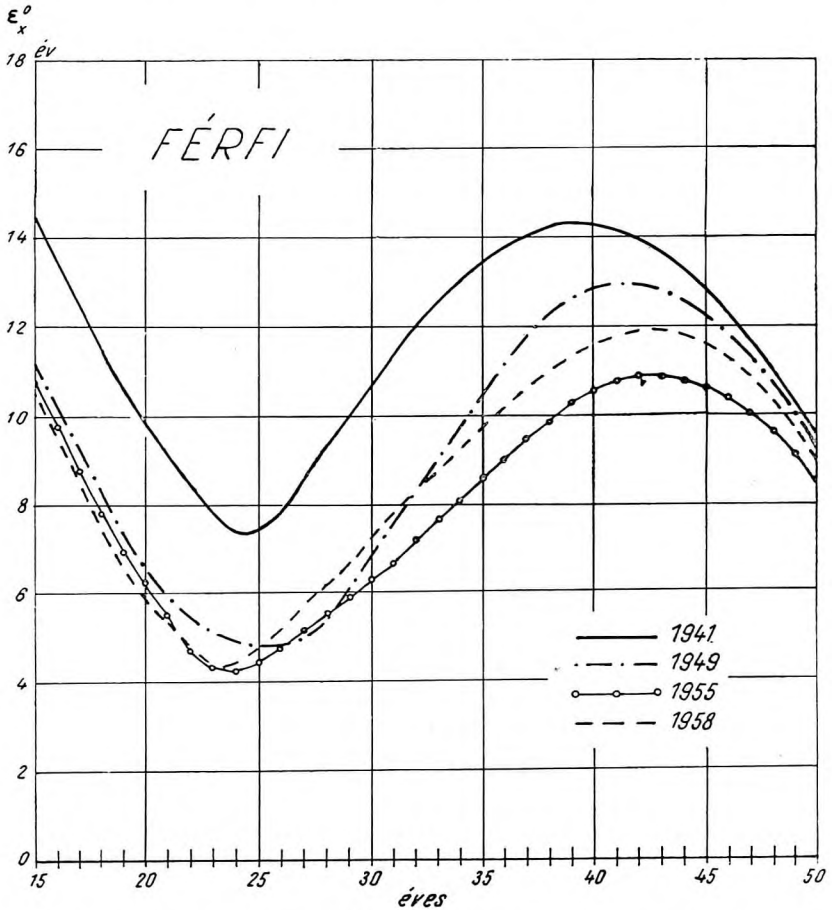
béknék a kb. 40. korévtől történő meredek esése. Az egyes éveket figyelembe véve, a görbék menete jelentős különbségeket mutat, e különbségek főleg 1941 és a többi három vizsgált év között tapasztalhatók. A nőtlen férfiaknál a görbe minimuma 1941-ben a 24. életévben van, 1949-ben a 25.-ben, 1955-ben a 24.-ben, 1958-ban pedig a 23.-ban, de mind a négy évben más és más értékkel. 1941-ben a 24 éves férfiak még átlagosan 7,39 évig, tehát 31,4 éves korukig maradnak nőtlenek, 1949-ben a 25 éves férfiak 29,8 éves korukig, míg 1958-ban a 23 évesek 27,4 éves korukig maradtak átlagosan nőtlenek. Hasonlóképpen olvashatók le a görbékből a hajadon nőkre vonatkozó megfelelő átlagos értékek. A nőtlen (hajadon) családi állapotban maradás várható átlagos tartama mutatóinak értékeit és az ezen értékekhez tartozó minimális és maximális korévet a 12. táblán tüntettük fel. A tábla — egyébként a görbékről is jól leolvasható — értékei több fontos körülményre hívják fel a figyelmet. Az egyik az, hogy azok a korévek, amelyeket nőtlen (hajadon) családi állapotban elérve, az ilyen családi állapotban való maradás valószínűsége a legkisebb, illetőleg a legnagyobb, a

IV. A nőtlenek és hajadonok házasságköléseinek száma a megfelelő házassági táblák adatai alapján

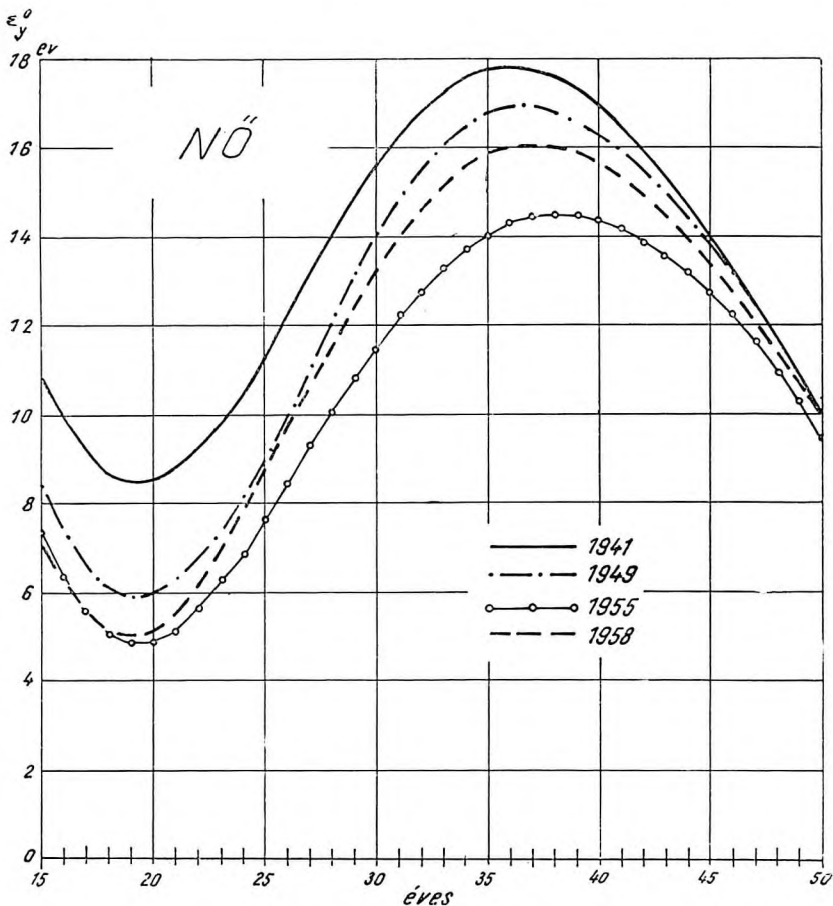
Численность вступлений в брак неженатых и незамужних лиц по соответствующим таблицам брачности
 Number of Marriages of Single Persons According to the Nuptiality Tables

V. A nőtlen (hajadon) családi állapotban még eltölthető évek száma

nők esetében kevésbé módosulnak, stabilabbak, mint a férfiak esetében. Másik jelentős körülmény, amelyre a tábla adatai élénk fényt vetnek: a hajadon nők és a nőtlen férfiak között jelentős különbség van tekintetben, hogy a kritikus koréveket elérve, hány évet tölthetnek még el nőtlenül, vagy hajadon családi állapotban. Az idősebb kor felé haladva a hajadon nők házasságkötési esélyei mind abszolút, mind pedig relatív értelemben véve a férfiakénál nagyobb mértékben romlanak, tehát azok a hajadonok, akik fiatalabb korukban nem mennek férjhez, későbbben már csak hosszabb idő elteltével kötnek házasságot. Ha idősorban nézzük e jelenséget, az tűnik ki, hogy 1941–1958 között a házassági esélyek növekedtek (azaz a még nőtlenként minimálisan, vagy maximálisan leélthető évek száma csökkent), de a növekedés mértéke a férfiaknál jóval nagyobb, mint a nők esetében.

A házassági tábla nőtlen vagy hajadon népessége stationér népesség is. A halandósági táblánál végzett számítások analógiájára, itt is kiszámítható

Продолжительность жизни незамужних и незамужних лиц
The Expectation of Unmarried Life

12. A nőtlen (hajadon) családi állapotban még eltölthető évek száma egyes életkorokban

Продолжительность жизни незамужных и незамужних лиц
The Expectation of Unmarried Life in Some Ages

Korév – Возраст – Age	1941	1949	1955	1958
Nőtlenek – Неженатые – Bachelors				
15	14,40	11,17	10,72	10,51
20	9,73	6,49	6,21	5,97
25	7,41	4,83	4,43	4,83
30	10,65	6,84	6,28	7,23
40	14,24	12,83	10,51	11,58
Hajadonok – Незамужные – Spinsters				
15	10,84	8,77	7,26	7,25
20	8,44	6,01	4,85	5,18
25	11,24	9,06	7,65	9,03
30	15,65	14,04	11,48	13,23
40	16,90	16,29	14,35	15,64

a házassági tábla házasodási arányszáma, amely a 15 éves korban nőtlen (hajadon) családi állapotban maradás átlagos tartama reciprokkal egyenlő $\left(\frac{1}{e_0}\right)$. Erre az arányszámra a halálozás és a kormegoszlás nincs be-

folyással. Értékeit a 11. táblán közöljük, érdekessége, hogy a férfiaknál még 1955—1958 között is — igaz, hogy csak kis mértékben — növekszik, a nőknél pedig stagnál. Valószínű, hogy megközelíti a jelenlegi társadalmi és gazdasági körülmények között elérhető legnagyobb értéket.

Összefoglalva a házassági táblából, valamint tanulmányunk első részéből levonható következtetéseket, az alábbiakra kell a figyelmet felhív-
nunk :

A házassági mozgalom alakulása döntő mértékben a társadalmi-gazdasági tényezők hatására változó házasodási kedvtől (valószínűségtől) függ. Az előbbieket mellett, más szempontból ugyan, a népesség kor és családi állapot szerinti megoszlása is befolyásolja a házassági mozgalom nagyságát.

A környezeti, társadalmi-gazdasági tényezők azt eredményezték, hogy hazánkban nem csak általában növekedett a házasságkötések intenzitása, hanem különösen a fiatal korcsoportokban. E jelenség hatására a nőtlen és a hajadon házasulók korösszetétele fiatalabb lett. A házassági táblák adatai azt mutatják, hogy a fiatalodási folyamat egyre lassul, a házasságkötések átlagos intenzitása pedig 1958-ban valamivel csökkent is, bár még így is sokkal magasabb, mint volt 1949-ben. Mindez nagyrészt annak tudható be, hogy a nőtlenek és hajadonok házasodási intenzitása a jelenlegi társadalmi és gazdasági körülmények között elérhető lehetséges maximumot megközelítette. Feltehető, hogy a házassági mozgalom intenzitása — a nőtleneket és a hajadonokat illetően — a közeljövőben nem növekszik és jelenlegi szinten rögzítődik, vagy kissé mértékben csökken.

A házassági tábla összeállításának időpontjában fennállott házasságkötési és halálozási intenzitások alapulvételével a népesség családi állapot és kor szerinti jövőbeni alakulására vonatkozó becsléseket is végezhetünk. Az effajta számítások értéke természetesen — mint általában az előrebecsléseké — mindig korlátozott, mert az állandónak feltételezett paraméterek a valóságban változnak. Különösen a házassági mozgalom reagál rendkívül érzékenyen a társadalmi vagy gazdasági tényezőkben bekövetkezett változásokra, a halálozási intenzitások e szempontból már kevésbé érzékenyek. Mindamellett szükségesek lehetnek az ilyen előrebecslések, különösen a reprodukció, valamint a családi állapot szerinti megoszlással kapcsolatos gazdaságdemográfiai számítások szempontjából. A számításokat csak a számlálási adatokkal érdemes elvégezni. Ebből a szempontból meg kell vizsgálni a 169. oldalon bemutatott [7]—[10] formulák alkalmazhatóságát, különösen arra nézve, hogy alapul szolgálhatnak-e hosszabb időre történő előrebecslésekhez. E kérdéssel azonban itt most részleteiben nem foglalkozunk.

Tanulmányunkban a házassági mozgalom kiterjedtebb elemzésének eszközével, a házassági táblával foglalkoztunk. Igyekeztünk a lehetőség szerint e kérdés módszertani oldalát megvilágítani. A közölt adatok és az elemzések — bár korántsem csak illusztratív jellegűek — a házassági táblából számítható mutatók jelentőségére hívják fel a figyelmet. A módszer-

tani kérdések bővebb tárgyalását azért is tartottuk fontosnak, mert a magyar irodalomban a házassági táblaszámítás módszertani ismertetése még nem történt meg. A többek között a házassági táblák felhasználhatóságával is foglalkozó egyetlen magyar tanulmány (5), amely közli és elemzi az 1955. évi kiegyenlített házassági táblát, módszertani kérdéseket nem érint. A házassági táblák felhasználhatósági köre rendkívül széles, és e fontos társadalmi jelenség vizsgálata során sok olyan belső törvényszerűséget tárhatnak fel, amelyek a szokványos számítások mellett még rejtve maradnak. A foglalkozásokra készített táblák például a differenciális házassági mozgalom mélyebb okaira is fényt deríthetnek. Az ilyen típusú halandósági táblák nagy jelentőségét figyelembe véve hasznosnak tűnik a foglalkozásokra számított házassági táblák készítése is.

IRODALOM

1. *G. Mortara*: Methods of Using Census Statistics for the Calculation of Life Tables and Other Demographic Measures. *Population Studies* No 7. United Nations, N. Y. 1949.
2. *Ivo Lah*: Berechnung der Heiratswahrscheinlichkeiten der Ledigen, der Verwitweten, der Geschidnen und Berechnung der Ehrscheidungen wahrscheinlichkeiten aus den Ergebnissen der Volkszählungen. The International Statistical Institute, Stockholm, 1957.
3. *R. Böckh*: Sterblichkeitsstatistik für den preussischen Staat im Umfange von 1865. Berlin.
4. *Livio Livi*: Le leggi naturali della popolazione. Trattato di demografia Padova, 1940.
5. *dr. Klinger Andráš—dr. Szabady Egon*: A házasságkötések alakulása Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1956. évi 3. sz. 218—238. p.
6. *Pallós Emil*: A halandósági tábla elmélete és összeállításának módszerei. *Statisztikai Szemle*, 1956. évi 10. sz. 743—766. p.
7. Magyarország népesedése 1955. (A Központi Statisztikai Hivatal jelentése.) Magyarország népesedése 1956, 1957, 1958. Központi Statisztikai Hivatal. (A Statisztikai Időszaki Közlemények sorozatban.)
8. Demographic Yearbook, 1958. United Nations, New York.
9. *Dr. Barsy Gyula—Pallós Emil*: A magyar halandóság a századforduló óta; az 1955. évi halandósági tábla. *Demográfia*, 1959. évi 2—3. sz., 239—273. p.
10. *L. I. Dublin—A. J. Lotka*: Length of Life. New York 1936.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ ДВИЖЕНИЯ ВСТУПЛЕНИЙ В БРАК В ВЕНГРИИ, ТАБЛИЦЫ БРАЧНОСТИ

Резюме

В первой части статьи авторы останавливаются на общей динамике движения вступлений в брак в Венгрии. Диаграмма № I показывает, что для динамики общего коэффициента брачности, уравновешенного динамическими средними, в течение минувших 20 лет сперва было характерным восходящее, а потом нисходящее направление.

Под влиянием роста числа заключений браков в годы непосредственно после второй мировой войны произошло сокращение удельного веса холостяков и незамужних в рамках всего населения. Это обстоятельство оказало также влияние на динамику брачности и явилось одной из причин того, что в последующие годы произошло сокращение числа вступлений в брак.

В течение двух минувших десятилетий у обоих полов возросла доля молодых (у мужчин моложе 24 лет и у женщин до 20 лет) и старших (более 50 лет) возрастных групп.

Распределение невест по возрасту все таки выглядит более устойчивым; коэффициент брачности у женщин еще в довоенные годы приблизился к возможному максимуму. У мужчин же более благоприятные социальные и экономические условия вызывают перемещение вперед возраста вступления в брак.

Изучение вступающих в брак лиц по семейному состоянию показывает, что относительно вступлений в брак разведенными и вдовыми мужчинами большие различия наблюдаются в старших возрастных группах: частота у разведенных является гораздо более высокой, чем у вдовых. Поскольку имеет место рост удельного веса разведенных во всем населении, происходит рост частоты заключения браков, в особенности у мужчин, и, далее, увеличивается число лиц, вступающих повторно в брак, достигшее в настоящее время одного из наивысших уровней в Европе. Для общего положения является характерным, следовательно, что распределение по возрасту вступающих в брак лиц, как в общих чертах, так и по общественно-экономическим группам, показывает сдвиг в сторону более молодых возрастных групп. У мужчин этот процесс проходил с большей интенсивностью. В то же время возрос удельный вес и старших возрастных групп, в значительной мере в результате роста числа лиц вступающих повторно в брак. Все это объясняется ростом частоты заключения браков, так как возрастной состав населения не изменился в такой значительной мере.

Во второй части работы авторы останавливаются на методологических вопросах составления венгерских таблиц брачности и производят анализ таблиц брачности, основывающихся на вероятности вступления в брак холостого населения за 1941, 1949, 1955 и 1958 годы. Авторы сначала излагают общие формулы, используемые при составлении таблиц брачности, то есть показывают, каким образом изменяется когорта (которая состоит из лиц различного семейного состояния) возраста x при достижении возраста $x + 1$. Используемые для этого обозначения: L — численность членов когорты, S — неженатые, M — состоящие в браке, W — вдовы, D — разведенные; p_x — вероятность прожития (верхний индекс всегда указывает на семейное состояние, следовательно: p_x^s — вероятность прожития неженатых); q_x — вероятность наступления смерти; μ_x^s — вероятность вступления в брак; δ_x — вероятность развода лиц состоящих в браке.

Поэтому в анализ включаются следующие упрощенные условия:

- a) браки в течение года распределяются равномерно по месяцам;
- б) возраст вступающих в брак мужчин и женщин является одинаковым;
- в) внешняя миграция исключается;
- г) вероятность прожития является одинаковой во всех семейных состояниях:

$$p_x = p_x^s = p_x^w = p_x^d = p_x^m.$$

При помощи произведенных таким образом упрощений получим являющиеся основой практических расчетов формулы [7]—[10].

Исключительно подробные разработки венгерской статистики естественного движения населения создают возможность для наблюдения динамики населения по семейному состоянию в комбинациях по возрасту, полу и т. д. Исходя из этого авторы приступили к составлению комплексных таблиц брачности относительно вышеупомянутых годов. До сих пор завершено изготовление таблиц о вероятности вступления в брак холостых и незамужних. При исчислении вероятности вступления в брак была принята во внимание смертность в каждом возрастном году, так что исчислением вероятности вступления в брак оказались охвачены только лица проживающие данный год, исключая тех, которые умерли в течение исследуемого года.

В качестве основы расчета была использована формула (11), где μ_x^s представляет вероятность вступления в брак холостяков; h_x^s — x число лиц, вступивших в брак в течение данного возрастного года; s_x — число холостых в начале возрастного года x ; d_x^s число умерших в возрастном году x . При практическом исчислении вероятности вступления в брак был использован метод Бэна; необходимой в ходе данного расчета две частичной вероятности дальнейшего пребывания в холостом состоянии содержат формулы (12) и (13).

Уравнивание было произведено после многократного исследования соединений при помощи кривой изображенной в таблице № 9.

Изучение таблиц брачности позволило сделать следующие основные выводы:

в вероятности вступления в брак холостяков (μ_x^c) в 1941 года, из-за призывов в армию, наблюдаются бреши в возрастных группах с 19 по 21 год. Кривая является наиболее выравненной в 1949 году, когда послевоенная волна вступления в брак достигла наивысшей точки, что привело к выравниванию распределения браков. Мода вероятности вступления в брак в 1949—1958 годах передвинулась на 5 лет в направлении более молодых возрастных групп.

Вероятность вступления в брак незамужних женщин (μ_y^c) является гораздо более выравненной.

Величина медианы порядка дальнейшего пребывания на холостом, или, соответственно незамужнем состоянии по возрастным группам (s_x , s_y) — вероятный возраст вступления в брак — в период с 1941 по 1958 год у мужчин сократился на 2,4 а у женщин на 1,9 лет. Нормальный возраст вступления в брак, как у мужчин, так и у женщин начиная с 1949 года стабилизировался. Динамика минимальной и максимальной величины средней продолжительности ожидаемого пребывания на холостом или неженатом положении (e_x^0 , e_y^0), свидетельствуют о том, что между незамужними женщинами и холостыми мужчинами имеется значительная разница в отношении вероятности вступления в брак по достижению критического возраста. По мере движения в направлении старших возрастных групп число вступления в брак незамужних женщин ухудшаются как абсолютно, так и относительно в большей мере, чем у мужчин. В 1941—1958 годы число случаев вступлений в брак, правда, взросло, но степень роста у мужчин является большей, чем у женщин. Стационарный коэффициент брачности у мужчин в 1955—1958 годы почти не возрастал, а у женщин стагнировал.

Характеризующие холостяков таблицы брачности и сообщенные в первой части статьи материалы показывают, что под влиянием благоприятного изменения общественно-экономического положения произошел рост интенсивности движения вступлений в брак в молодых возрастных группах и, следовательно, повозрастная структура вступающих в брак лиц стала моложе. Этот процесс у мужчин был более интенсивным, чем у женщин, но уже в 1955 году его дальнейшее развитие остановилось по сути дела у обоих полов, приблизившихся к возможному максимуму. Имеются основания предположить, что интенсивность движения вступления в брак у холостых и незамужних в будущем закрепится на нынешнем уровне, или в незначительной степени понизится. Ввиду этого, а также из-за увеличения числа лиц вступающих повторно в брак, в будущем ожидается медленное старение возрастной структуры вступающих в брак лиц.

В заключительной части статьи авторы производят попытку дать перспективные оценки населения в распределении по возрасту и семейному состоянию при помощи использования таблиц брачности и смертности.

SOME CHARACTERISTICS OF HUNGARY'S MARRIAGE MOVEMENT; NUPTIALITY TABLES

Summary

The first part of the paper deals with the general trend of the marriage movement in Hungary. It results from figure 1. that the crude marriage rate, adjusted with moving averages, has been featured first by an increasing, later, on a higher level, by a slowly declining tendency during the last 20 years.

As a result of the increase in the number of marriages set in immediately following the Second World War the ratio of bachelors and spinsters to the total population has registered a setback. It had an effect also on the development of the marriage rate, this being one of the reasons why the number of marriages has declined during the last years.

During the last 20 years the ratio of the young (under 24 in case of males, under 20 in case of females) and of the old (over 50) age groups has augmented with both sexes. Yet the age distribution of brides seems rather stable, the marriage proportion of females had approximated the possible maximum already before the war, whereas the more favourable social and economic conditions have induced males to conclude earlier marriages.

The examination of marrying persons by family status shows that the marriage frequencies of divorced men and widowers show especially great differences in the older age groups with that of divorced being rather higher than that of widowers. Since the ratio of the divorced within the population is on the increase and the marriage frequencies, especially in case of males, are going up the remarriage-rate is steadily increasing and is one of the highest in Europe. So the general situation is that the age distribution of marrying persons has shifted toward the younger age groups. This process was more pronounced in case of males. At the same time the ratio of older age groups, mainly on account of remarriages, has also increased. All this can be attributed to the growing marriage frequencies of the age groups affected since the age distribution of the population has not changed to that extent.

The second part of the study deals with questions of method applied for constructing nuptiality tables and with the analysis of the nuptiality tables of 1941, 1949, 1955 and 1958 based on the probability of marriage of the single population. First it presents the general formulae used for drawing up nuptiality tables, i. e. it deducts how a cohort x years old (consisting of individuals of different family status) changes after having reached the age of $x + 1$. The symbols used: L — the whole population, S — number of single, M — the married, W — the widowed, D — divorced persons; p_x — expectation of life (the upper index always refers to the family status, consequently p_x^s — expectation of life of the single); q_x — probability of death, μ_x — the probability of marriage, δ_x — probability of divorce of married persons. The following main simplifying assumptions have been made to deduct [7]—[10] formulae:

- a) the marriages are distributed evenly over all months of the year;
- b) the males and females getting married with each other are of the same age;
- c) no external migration takes place;
- d) the expectations of life are equal for all family status categories: $p_x = p_x^s = p_x^m = p_x^w = p_x^d$.

The rather detailed processing of the Hungarian vital statistics has made it possible to follow up changes in the family status of the population, combined by age years, sexes, etc., year by year, therefore it was not necessary to utilize formulae [7—10]. Authors have begun to draw up the nuptiality tables for the said years on the basis of the detailed vital statistics data. So far the tables containing probabilities of marriage of bachelors and spinsters have been finished. When elaborating probabilities of marriage, deaths have been considered for every age year and the probability of marriage has been worked out only for persons living throughout the whole age year under review excluding those who died in the course of it. Formula (11) has served as a basis for computation where μ_x^s is the probability of marriage of the singles; h_x^s is the number of those having concluded marriage in the age x ; s_x is the number of the single at the beginning of age x ; d_x^s is the number of singles who died in the age x . For the practical computation of the probability of marriage Böckh's method was applied, the two partial probabilities of remaining single required are contained in formulae (12) and (13).

The adjustment was made with the curves figuring on Table 9. after several "goodness of fit" tests.

The study of the nuptiality tables has led to the following important conclusions:

The probabilities of marriage of bachelors (μ_x^s) show a breach in 1941 on account of military callings-up in case of men between 19—21 years of age. The curve is the most equalized in 1949, the post-war year when the marriage wave culminated, and therefore showing the most even distribution of marriage. The modulus of probabilities of marriage shifted between 1949—1958 by 5 years towards the younger age groups. The probabilities of marriages of spinsters (μ_y^s) is more adjusted. Between 1941—1958 the median value of the probability of single survival by age i. e. the probable age at marriage (s_x, s_y) declined by 2,4 years with males and by 1,9 years with females. The normal age of marriage has become stable since 1949 both for males and females. The development of minimum and maximum values of the expectation of unmarried life ($\varepsilon_x^0, \varepsilon_y^0$) shows an important difference between spinsters and bachelors as to the

probability of concluding marriage after having reached the critical years of age. Proceeding towards older age groups the probabilities of marriage for spinsters show a worsening tendency both in the absolute and relative senses, at a rate higher than that for males. Between 1941—1949 the chances for marriage showed an increase though, but the rate of growth is bigger for males than for females. The nuptiality table marriage rate almost stopped increasing for males between 1955—1958 whereas it was stagnating for females.

The nuptiality tables for spinsters and bachelors and the data published in the first part of the paper show that as a result of the favourable changes in the socio-economic situation, the intensity of the marriage movement has strongly increased among the younger age groups, the age composition of the marrying has become younger. This process was more marked with males than with females but in 1955 it became considerably reduced with both sexes inasmuch as it approximated the possible maximum. It can be resumed that the intensity of the marriage movement of spinsters and bachelors will be fixed on the present level or will undergo a slight decline. For this reason as well as on account of the growing number of remarriages a slow increase of the age composition of the marrying is to be expected.

The concluding part of the paper deals with possibilities of projection of the population by age and family status, based on nuptiality and life tables.

A CSALÁD ÉS A HÁZTARTÁS FOGALMA, ÖSSZEFÜGGÉSEI ÉS AZ 1960. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS CSALÁD- ÉS HÁZTARTÁS-FELVÉTELÉNEK ALAPELVEI*

DR. TAMÁSY JÓZSEF

A család és a háztartás, mint az emberi közösség, a társadalmi együttélés alapsejtje, egyre nagyobb jelentőséggel kerül a társadalomtudományi, közgazdasági vizsgálódások előterébe. Sok esetben a gazdasági tervezés számításait nem az egyénre, hanem a családra, a háztartásra kell alapozni. Elegendő talán utalni a lakásépítkezések tervezésére, vagy az ún. tartós fogyasztási cikkek jelentős részénél (bútor, háztartási gépek, rádió, televízió stb.) a gyártandó mennyiség megtervezésére. A családok és a háztartások számának és összetételének ismerete sok vonatkozásban pontosabbá, meg-alapozottabbá tenné a tervezést.

Eltelkintve az érdeklődés gyakorlati szempontjaitól, az elmúlt évtizedben a családok társadalmi-gazdasági összetételében, kulturális viszonyai-ban mélyreható változások történtek. E változások feltárása és sokoldalú elemzése — adatok hiányában — máig sem történéhetett meg. Az 1960. évi magyar népszámlálás egyik fontos célkitűzése volt, hogy a felvétel a családokról és a háztartásokról is sokoldalú tájékoztatást biztosítson.

Annak ellenére, hogy a népszámlálások során — akár egyéni lapon, akár lajstromon történt a felvétel — általában lakásonként, a lakásokon belül háztartások, ill. családok sorrendjében írták össze a népességet, háztartás- vagy család-feldolgozásokra alig-alig került sor. Így volt ez nemcsak nálunk, hanem a külföldi népszámlálásoknál is.

A magyar népszámlálások ilyen irányú törekvéseire visszatekintve (1), a háztartási viszonyok kutatásának jelentősége már az 1869. évi első magyar népszámlálással kapcsolatban is felmerült. Bár erre vonatkozó kérdést a népszámlálási lajstrom nem tartalmazott, a felvétel említett módszere lehetővé tette a háztartások számának megállapítását.

Az 1880. évi népszámlálás már közvetlenebb kérdést is tett fel a háztartások számára és összetételére vonatkozóan. (Férfi és nő részletezésben a családfők, a családtagok, egyéb és összes ottlakók és a háztartáshoz tartozó távollévők számát kellett bejegyezni.) Az adatokat minden kombináció nélkül, egyszerű összesítés alapján mutatták ki.

Lényegét érintő változás — különösen a feldolgozás tekintetében — az 1930. évi népszámlálásig nem történt. 1900-ban a házi gyűjtő-lajstromról az egyéni számlálólapra átkerült, némileg módosult kérdés — a korábbiaktól eltérően — a családfők számának

* A DEMOGRÁFIA következő számában, a tanulmány folytatásaként, *Barta Barnabás* a családokról és a háztartásokról készülő feldolgozások tervezetét ismerteti.

tudakolásával nem a háztartások, hanem elsősorban a családok számának ismeretét eredményezte. 1910-ben a háztartás tagjainak megoszlására vonatkozó kérdés ismét a házi-gyűjtőíven szerepelt valamivel bővebben és rendszeresebben, de férfi és nő részletezés nélkül. Az 1920. évi népszámlálás felvételi nyomtatványai háztartási vagy családi vonatkozású kérdéseket egyáltalán nem tartalmaztak.

Az 1930. évi népszámlálás során alkalmazott házi-gyűjtőív, jelentős újtásként a korábbi kérdéseken túlmenően, tudakolta még a családfő néhány demográfiai adatát és foglalkozását is. A családstatistikai szempontból nemzetközi viszonylatban is szinte úttörő kezdeményezést — költségvetési okokból — sajnos nem követte az adatok feldolgozása, s így az értékes anyag veszendőbe ment.

Az 1941. évi népszámlálás a háztartás- és családstatistika terén a felvétel technikája, a tudakolt adatok köre és a tervezett feldolgozások tekintetében is lényegesen tovább ment, mint az 1930. évi. Háborús okok miatt azonban a feldolgozásnak csak az előkészítést végezheték el.

Tényleges családstatistikai feldolgozásokra elsősorban az 1949. évi népszámlálás anyagából került sor. Bár az eredeti tervektől eltérően háztartási feldolgozás nem készült, a külön kötetben megjelent családstatistikai eredmények — az összehasonlíthatóság biztosítása érdekében is — sok tekintetben alapul szolgáltak a részletesen tárgyalandó 1960. évi feldolgozási elgondolásokhoz.

Azok a törekvések, hogy a népszámlálást a háztartásokra és a családokra vonatkozó ismeretek szerzésére is kiaknázzák, a külföldi népszámlálások programjában is mindinkább megnyilvánultak. Az 1945—1954. években összesen 52 országban tartottak népszámlálást; egy kivétellel valamennyi ország felvételi mintája tartalmazott háztartás vagy család vonatkozású kérdést (2). A háztartással és a családdal kapcsolatos fogalmak rendszerezésével és egységesítésével az Európai Gazdasági Bizottság Statisztikai Bizottsága és az Európai Statisztikusok Konferenciája is több ülésén foglalkozott (3). A kidolgozott elvek alkalmazását (az 1960 körül tartandó népszámlálások során) „Ajánlások” formájában javasolták. Az „Ajánlások” vonatkozó részének lényegesebb pontjai a család és a háztartás fogalmát, osztályozásukat, valamint a család és a háztartás fejének meghatározását tárgyalják. (Ismeretésükre a továbbiak során visszatérünk.)

Bevezetőben meg kell még említeni, hogy családstatistikán, de különösen háztartásstatistikán — a statisztikai gyakorlatban és a szakirodalomban — megfelelő módszerrel kiválasztott családok vagy háztartások életszínvonalának alakulására irányuló vizsgálódásokat értik. Az ilyen háztartásstatistikai adatgyűjtések célja a különböző taglétszámú és jövedelmű családok vagy háztartások jövedelmei alakulásának és a jövedelmek felhasználásának rendszerint havonkénti megfigyelése, a folyamatosan vezetett ún. „háztartási könyvek” alapján. Ezzel szemben a népszámláláshoz fűződő család- és háztartásstatistikák célja és feladata — bár a felvétel a jövedelemmel kapcsolatos kérdésekre is kiterjedhet — merőben más.

A népszámlálás a családok összetételét, demográfiai, kulturális és foglalkozási viszonyait, osztályhelyzetét, lakáskörülményeit tárja fel, a családfő, a házastárs és a család többi tagjának jellemzése révén. A feldolgozások többek között kiterjednek pl. a családfő nemének, életkorának, iskolai végzettségének, társadalmi-gazdasági csoportjának a megállapítására. A családtagok korának, iskolai végzettségének, társadalmi-gazdasági csoportjának egybevetése a családfőével, lehetőséget nyújt a családok kor-összetételének, kulturális szintjének, osztályhelyzetének a megvilágítására. A különböző társadalmi rétegekhez tartozó családok nagyságára (a családtagok számára), a keresők és az eltartottak arányára, a keresők családi állás

szerinti összetételére, a földtulajdonra (gazdaságra) vonatkozó feldolgozások a családok gazdasági körülményeit tárják fel új oldalról. A tényleges lakásviszonyok teljesebb megismerését segítik elő a család által lakott lakás (lakásrész) használati jogcíméről, a közösen lakó családok kapcsolatáról, a kizárólagosan és a közösen használt helyiségek számáról és jellegéről, a lakás komfortosságáról és felszereltségéről készülő feldolgozások. A háztartásokat általában szintén a felsorolt ismérvek jellemzik, azonban a háztartás gazdasági jellegének megfelelően a háztartásokról készülő feldolgozásoknál a hangsúly inkább a gazdasági körülmények feltárásán van.

A családok és a háztartások teljeskörű népszámlálási felvételének — nem utolsósorban — feladata az is, hogy az említett „háztartásstatisztikák” megfigyelési egységeinek helyes kiválasztásához, megfelelő rétegezéséhez megbízható alapot nyújtson.

A CSALÁD FOGALMA

A család- és a háztartás-összeírás végrehajtásához — és a feldolgozáshoz is — alapvető követelmény a család és a háztartás fogalmának szabatos meghatározása és a fogalmak alkalmazásának körülhatárolása.

A „család” fogalmának meghatározására vonatkozó nézetek lényegében abban különböznek egymástól, hogy a családot szűkebben vagy tágabban értelmezik. A szűkebb vagy tágabb értelmezés közelebbről azt jelenti, hogy egymással rokonsági kapcsolatban levő személyek milyen csoportját, összetételét tekintjük családnak. Első kérdés, ami itt felmerül, a rokonsági kapcsolat értelmezése. Az idevágó nemzetközi gyakorlatot legtömörebben az ENSZ kiadásában megjelent „Demográfiai szótár” (4) foglalja össze.

A rokonsági kapcsolat elsődlegesen leszármazás által létrejövő, rendszerint törvény vagy szokás által szabályozott viszony; alapja a házastársi és a szülő—gyermeki kapcsolat. Mindazok, akik ilyen kapcsolaton keresztül közös őstől származnak, vérrokonok (genetikai rokonok). Bármely vérszerinti leszármazási lánc első tagjának valamennyi leszármazottja lemenő rokon, utolsó tagjának valamennyi elődje felmenő rokon; a közbeeső tagoknak szükségszerűen vannak felmenői és lemenői is. A vérszerinti rokonsági kapcsolat fokozatát — a generációk számát — az szabja meg, hogy a leszármazási lánc hány tagból áll. (Pl. szülő—gyermek—unoka: három generáció.) Tágabb értelemben a „generáció” vagy „nemzedék” egy adott időpontban nagyjából azonos korú személyek összességét jelenti. A felmenő és lemenő rokonsági kapcsolat mellett beszélhetünk még oldalági rokonsági kapcsolat-ról is.

A vérszerinti rokonsági kapcsolattól meg kell különböztetni a házasságkötéssel keletkező rokonsági kapcsolatot. Ezzel természetesen rokonsági kapcsolat keletkezik a két házaspár vérrokonai között is.

Nálunk a köznapi szóhasználatban a „felmenő”, „lemeno” és „oldalági” jelzőt nemcsak a vérszerinti, hanem a házasságkötés révén létrejött rokonsági kapcsolat jellemzésére is használják. Pl. az após vagy anyós is felmenő rokona, a sógor is oldalági rokona a családfőnek.

Itt említjük meg, hogy végeredményben rokonsági kapcsolatot létesít az örökbefogadás is; az örökbefogadó és az örökbefogadott közötti viszony szülő—gyermeki viszonynak minősíthető.

A családot lényegében a rokon-személyek különböző összetétele alkotja. Ha ez az összetétel csak a házaspárokat vagy a házaspárra és nem házaspárra korlátozódik, „családmag” vagy „szűkcsalád”, ha a családmaggal együttélő házaspárokra és a családból kikerült gyermekekre is kiterjed, „biológiai” család az irodalomban általánosan használt és nálunk is elfogadott megnevezés. Nem változtat az összetétel „családmag” jellegén az sem, ha nem házaspárral elhalálozás, válás vagy egyéb ok miatt csak az egyik szülő él együtt. Az ilyen családmagot „töredék” családnak is nevezik. Ez a megnevezés azonban — legalábbis a mi gyakorlatunkban — nem szerencsés, mert használata félreértésre adhat okot. Nálunk ugyanis „családtöredék” a gyűjtőneve mindazoknak a személyeknek, akik családi kapcsolat nélkül élnek, mint pl. az egyedülállók, vagy az olyan rokon személyek, akik nem alkotnak családmagot (pl. testvérek); az utóbbiakra a „részcsalád” megjelölést használjuk.

Figyelembe véve mármint a „család” alkotó elemeiről eddig elmondottakat, a család fogalmának többféle meghatározása általában az alábbi csoportokba osztható:

1. Család csak az ún. családmag, vagy szűk-család.
A családmagnak három típusa különböztethető meg:
  - a) gyermektelen házaspár,
  - b) házaspár nem házaspárral (gyermekkel),
  - c) egy szülő (apa, vagy anya) nem házaspárral (gyermekkel).
2. A családhoz tartozik minden együttélő rokon, ezen belül
  - 2.1: egy családnak tekintve azt is, ha több — egymással rokoni kapcsolatban levő — családmag él együtt;
  - 2.2: csak a családmagból és a hozzátartozó — külön családmagot nem alkotó — rokonokból áll a család.
3. A családhoz tartoznak a már felnőtt, a családból kikerült és a családtól távoluló családtagok is, (ez lényegében a már említett biológiai család).

Nálunk a köztudat a család szélesebb körű értelmezését fogadja el. Ennek részben tradicionális okai vannak, részben a jelenlegi életviszonyok is indokolják.

Vidéken, különösen falun, tradicionális, hogy a „felmenők” és a „lemenők” — esetleg több generáció is — együtt élnek. Városokban viszont a feleség, ill. az anya munkavállalása és a lakáskörülmények okozzák — bár ellentétes irányból hatva —, hogy a rokon személyek szélesebb köre éljen együtt. Az anya vagy a feleség munkavállalása szükségessé teszi, hogy a háztartás ellátásában, a gyermekek gondozásában a házaspár szülei is részt vegyenek. A még fennálló lakáshiány viszont kényszeríti, hogy a megnősült vagy férjhez ment gyermekek háztartásukkal együtt valamelyikük családi otthonát osszák meg a már ott élőkkel.

Nem lenne azonban az sem célszerű, ha valamennyi együttélő rokont egy családnak tekintenénk, mert ebben az esetben, amint látni fogjuk, a család és a háztartás között — szinte szórványosnak mondható kivételtől eltekintve — tulajdonképpen csak elméleti különbség lenne.

Az említett szempontok mérlegelése alapján legcélszerűbbnek látszott, hogy az 1960. évi népszámlálásnál a család fogalmát a felsorolt lehetőségek közül a 2.2 alatti értelmezésből kiindulva határozzuk meg. Ennek megfelelően: *a család a háztartási, vagy vérségi felmenő, lemenő és oldalági rokonsági, továbbá örökbefogadási kapcsolatban ténylegesen együttlakó sze-*

mélyek közül a családmag tagjainak és a családmaghoz tartozó, de külön családmagot nem alkotó rokonoknak a köre. (Lényegében ezt a meghatározást alkalmazták az 1949. évi népszámlálás család-felvételénél is.)

Lássunk néhány példát a család fogalmának alkalmazására :

1. Házaspár a feleség anyjával ; a családmag és egy felmenő rokon alkotja a családot.
2. Házaspár nem házas gyermekkel, a férj anyjával és a feleség testvérével ; a családmag, továbbá egy felmenő és egy oldalági rokon alkotja a családot.
3. Házaspár nem házas gyermekkel, a férj apjával és a feleség anyjával ; a családmag és két felmenő rokon (akik nem képeznek külön családmagot) alkotja a családot.
4. Anya nem házas gyermekével és két testvérével ; az egy szülő-gyermekes családmag és két oldalági rokon alkotja a családot.
5. Házaspár, a feleség mindkét szülőjével ; itt már két családmag (ún. „szülő-házaspár” és „gyermek-házaspár”) különböztethető meg, tehát az együttélő rokon-személyek köre két családból áll.
6. Házaspár nem házas gyermekkel, elvált leányukkal és annak gyermekével (unoka) ; szintén két családmag van (házaspár, nem házas gyermekkel és egy szülő gyermekkel), így az együttélő rokon-személyek két családot alkotnak.

A példákból is látható, hogy az együttélő rokon-személyek köre mindig annyi családot foglal magában, ahány családmagot lehet közöttük megkülönböztetni.

A szocialista államok családjogi törvényeinek és gyakorlatának megfelelően az élettárs (akár nő, akár férfi), a családi kapcsolat szempontjából ugyanúgy minősül, mint a házastárs. Tehát a törvényes házasságkötés nélkül együttélő férfit és nőt is házaspárnak kell tekinteni és mint ilyent — minden megkülönböztetés nélkül — egyúttal családmagnak is.

A házasságon kívül született gyermek teljesen azonos családi állású a törvényes házasságból született gyermekkel. Ennek megfelelően pl. egy gyermekével együttélő hajadon nő „egy szülő—gyermek” típusú családmagot alkot. Több külföldi statisztikában az ilyen összetételt a „rendestől eltérő család” (abnormal family) megjelöléssel külön mutatják ki.

A Német Szövetségi Köztársaság tervezete (5) viszont határozottan kimondja, hogy a házasságon kívül született gyermekekkel együttélő anyákat nem lehet családoknak tekinteni. (Az erre vonatkozó feldolgozásnak szerintük csak szociálpolitikai, jóléti és pedagógiai problémák szempontjából van jelentősége.)

Az örökbefogadott gyermekek kivül a nevelt gyermeket (a törvényes örökbefogadási eljárás nélkül gondozásba vett gyermeket) is a vérszerinti gyermekkel azonosnak kell minősíteni.

Családstatisztikánkban — amint az elmondottakból is következik — általában nem a jogi, hanem a tényleges helyzet a mérvadó ; a „de jure” elvvel szemben a „de facto” elv érvényesül. Következetes alkalmazását jelenti a család fogalmának fentebb adott meghatározásában a „tényleges együttlakás” tényének a kihangsúlyozása is. Ennek részletesebb tárgyalásával külön fejezetben foglalkozunk.

A HÁZTARTÁS FOGALMA

A háztartás a magyar, és általában a külföldi népszámlálások alkalmával — amint arról már bevezetőben említés történt — tulajdonképpen mint számbavételi egység szerepelt. A lakás mellett a háztartás szolgáltatta

azt a keretet, amelyre az összeírás technikai lebonyolítását alapozták. Ameddig a háztartás fogalmának meghatározása csak ezt a célt szolgálta, nem is merült fel különösebb igény arra, hogy a háztartás és a család között különbséget tegyenek és a két fogalmat egymástól élesen elhatárolják. Nem merült fel ennek szükségessége azért sem, mert az esetek nagy többségében a háztartás és a család lényegében azonos is, amennyiben a háztartáshoz, ill. a családhoz tartozó személyek köre is azonos, és így a különbség csak elvi, ugyanannak a dolognak két oldala. A család a társadalmi együttélés vérségi és egyéb rokonsági kapcsolaton alapuló legkisebb közössége, a háztartás pedig e közösség gazdasági funkciójának a kerete.

Amint azonban mindinkább előtérbe került, hogy a népszámlálás az egyéni adatokon túlmenően az együttélő közösségek jellemzését is biztosítsa, elkerülhetetlenné vált a háztartás és a család fogalmának pontos meghatározása és ennek alapján a háztartás és a család elhatárolása. A megoldás fontos feladata volt az ENSZ statisztikai szervezetének, és a kérdéssel az említett ajánlás (3) is részletesen foglalkozott, előljáróban kihangsúlyozva, hogy a „háztartás” és a „család” fogalma között határozott különbséget kell tenni. (A különbség tisztázásának fokozott jelentőséget ad, hogy az 1960. évi népszámlálás az első Magyarországon, amelynek anyagából háztartás-feldolgozás készül.)

A háztartás fogalma lényegében abban különbözik a család fogalmától, hogy a család rokon-személyek társadalmi közössége, a háztartás pedig — függetlenül a rokoni kapcsolatoktól — az együttlakó személyek gazdasági közössége. A két alapfeltétel tehát az együttlakás és a közös gazdálkodás, közös háztartásvezetés.

Az együttlakás feltételéből kiindulva egyes országokban azonosítják a háztartást a lakással és a háztartást úgy határozzák meg, mint azoknak a személyeknek a csoportját, akik közösen foglalnak el egy lakást, ill. lakásegységet. Ez az eset áll fenn pl. az Egyesült Államokban (6).

Ezzel kapcsolatban az Európai Statisztikusok Konferenciájának ajánlása (3) azt az álláspontot képviseli, hogy a háztartást a lakásegységgel azonosító meghatározás — „háztartás-lakás” megnevezéssel is említik — nem nyújt közvetlen tájékoztatást a lakásegységet egymással megosztó háztartásokról. Így ezt a megoldást lehetőleg kerülni kell, hacsak nem túl csekély a két vagy több háztartási egység által lakott lakásegységek száma, mert bár tény, hogy a lakás és a háztartás kölcsönösen függvényei egymásnak, mégis sok esetben nem azonos, hanem jól elhatárolható fogalmak.

A közös gazdálkodás megnyilvánulási formája, hogy a háztartás tagjai együttesen költsek el a fő étkezéseket és közösen gondoskodjanak az alapvető szükségletekről. Ami a közös étkezést illeti, itt nyilvánvalóan engedményeket kell tenni, hiszen a feleség munkavállalása miatt igen gyakori, hogy éppen a fő étkezést a szülők az üzemben, a gyermekek esetleg a napköziben költik el. Közös étkezésre legfeljebb csak a vacsoránál kerül sor, de nem ritkán esetleg csak vasárnap.

Mindezt figyelembe véve az 1960. évi magyar népszámlálás alkalmával *háztartás azoknak az együttlakó személyeknek a körét kellett érteni, akik közös lakásban, vagy annak egy részében laknak, a hét legalább egy napján rendszerint közösen étkeznek (ebédelnek, vagy vacsoráznak) és a létjenntartási költségeket közösen viselik.*

A meghatározásból következik, hogy a háztartás — ha az esetek túlnyomó többségében azonos is a családdal (a család egyben gazdasági közösség is) — fogalmilag annál bővebb. Bővebb egyrészt annyiban, hogy két vagy több együttlakó rokon család a közös gazdálkodás révén egy háztartást alkothat, másrészt a család gazdasági közösségéhez nem rokon, ún. „idegen személyek” is tartozhatnak.

A háztartás azonosítását — a közös gazdálkodás tényére utaló kérdésekkel — az adatszolgáltatók bevallása alapján a számlálóbiztosnak kellett elvégeznie. A bevallás azonban csak a rokon személyek, ill. családok tekintetében lehetett irányadó. Ha egy lakásban, vagy annak egy részében rokonsági kapcsolatban nem levő személyek (családok) laktak közösen, meghatározott bérleti viszony esetében nem lehetett őket közös háztartásban levőknek összeírni, még akkor sem, ha közös gazdálkodást vallottak be. Ez azt jelenti, hogy nem rokon személyek (családok) társbérletét, továbbá a főbérlet és albérletét vagy ágybérletét semmiképpen nem lehetett közös háztartásban élőknek elfogadni.

A lakásügyi jogszabályok értelmében rokont albérlekként vagy ágybérlekként bejelenteni nem lehet (rokonok közötti társbérletek létesítésére is csak régebben volt mód), ezért, ha az összeírás során rokonok vallották magukat albérlelőnek, az albérleti (ágybérleti) viszonyt figyelmen kívül kellett hagyni. Albérlet és ágybérlet a főbérlettel közös háztartásban összeírni olyan esetben sem volt szabad, ha a főbérletől teljes ellátást kaptak, sőt esetleg a főbérlettel többé-kevésbé rendszeresen együtt is étkeztek, mert nyilvánvaló, hogy — bár az együttlakás és a közös étkezés ténye fennáll — a közös gazdálkodás csak látszólagos, mert a létfenntartási költségeket nem viselik közösen.

A nem rokon társbérleket, az albérleket és az ágybérleket a háztartás köréből kirekesztve, a háztartáshoz tartozó, ill. sorolható ún. „idegen személyek” köre lényegében azokra a személyekre korlátozódik, akik a családdal, — amelyikkel együtt élnek — nincsenek rokonsági kapcsolatban, nincsen önálló lakáshasználati jogcímük és az otthagyás alapja valamilyen szolgáltatási viszony. Az utóbbi alapján az idegen személyeknek tulajdonképpen két csoportja különböztethető meg. Az egyik csoportba azok tartoznak, akik a család részére ellátásért, pénzért valamilyen munkát végeznek; ilyenek a háztartási alkalmazottak, házvezetők, a bentkosztos mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi alkalmazottak (pl. segéd vagy ipari tanuló), bentlakó ápolónő stb. A másik csoportba a különböző címen eltartott, ellátott személyek sorolhatók, mint pl. földjükért, házukért, korábbi munkájukért, esetleg pénzért eltartott, rendszerint idősebb személyek; kosztos diákok, családhoz kihelyezett állami gondozottak.

A külföldi háztartás-összeírásokra vonatkozó irodalomban nem található a háztartáshoz sorolt nem rokon személyek körének ennyire éles körülhatárolása.

Az Egyesült Államokban — ahol a háztartás fogalma azonos a lakásban lakó összes személyek körével — tekintet nélkül a rokonsági kapcsolatra és a bérleti jogcímre, a lakásban lakó összes személy a háztartáshoz tartozik, közöttük természetesen az albérlelők, lakók, kosztos diákok stb. is (6).

Ezzel szemben Nagy-Britanniában az 1951. évi népszámlálás során a háztartási alkalmazottakat és a kosztosokat (az utóbbiak tulajdonképpen étkezési ellátásban is részesülő albérlelők), ahhoz a háztartáshoz tartozónak tekintették, ahol összeírták őket; azokat a lakókat viszont, akik saját maguk gondoskodnak önmagukról, külön háztartásként kellett összeírni, függetlenül attól, hogy a lakás főbérletjével bizonyos szolgáltatások tekintetében, mint pl. takarítás, étel elkészítése, stb. milyen kapcsolatban álltak (7).

A Német Szövetségi Köztársaságban az albérlőt szintén nem számították a háztartáshoz. Ezzel kapcsolatban az említett memorandum (5) kifejezetten lerögzíti, hogy bár az albérlő a lakás-közösség tagja, de mivel életviszonyait illetően nem függ a főbérletől, csak mint külön háztartás vehető számba.

A háztartások sajátos csoportja a teljesen egyedül lakó egyedülálló személyek háztartása, az ún. „egyszemélyes háztartás”, továbbá az olyan háztartás, amelyeket csupán nem-rokon személyek alkotnak (pl. együttlakó két barát).

A háztartások alkotó-elemeiről elmondottakat összefoglalva egy háztartáshoz tartozhatnak: családok (egy vagy több), családot nem alkotó rokon személyek, rokoni kapcsolatban nem álló egyedülállók és idegen személyek; előfordulhat ezeknek a legkülönbözőbb összetétele, végül a háztartás állhat egyetlen személyből is. Az, hogy adott esetben egy lakásban együttélő személyek közül kik és milyen összetételben alkotnak háztartást, az a háztartás fogalma által meghatározott keretek között elsősorban a lakásban összeírandó személyek bevallásától függ. Azt viszont, hogy a háztartás — a személyek ill. az alkotó elemek összetételét tekintve — mennyiben fog eltérni a családtól, az dönti el, hogy a család fogalma mennyiben különbözik a háztartás fogalmától.

Együtt él pl. egy lakásban egy házaspár valamelyik házafél egyik szülőjével. A család nálunk alkalmazott fogalma szerint ez egy család, amely családmagból és egy felmenőből áll. Ennek ellenére, ha az összeírás alkalmával azt vallották, hogy külön háztartást vezetnek, nem viselik közösen a létfenntartás költségeit, külön háztartásként kellett őket összeírni; az egyik háztartás egy házaspárból, a másik egy egyedülállóból áll. A háztartás fogalmilag bővebb, szélesebbkörű, mint a család, mégis, amint látjuk konkrét esetben — legalábbis látszólag — a személyek szűkebb körét ölelheti fel, mint a család. (Azért csak látszólag, mert az összeíráskor először a háztartás körét kellett megállapítani, azután ezen belül a családot, ill. családkét, s így ez már eldöntötte, hogy nem egy házaspárból és egy felmenőből álló egy-családos háztartás, hanem egy házaspárból álló egy-családos és egy egyedülállóból álló egy-személyes háztartással állunk szemben.)

Azt, hogy a bevallás szerint közös háztartásban élő személyek egy vagy több családot alkotnak-e — a család nálunk alkalmazott fogalmát figyelembe véve —, az határozza meg, hogy hány családmagból áll a háztartás. A háztartásban megállapítható családmagok száma tehát egyben a családok számát is meghatározza.

Ha pl. közös háztartásban együtt él egy házaspár és a házaspár fia a házastársával (ún. „szülő-házaspár” és „gyermek-házaspár”), ez két családmag, a háztartás két családból áll. Nem változtatna semmit a helyzeten, ugyanúgy két családból állna a háztartás akkor is, ha akár a szülő-házaspárnak, akár a gyermek-házaspárnak vagy esetleg mindkettőnek lenne nem házias gyermeke is; vagy ha bármelyik családhoz járulnának még külön családmagot nem alkotó rokonok; pl. a szülő-házaspárhoz valamelyik házafél testvére, a gyermekházaspárhoz a feleség egyik szülője (após vagy anyós). Ugyancsak két-családos a háztartás, ha egy házaspár együtt él özvegy vagy elvált gyermekével és annak gyermekével (szülő-házaspárhoz viszonyítva unokával). Ebben a háztartásban is két családmag van, az egyik a házaspár, a másik az „egy szülő—gyermek”.

Az említett néhány példa is mutatja, hogy a háztartás köre mennyiben tér el a családétól. A család-feldolgozások szempontjából a két család — tekintet nélkül arra, hogy közös háztartást alkotnak — két számbavételi egység. A háztartás-feldolgozások szempontjából viszont egy számbavételi egység, amelynek jellemzője, hogy két családból áll. Abban az esetben, ha

a család fogalma az együttélő rokonokat jelentené, nyilvánvaló, hogy a fenti példákban a család és a háztartás között — a személyek számát és körét illetően — semmi különbség nem lenne. Mind a család-, mind a háztartás-feldolgozásokban ugyanaz lenne a számbavételi egység. Ebben a vonatkozásban a külföldi statisztikákban eléggé változatos megoldásokkal találkozhatunk. Sok esetben a háztartás és a család között szinte csak az elnevezésben van különbség.

Csehszlovákiában pl. a mi fogalmi meghatározásunknak megfelelő családot „népszámlálás szerinti háztartás”-nak nevezik és a mi „háztartás” fogalmunknak kb. a „lakás-háztartás” fogalom felel meg (8). Annál inkább is, mert a „lakás-háztartás” fogalmat szűkebb értelemben használják; ugyanis ha a lakást közigazgatási intézkedésekkel megosztották, a megosztott részeket külön-külön „lakás-háztartás” egységnek tekintik. Arra az álláspontra helyezkednek, hogy a „népszámlálás szerinti háztartás” nem függhet attól a tényről, vajon az egy lakásban lakó személyek egy vagy két háztartásban élőknek vallják-e magukat. Ha pl. szülők házas gyermekükkel laknak egy lakásban és mindkét házaspárnak van egy-egy nem házas gyermeke, ez egy hat személyből álló „lakás-háztartás” és két, egyenként három-három személyt felölelő „népszámlálás szerinti háztartás”, még akkor is, ha önmagukat közös háztartásban élőknek jelentették.

A „népszámlálási háztartás (család)” vagy „statisztikai háztartás (család)” fogalmakat máshol is használják, általában abból a célból, hogy az összeírásnál alkalmazott háztartás- vagy család-fogalmat megkülönböztessék a köznapi értelemben használt fogalmaktól, ha a kettő egymástól eltér.

Az Európai Statisztikusok Konferenciáján benyújtott holland javaslat (9) a család fogalmát a legszűkebbre kívánja korlátozni (egy vagy két szülő és nem házas gyermekek), éppen azzal a megokolással, hogy a széleskörű értelmezés esetében a család és háztartás fogalma nagyon közel állna egymáshoz. Ilyen értelmezésben a megegyező esetek nagy száma többé-kevésbé feleslegessé tenné a háztartások és a családok külön osztályozását.

A Német Szövetségi Köztársaságban 1957-ben végrehajtott reprezentatív felvétel a család fogalmát ugyancsak a legszűkebb értelmezésben alkalmazta, amennyiben csak a szülők és a nem házas gyermekek közösségét tekintették családnak (5, 10). Ha az ilyen értelemben vett „szűk” családdal rokonok is éltek együtt, ez nem minősült külön család-típusnak, hanem egy olyan háztartástípusnak, amelyik házaspárból és rokonszemélyekből áll.

Nagy-Britanniában a háztartás és ezen belül a család fogalma megközelítően azonos a nálunk alkalmazottal (7). Ha a háztartás több családból áll, azt a családot, amelyben a háztartás feje van, „elsődleges családegység”-nek (primary family unit) nevezik. Ehhez sorolják a házastársat, a nem házas gyermekeket, a háztartás fejének és házastársának testvéreit és felmenőit, ha nincs házastársuk. (Ez pontosan megfelel a mi család-fogalmunknak.) A háztartásban élő többi családot „szűk család” vagy „családmag” (family nucleus) megnevezéssel különböztetik meg az elsődleges családegységtől. Ez az elnevezés részünkre kissé megtévesztő, mert a mi gyakorlatunkban a családmag megnevezést általánosan használjuk a „legszűkebb” (minden rokon nélküli) családra és eszerint természetesen az elsődleges családegységen belül is megkülönböztethetünk családmagot.

Az Egyesült Államokban viszont a család fogalma a legszélesebb körű; az együtt-lakó valamennyi rokon személyt — függetlenül attól, hogy hány családmag van közöttük — egy családnak tekintik (6). (Pl. a szülőházaspár és a gyermekházaspár egy családot alkot.) A család és a háztartás között különbséget ezek szerint csak a háztartás fejével rokonsági kapcsolatban nem álló, idegen személyek jelentik. A háztartás fejének családjából és az idegen személyek családjából álló háztartásban az előbbi „elsődleges család”-nak (primary family), az utóbbit „másodlagos család”-nak (secondary family) is nevezik. Az elsődleges családon belül lehetnek ún. „kis-családok” vagy „mellék-családok” (subfamily). A „mellék-család” házaspárból áll nem házas gyermekkel, vagy azok nélkül, vagy egy-szülőből és nem házas gyermekből, akik a háztartás fejével rokonsági kapcsolatban vannak, de a háztartás feje természetesen nem lehet tagja. (Pl. egy szülő-házaspárból, gyermek-házaspárból és a gyermekes háztartási alkalmazottból álló háztartásban a két rokon család együttesen az elsődleges család, ezen belül a gyermek-házaspár a mellék-család, a háztartási alkalmazott gyermekével pedig a másodlagos család.)

A háztartásokra vonatkozóan az eddigiekben a magánháztartásokról volt szó. A háztartások másik nagy csoportjába az intézeti háztartások (intézményes háztartások) tartoznak.

Az intézeti háztartást — a magánháztartásokra használt „családi háztartás” megjelölés ellentétéként — egyes országokban „nem családi háztartás”-nak is említik (4). Ezt a kifejezést a mi gyakorlatunkban az olyan magánháztartásokra tartjuk fenn, amelyekben nincs családmag (pl. külön élő egyedülállók, nem rokon személyek háztartása stb.).

Intézetinek tekintjük a háztartást, ha általában nagyobb számú — de legalább öt — egymással rokonsági kapcsolatban rendszerint nem levő személy él együtt, akik részére az intézmény kollektív bentlakást, esetleg teljes ellátást nyújt. Az intézeti háztartások közé tartoznak pl. többek között a szállodák, kórházak, kollégiumok, munkászallók, laktanyák, letartóztatási intézetek stb. Az intézeti háztartások adatainak feldolgozása többnyire a magánháztartásokétól elkülönítve történik. E kérdések részletesebb ismertetése nem tartozik célkitűzéseink közé.

AZ IDEIGLENESEN JELENLEVŐ ÉS A TÁVOLLEVŐ SZEMÉLYEK FIGYELEMBEVÉTELE A CSALÁD FOGALMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁNÁL¹

Közismert tény, hogy a népesség mozgása következtében vannak, akik a népszámlálás eszmei időpontjában csak ideiglenesen, átmenetileg tartózkodnak az összeírás helyén és vannak, akik ugyanakkor az összeírás helyétől, ill. állandó, vagy családi lakóhelyüktől rövidebb vagy hosszabb időre, ideiglenesen vagy huzamosan távol vannak.

Általában kevésbé vitatható, hogy a vendégként, látogatóban ideiglenesen jelenlevő rokonokat — bármilyen közeli is legyenek — nem lehet a családhoz tartozónak tekinteni (ha nem rokonról van szó, a kérdés fel sem merülhet). Sajátos esete az ideiglenes jelenlétnek, ha a családmaghoz tartozó valamelyik családtag, aki pl. munkavégzés vagy tanulás miatt családjától huzamosan távol él, az összeírás időpontjában éppen otthon van. (Erről a továbbiakban részletesen szó lesz.)

Az ideiglenes jelenléttel kapcsolatban azonban elsőrendű kérdés, hogy milyen időtartamú ott-tartózkodás számítható még ideiglenes jelenlétnek, hol vonható meg a határ az állandó és az ideiglenes jelenlét között. Kétségtelen, hogy erre objektív választ igen nehéz adni; személyenként változó egyéni indíttéktól, szándéktól, elhatározástól, körülményektől függ. Mégis népszámlálási szempontból a határt rögzíteni kell, mert a felvétel egységességét csak ez biztosítja. Az 1960. évi magyar népszámlálásnál — a korábbi gyakorlatnak és a nemzetközileg is többnyire elfogadott elveknek megfelelően — az egy hónapnál rövidebb ideig tartó tartózkodás volt az ideiglenes jelenlét feltétele. Ha valaki tehát az eszmei időpontban egy hónapnál akár csak egy nappal is hosszabb ideje tartózkodott az összeírás helyén — szándékától függetlenül — már állandóan jelenlevőnek kellett tekinteni. (Kivételt képeztek a kórházi ápoltak, akik összeírásuk helyén akkor is ideiglenesen jelenlevőknek minősültek, ha az ápolás időtartama az egy

¹ Bár a kérdést családdal kapcsolatban tárgyaljuk, a megállapítások nyilvánvalóan a háztartásra is vonatkoznak. Magától értetődik, hogy aki a családnál ideiglenesen jelenlevő, az a háztartásban is az; hasonlóképpen, aki a családtól távol van, az a háztartás szempontjából is távollevő.

hónapot meghaladta.) Minden olyan rokon személyt tehát, aki az összeírás helyén egy hónapnál régebben tartózkodott, már állandóan jelenlevőnek kellett minősíteni, s mint ilyen — ha kizáró ok nem volt — a családhoz kellett számítani.

Hasonló, de lényegesen nehezebben megoldható kérdéseket vet fel a családjuktól távol levő családtagok figyelembevételének elbírálása a családhoz tartozás szempontjából. Nem lehet kétséges, hogy azokat a családtagokat, akik az összeírás eszmei időpontjában átmenetileg, rövid időre nem tartózkodnak családjuknál, a család körének meghatározásánál nem lehet mellőzni. Itt is kézenfekvő, hogy az ideiglenesen jelenlevőkkel kapcsolatban alkalmazott elvet elfogadva, a legfeljebb egy hónapos távollétet tekintsük ideiglenesnek.

Az összeírási utasítás értelmében: „ideiglenesen távollévőnek azt a személyt kell tekinteni, akinek állandó lakóhelye az összeírt lakásban van, de valamilyen oknál fogva (üdülés, látogatás, kórházi ápolás, stb.) egy hónapnál rövidebb ideje nem tartózkodik családjánál (állandó lakhelyén), azonban visszatérésére számítani lehet (tehát állandó lakóhelyét nem változtatta meg). A távollét időtartamától függetlenül ideiglenesen távollévőnek kell tekinteni a kórházban vagy egyéb egészségügyi intézetben ápolta-
kat.”

A meghatározást a családra vonatkoztatva, nyilvánvaló, hogy minden olyan ideiglenesen távollévő személyt, aki, ha jelen lenne, a családhoz tartozna, távollétében is a családhoz kell sorolni. A család fogalom meghatározásában hangsúlyozott tényleges együttlakást, tehát ennyiben megabban kell értelmezni. Ebben az értelmezésben a „családi népesség”, vagy a „családban élő népesség” az „állandó népesség” fogalmának felel meg.

A népszámlálás során a lakosságot tartózkodási helyén írják össze, azaz ott, ahol a számlálás eszmei időpontjában éppen jelen van. A népszámlálás ily módon elsősorban az ország — ezen belül az egyes városok és községek — ún. „jelenlévő” népességét állapítja meg. Szükség van azonban a városok és községek állandó népességének a megállapítására is. „Állandó népesség” alatt — egy városra vagy községre vonatkoztatva — azokat kell érteni, akiknek az adott városban vagy községben van az állandó lakóhelyük. Az 1960. évi népszámlálás is — az általános gyakorlatnak megfelelően — minden összeírt személytől megkérdezte, hogy az összeírás helye egyben állandó lakhelye is, vagy ott csak ideiglenesen tartózkodik; ugyanakkor számbavette a lakásból (családtól) ideiglenesen távollévőket is. A jelenlevőkből levonva az ideiglenesen jelenlevőket és hozzáadva az ideiglenesen távollévőket, rendelkezésre áll az „állandó népesség” száma.

Az „állandó népesség” kategória — és ilyen értelemben a „családi népesség” kategória — tartalma lényegében attól függ, hogy kiket kell ideiglenesen távollévőnek tekinteni. Az ideiglenesen távollévők fentebb ismertetett meghatározásából is következik, hogy mindazokat, akik hivatásuknál fogva, munkavégzés vagy tanulás stb. miatt túlnyomórészt és huzamosan más városban, vagy községben tartózkodnak, ott kell állandó lakosnak tekinteni és összeírni, még abban az esetben is, ha családjukhoz rendszeresen — akár hetenként is — visszatérnek.

Ennek következtében az állandó népesség számának és a családban élők számának megállapítása a felvétel módszerével szemben ellentétes következményeket támaszt. Az ún. „huzamosan” távollévőket ugyanis népeségi szempontból munkavégzési, tanulási stb. helyükön, vagyis tulajdon-

képpen állandó tartózkodási helyükön, családstatistikai szempontból viszont családjuknál, családi lakóhelyükön kellene számbavenni.

Ha a családfelvétel és a feldolgozás a családjuktól az említett okok miatt távollevőket teljesen figyelmen kívül hagyja, ez a módszer a családstatistikát több vonatkozásban torzítja:

1. a valóságosnál kevesebb családot mutat ki, mert ha gyermek nélküli házaspárból valamelyik fél huzamosan távol van, házaspár helyett két egyedülállót vesz számba;

2. megváltoztatja a családmagot típusát, mert pl. gyermekes házaspár helyett „egy szülő gyermekkel” családmagot mutat ki és ezzel növeli a nem teljes családok számát;

3. csökkenti a család-nagyságot, mert ha pl. gyermek vagy gyermekek tanulása miatt máshol élnek, gyermekes családot gyermektelennek, nagyobb családot kisebbnek mutat ki;

4. megnöveli a kereső nélküli családok számát, mert pl. ha a kereső családfeje van huzamosan távol, nyilvánvaló, hogy a családot ő tartja el, mégis mint kereső nélkülit kell a családot kimutatni;

5. a huzamosan távollevők kategóriájába tartozók közül az eszmei időpontban igen sokan otthon tartózkodnak családjuknál, ennek ellenére — az elvet következetesen alkalmazva — csak ideiglenesen jelenlevőkként vehetők számba.

A torzítások kiküszöbölésére kínálkozna ugyan néhány megoldás, de súlyos hátrányuk miatt ezek inkább csak elméleti jelentőségűek.

Az ideiglenesen távollevőkkel azonos módon — külön népességekategóriaként számbavéve — a huzamosan távollevőket családjuknál is összeírva, a családstatistikai feldolgozásoknál a családhoz lehetne sorolni. Mivel arról nem lehet semmiképpen lemondani, hogy a huzamosan távollevőket „állandó” lakóhelyüknek tekintett munkahelyükön, tanulási stb. helyükön összeírják, a két helyen történő összeírás következtében egyszer családi lakóhelyükön, mint családban élők, egyszer népszámlálási szempontból állandó lakóhelyükön, többnyire mint egyedülállók vagy mint intézeti háztartás (munkásszállás, diákszálló stb.) lakói, kétszeresen lennének számbavéve. Ha a családjukhoz sorolt huzamosan távollevőket az „állandó” lakóhelyükön az egyedülállók vagy az intézeti lakók számából nem tudjuk levonni, a család-feldolgozás halmozott népességszámot mutat ki. (A családok osztályozásánál az „egyedülállók” is külön csoportonként szerepelnek.) Elképzelhető — de inkább csak elvben —, hogy a személyi feldolgozások után kikeresik azokat az összeíróíveket, amelyeken a családjukhoz sorolt huzamosan távollevők mint jelenlevők szerepelnek, és ott megfelelően megjelölve, ezeket a személyeket a család-feldolgozásnál figyelmen kívül hagynák.

A halmozódás elkerülhető lenne azáltal is, ha a családfeldolgozás — a távollevőket is családjukhoz sorolva — kizárólag a családi kötelékben élőkre terjedne ki, az egyedülállókra, intézeti háztartásokban élőkre nem. Így viszont a családfeldolgozás — mivel az egyedülállók csoportja családstatistikai szempontból is külön sajátos kategória — kétségtelenül hiányos lenne.

Az ilyen jellegű megoldások létjogosultsága — még ha megnyugtató módon keresztülvihető is lennének — bizonyos szempontból vitatható. Kétségtelen, hogy sajátos családi életformának tekinthető az olyan családi élet, ahonnan valaki tartósan hiányzik a családból és szinte csak látogatóba jár haza, nem is említve azokat az eseteket, amikor az ilyen távollevő családtag tényleges katona, vagy szabadságvesztés büntetését tölti. Felvetődik az

is, hogy a vidékről, akár munkavállalás, akár tanulás miatt a városba költözött gyermek — különösen, ha az utóbbi esetben pl. egyetemen vagy főiskolán már utolsó éves — nem tekinthető-e a családból többé-kevésbé véglegesen kikerültnek. A másik oldalról ugyancsak sajátos életforma az is, ha valaki családjától tartósan távol kénytelen élni, akár mint intézeti lakó, akár mint albérlő, vagy bármilyen más formában. Mindebből következik, hogy azért, amit a családjuktól huzamosan távollevőknek a családhoz sorolásával egyik oldalon nyernénk, elég súlyos árat kellene fizetni azzal, hogy más vonatkozásban értékes ismeretek szerzéséről kényszerülnénk lemondani.

Az 1960. évi népszámlálás azt az utat kísérte meg követni, hogy — amennyiben egyáltalán lehetséges — a felmerült többféle igényt is kielégítse.

Amint a család fogalmával kapcsolatban mondottakból és az említett egyéb indokokból is következik, a család-felvétel megfigyelési egységének a ténylegesen együttlakó családtagok közösségét tekintettük. Ez alapon az elsődleges család-feldolgozások is csak a ténylegesen együttlakó családtagok (beleértve az ideiglenesen távollevőket is) figyelembevételével készülnek. A huzamosan távollevőkre vonatkozó külön kérdéscsoport segítségével azonban mód nyílik más irányú feldolgozásokra is.

A felvétel során a számlálóbiztosnak az Összeíróiv erre a célra szolgáló külön részében — tekintet nélkül arra, hogy az eszmei időpontban otthon tartózkodtak-e, vagy sem — össze kellett írni a családjuktól huzamosan távollevő személyeket.

A felvételi utasítás a huzamosan távollevők fogalmát a következőképpen határozta meg: „Huzamosan távollevőknek (kettős lakóhellyel, lakással rendelkezőknek) azokat a családtagokat (családfő, feleség és gyermek) kell tekinteni, akik hivatásuknál, elfoglaltságuknál fogva (munkavégzés, tanulás, kollégiumi bentlakás stb.) túlnyomórészt és huzamosabb — egy hónapnál hosszabb — időn keresztül más községben (városban) tartózkodnak, de családjuk (szüleik) lakóhelyére rendszeresen (hetenként, kéthetenként, havonta stb.) visszatérnek”.

A meghatározásnál elsőrendű cél volt, hogy ebbe a kategóriába valóban csak olyanok kerüljenek, akik még ténylegesen a családhoz tartoznak. Éppen ezért huzamosan távollevőt csak bizonyos előfeltételek együttes fennállása esetében lehetett összeírni. Nem lehetett huzamosan távollevőnek elfogadni, aki nem tartozott a családmaghoz, akinél a családhoz visszatérés nem volt rendszeres; vagy fordítva, bármilyen gyakori is volt a látogatás, nem lehetett semmiképpen huzamosan távollevő az, aki a családból véglegesen kivált (pl. házasságkötés vagy egyéb ok folytán véglegesen elköltözött gyermek stb.). Még a családmaghoz tartozó személyek közül sem minősülhettek huzamosan távollevőnek azok, akik tényleges katonai szolgálatukat teljesítették vagy szabadságvesztés büntetés miatt voltak távol.

Ha az egyébként huzamosan távollevő családtag az összeírás eszmei időpontjában éppen otthon tartózkodott (mivel az eszmei időpont ünnepnapra esett, iskolai szünet is volt, elég gyakran fordult elő), csak mint ideiglenesen jelenlevőt (nem pedig, mint állandó jelenlevőt) lehetett összeírni és huzamosan távollevőkre vonatkozó kérdéseket ezekről a személyekről is ki kellett tölteni.

A huzamosan távollevők összeírására szolgáló rész a családi állás és a fontosabb személyi adatok tudakolásán kívül, a huzamos távolléttel kapcsolatos sajátos kérdéseket (mióta és miért tartózkodik távol a családjától, milyen időközökben jár haza, hol van a huzamos tartózkodási helye és ott milyen körülmények között lakik) is tartalmazott.

A felvétel fentebb vázolt módja lehetővé teszi — bár az elsődleges család-feldolgozások csak a ténylegesen együttlakó családtagok figyelembe vétele alapján készülnek — annak kimutatását, hogy a nem teljes családok ill. az egyedülállók közül mennyi a tényleges és mennyi a látszólagos, az

utóbbiakat a távollevők távollétének oka szerint is részletezve. A felvétel módot ad továbbá arra is, hogy azok a családok, amelyekből a családmag valamelyik tagja huzamosan távol van, külön feldolgozásra kerüljenek — a rendelkezésre álló adatokon belül tetszés szerinti kombinációkban — a huzamosan távollevő családtagoknak a családhoz sorolásával is. Végül — család-vonatkozásoktól függetlenül —, a huzamosan távollevő népesség feldolgozása önmagában is értékes felvilágosításokkal szolgálhat e sajátos életmódot folytató személyekről.

A családjuktól huzamosan távollevő családtagok kérdése a más államokban végrehajtott vagy végrehajtandó család-felvételekkel kapcsolatban is felmerül, bár megnyugtató megoldására — legalábbis látszólag — kevesebb figyelmet fordítanak. A család-feldolgozások azonban alapjában véve ugyancsak a ténylegesen együttélő családtagok köréből kiindulva történnek.

Az Egyesült Nemzetek európai statisztikai szerveinek már említett ajánlásai (2, 3), jegyzőkönyvei egyáltalán nem foglalkoznak a családból tartósan távollévő családtagok kérdésével. Némi támpont található a kérdésre vonatkozóan az egyes államoknak az Európai Statisztikusok Konferenciájához benyújtott memorandumaiban.

A csehszlovák memorandum (8) — bár nem családról, hanem háztartásról, ill. lakásról beszél — megjegyzi, hogy az összeírás alapja az állandó jelleggel lakó és nem az adott időben jelenlévő népesség; nincs azonban kifejtve, hogy ki tekintendő egy adott helyen állandó jelleggel lakónak. Megemlíti a memorandum azt is, hogy az időlegesen távollevőket a háztartáshoz kell sorolni.

A nyugatnémet memorandum (5) részletesen foglalkozik az általuk „egynél több lakóhellyel rendelkező” személyeknek nevezett huzamosan távollevők problémáival. Megemlíti, hogy ennek a kategóriának a fő csoportja azokból a kereső foglalkozást űző személyekből áll, akik a munkahét folyamán ott laknak, ahová őket foglalkozásuk köti. Ott rendszerint mint albérlők szerepelnek, a hétvégén azonban együtt vannak családjukkal abban a helységben, amelyben a család lakik. Több indok merül fel, hogy ezeket a személyeket ott vegyék számba, ahol második lakásuk van, s ahonnan dolgozni járnak; ez azonban természetesen befolyásolja a háztartások nagyságát és struktúráját. Rámutat a memorandum arra is, hogy amennyiben az ilyen személyeket viszont a háztartásukhoz (családjukhoz) sorolva írják össze, szükséges, hogy második lakóhelyükön — ahol munkahelyükön rendszerint albérlőként élnek —, az ottani háztartási közösséghez sorolva is számbavegyék. Hozzáfűzi azonban, hogy ezzel a módszerrel a háztartási és a családi feldolgozásokban szereplő, a háztartások keretében élő személyek összessége többé már nem azonos a teljes lakosság számával. (Valószínű, hogy a huzamosan távollevőket mindkét lakóhelyükön számbaveszik, tekintet nélkül az így előálló halmozódásra.)

Az Egyesült Államok családstatistikája a huzamosan távollevőket feltehetően nem sorolja a családhoz. Az 1958. évi reprezentatív felvétel eredményeit ismertető kiadvány (6) egyik táblája a családfő (háztartás-fő) családi állapota szerint is közli a családok (háztartások) számát. A táblában külön csoportként szerepelnek a házas családfők, akiknek a házastársuk távol van, külön kiemelve az olyan családokat, amelyekből a férj katonai szolgálat miatt van távol. Az utóbbi esetben családfőként mindig a feleség szerepel, amiből nyilván következik, hogy a távollevő férjet nem számítják a családhoz. A fogalmakhoz fűzött magyarázat pontosan ismerteti, hogy a „házassági kötelékben élő, de a házastárs távol van” csoport, házassági kötelékben élő olyan személyeket foglal magában, akiknek házastársa otthonától több hónapon keresztül jelentősebb távolságra él és ott űz kereső foglalkozást, valamint olyan személyeket, akiknek házastársa a fegyveres erők tagjaként van távol, áttelepülőket, akiknek házastársa átmenetileg még eredeti lakóhelyükön maradt, az intézményekben bentlakó házastársat, valamint minden olyan házassági kötelékben élő személyt, akiknek lakóhelye nem egyezik házastársuk lakóhelyével. Mindebből következtetni lehet arra is, hogy a huzamos távollétet szűkebben értelmezik, mint nálunk (több hónap, jelentős távolság), a konkrét feltételeket (hány hónapot jelent a több hónap, mit kell jelentős távolságon érteni) azonban nem ismeretik.

A CSALÁDFŐ ÉS A HÁZTARTÁS FEJE

A családok és a háztartások demográfiai, társadalmi, gazdasági, kulturális helyzetét a családfő, ill. a háztartás fejének neme, életkora, osztályhelyezete, foglalkozása, iskolai végzettsége jellemzi. A családfő személye és a családtagoknak a családfőhöz viszonyított családi állása (családi kapcsolata) alapján lehet meghatározni a háztartás összetételét és elvégezni a családok és a háztartások osztályozását, csoportosítását is. Elsőrendű feladat tehát a családfőnek — többcsalados háztartás esetében a háztartás fejének — kijelöléséhez szükséges elvek rögzítése.

Ha a családfő kijelölését az adatszolgáltatóra bizzuk, a bevallásnál általában három szempont lehet az irányadó: a tradíció, a kereső-eltartott viszony és a családmag típusa.

A tradíció alapján történő kijelölés esetében a családfő rendszerint a család legidősebb tagja, függetlenül attól, hogy kereső vagy eltartott. Ha a bevallásnál a kereső-eltartott viszonyt veszik alapul, a családfő többnyire a család legtöbbet kereső tagja lesz. Végül, ha a családmag típusából indulunk ki, akkor a családban levő „házaspár” családmagból mindig a férj, az „egy-szülő — gyermek” családmagból mindig a szülő (apa vagy anya) lesz a családfő, ugyancsak tekintet nélkül arra, hogy kereső vagy eltartott és hogy a felmenők vagy a lemenők keresők-e, vagy sem. Figyelembe kell még azt is venni, hogy a családfő személyének a bevallását gyakran a lakásbérleti viszonyok is befolyásolják. Ha a lakás tulajdonosa vagy főbérleje a felmenő, rendszerint ragaszkodik hozzá, hogy őt írják össze családfőnek.

Egy házaspárból, egy felnőtt kereső gyermekből és egy idősebb eltartott felmenőből álló családban pl., amelyik a felmenő nevében levő lakásban lakik, a házaspárból a férj csak nyugdíjas és így a család fő keresője a gyermek, az említett háromféle szempontnak megfelelően vallhatják családfőnek a felmenőt, a férjet vagy a gyermeket is.

A család-háztartás felvételnek sarkalatos kérdőpontja a család tagjainak a családfőhöz viszonyított családi állása. Ha a családfő személyének fenntartás nélkül azt fogadnánk el, akit annak vallanak, nyilván nem alakulhatna ki egységes eljárás. A családban teljesen azonos helyzetet elfoglaló személyek családonként váltakozva különböző családi állásúak lennének, bonyolult lenne a család-összetétel megállapítása és az azonos összetételű családok azonos családtípusba sorolása.

Az előző példánál — ha a felmenő a feleség apja — a következőképpen bevallott családi állásokkal találkozhatnánk:

1. ha a felmenő lenne a családfő: családfő — vő — gyermek — unoka;
2. ha a férj lenne a családfő: családfő — feleség — gyermek — após;
3. ha a kereső gyermek lenne a családfő: családfő — apa — anya — nagyszülő.

Nyilvánvaló, hogy a feldolgozás egységességének a biztosítása és a felvétellel kapcsolatos technikai szempontok is szükségessé teszik, hogy a családfő megállapítása egységesen a *családmag típusa* alapján történjék. Ez azt jelenti, hogy bármilyen összetételű család esetében mindig a családmagból kell a családfőt kijelölni. Ha a családmag házaspár (akár gyermek nélkül, akár nem házas gyermekkel), akkor csak a férj; ha viszont egy-szülő és nem házas gyermekből áll a családmag, csak a szülő (apa vagy anya) lehet a családfő. Részcsaládok esetében bárki elfogadható családfőnek.

Annak a körülménynek, hogy ily módon a családfő eltartott is lehet, a család-feldolgozások szempontjából nincs jelentősége. Sőt feltétlenül érdekes annak kimutatása, hogy a különböző összetételű és típusú családok között hány olyan van, amelyben a családfő eltartott. A család keresőinek számáról és összetételéről pedig egyébként is külön feldolgozás készül.

A háztartás fejének meghatározása külön feladatot csak akkor jelent, ha a háztartás több családból áll. Egy-családos háztartásban a háztartás fejének — ha a fentebb vázolt elveket következetesen érvényesíteni kívánjuk — azonosnak kell lennie a családfővel.

A háztartás feje — a szó köznapi használatában — rendszerint az a személy, akit a háztartás többi tagjai annak tekintenek. Ezt a népszámlálási összeírás vonatkozásában úgy értelmezhetnénk, hogy a háztartás feje az a személy, akit akár a hivatalos előírás, akár a háztartás tagjai között létrejött közös megegyezés mint a számlálási nyomtatványok kitöltéséért felelőst jelöl ki. A gyakorlatban azonban nem lehet ezt a nézetet fenntartás nélkül elfogadni. A háztartásokra vonatkozó feldolgozásoknál a legfőbb cél a gazdasági jellemzés. Ebből a szempontból annak a személynek a megállapítása lenne a legfontosabb, akire a háztartás gazdasági fenntartásában a legnagyobb rész hárul. Ez azt követelné meg, hogy az összeíró-íven közvetlen kérdés tudakolja, hogy ki a háztartás fő kenyérkeresője, ki az, aki a háztartás költségvetéséhez a legnagyobb mértékben járul hozzá. Az ilyen módszer azonban általában nem vezet eredményre, mert elsősorban tradicionális szempontok erősen befolyásolják a helyes válaszadást. Így történt ez az 1959. évi magyar próbanépszámlálás alkalmával is. A szerzett tapasztalatok alapján az 1960. évi népszámlálásnál a háztartás fejének megállapítására irányuló külön kérdést az összeíróív nem is tartalmazott.

A másik lehetőség az lenne, hogy a jövedelmekre vonatkozó közvetlen kérdésekre adott válaszok alapján a legnagyobb jövedelmű személyt kellene a háztartás fejének kijelölni. Mivel különböző megfontolások — elsősorban az adatok megbízhatósága iránt joggal támasztható kétségek — miatt az 1960. évi magyar népszámlálás kérdései a jövedelmekre nem terjedtek ki, ez az út sem volt járható.

A legmegfelelőbbnek az a külföldön is követett gyakorlat látszik, hogy a háztartás fejét közvetett kérdésekre — mint pl. a gazdasági tevékenység, nem, kor, stb. — adott válaszok alapján a feldolgozás során jelölik ki. Ezt a megoldást választottuk az 1960. évi népszámlálásnál is.

Több-családos háztartásban a háztartás fejének azonosnak kell lennie valamelyik családfővel. A családfők közül a háztartás fejének a legidősebb aktív kereső férfit kell kijelölni. (Aktív kereső, aki keresettel járó foglalkozást folytat, inaktív kereső, aki kereső foglalkozást nem folytat, de keresettel rendelkezik, mint pl. a nyugdíjasok, járadékosok stb.). Lesznek természetesen olyan háztartások, ahol ezek a követelmények együttesen nem teljesülnek, mert pl. a háztartásban csak inaktív keresők vannak, a legidősebb aktív kereső nem férfi, hanem nő, stb. Ezért a kijelölésnél a követelmények teljesülésének meghatározott sorrendjét kell figyelembe venni.

Aktív kereső, inaktív kereső és eltartott családfők közül mindig az aktív kereső családfő lesz a háztartás feje, tekintet nélkül nemére vagy

korára. Ha pl. közös háztartásban együtt él egy idős házaspár elvált leányukkal és annak gyermekével (két család: házaspár, és anya gyermekével) és az apa (az idős házaspárból a családfő) nyugdíjas, leánya (az anya—gyermekből álló család családfője) pedig aktív kereső, ez utóbbi lesz a háztartás feje.

Több aktív kereső családfő esetében a legidősebb férfit kell a háztartás fejének vélelmezni. Ha tehát az aktív kereső családfők között van férfi és nő is, minden esetben a férfi-családfő — több férfi-családfő esetében a legidősebb — lesz a háztartás feje.

A család és a háztartás fejének megállapítása terén hasonló gyakorlatra következtethetünk más országokban is. Bár a rendelkezésre álló irodalom inkább csak a háztartás fejének kérdésével foglalkozik, a családfő személyének a miénkkel azonos elvek szerinti kijelölésére is találunk utalást.

Az Egyesült Államok 1958. évi reprezentatív felvételét ismertető anyagban (6) ezzel kapcsolatban megjegyzik, hogy bár általában az a személy a családfő, akit a család tagjai annak tartanak, férjezett asszony mégsem lehet családfő, ha a felvétel időpontjában a férje vele közös háztartásban él.

A Német Szövetségi Köztársaság idézett memorandumában (5), korábbi tapasztalatokra hivatkozva, azt állapítják meg, hogy a háztartás fejének fogalmi meghatározását kerülni kell, mert úgyszólván csak általánosságokat tartalmazhat és bármilyen meghatározás mellett a bevallást szubjektív tényezők erősen befolyásolják. Bár a háztartás fejét — az adatszolgáltatók bevallására bízva — megkérdezzük, a feldolgozás során módosítják, ha „nyilvánvalóan igen messze esik a valóságtól”. Ez alatt lényegében azt értik, hogy ha pl. tradicionális okokból idős eltartottat vallottak a háztartás fejének, helyette keresőt jelölnek ki.

A CSALÁDOK ÉS A HÁZTARTÁSOK ÖSSZETÉTELE ÉS TÍPUSAI

A család- és háztartás-feldolgozások legfontosabb csoportosítási ismérve a család, ill. a háztartás típusa. Az 1960. évi népszámlálás adatainak feldolgozásánál a családok csoportba sorolása és az egyes csoportok elhatárolása a család és a háztartás fogalma által megszabott keretek között a család-mag típusaira épül. Az „egy-szülő nem házas gyermekkel” típus aszerint, hogy a szülő apa vagy anya, két további típusra osztható. Attól függően, hogy az így nyert típusokhoz járulnak-e rokonok vagy sem, hatféle alaptípust kapunk. A „rokonos” típusok mindegyikéből három-három altípus képezhető a rokonsági kapcsolatnak megfelelően. A rokonsági kapcsolatok sokféle lehetőségéből — főként a generációk szerinti vizsgálatokra tekintettel — elegendőnek látszott a felmenő rokonsági kapcsolat kiemelése. Külön-külön altípusként vehető tehát figyelembe a csak felmenő rokonnal, a csak egyéb rokonnal és a mind a kétféle rokonnal együttélő család.

Nem tekinthetők tulajdonképpeni családnak az egyedülállók, és az együttélő, de családmagot nem alkotó rokonok. Az egyedülállókat tovább lehet részletezni aszerint, hogy teljesen külön élnek-e, többen élnek-e együtt, vagy más (nem rokon) családdal élnek-e együtt mint idegen személyek. Ezeket „családtörödékek” vagy „családon kívül élők” összefoglaló megnevezéssel, mint kiegészítő csoportokat vettük figyelembe.

Az elmondottak összefoglalásaként bemutatjuk az 1960. évi népszámlálás család-feldolgozásainál alkalmazandó típusok szerinti csoportosítást:

A) *Családok*

1. Házaspár rokon nélkül (gyermek nélkül vagy nem házas gyermekkel)
2. Házaspár rokonnal (gyermek nélkül vagy nem házas gyermekkel)
  - 2.1 felmenővel
  - 2.2 egyéb rokonnal
  - 2.3 felmenővel és egyéb rokonnal
3. Apa nem házas gyermekkel, rokon nélkül
4. Apa nem házas gyermekkel, rokonnal
  - 4.1 felmenővel
  - 4.2 egyéb rokonnal
  - 4.3 felmenővel és egyéb rokonnal
5. Anya nem házas gyermekkel, rokon nélkül
6. Anya nem házas gyermekkel, rokonnal
  - 6.1 felmenővel
  - 6.2 egyéb rokonnal
  - 6.3 felmenővel és egyéb rokonnal

B) *Családtörédekek*

7. Részcsalád
8. Egyedülállók
  - 8.1 teljesen külön élő egyedülállók
  - 8.2 közös háztartásban együttélő egyedülállók (rokonsági kapcsolat nélkül)
  - 8.3 családban élő idegen személyek

A csoportosítást az egyes családtípusoknak a gyermekek számával történő kombinációja teszi teljessé, minden egyes típuson és altípuson belül annyi további csoportot alkotva, amennyi gyermeket egyenként vagy összevontan figyelembe kívánunk venni. A feldolgozások egy részénél 9 gyermekig egyenként, másik részénél 6 gyermekig némileg összevontan képezzük csoportokat. Pl.

<p>a) Házaspár rokon nélkül gyermek nélkül 1 gyermekkel 2 gyermekkel 3 gyermekkel 4 gyermekkel 5 gyermekkel 6 gyermekkel 7 gyermekkel 8 gyermekkel 9 és több gyermekkel</p>	<p>b) Házaspár rokon nélkül gyermek nélkül 1 gyermekkel 2 gyermekkel 3 gyermekkel 4—5 gyermekkel 6 és több gyermeke</p>
---	---

A „gyermek” minősítés a családtípus szempontjából kizárólag családi állást jelent, teljesen függetlenül a kortól, mivel az összeírás során is bármilyen korú személyt gyermeknek kellett bejegyezni, ha az összeírási utasítások értelmében az apját vagy az anyját kellett családfőnek kijelölni.

Bár a „gyermek” megjelölés „nem házas” gyermeket jelent — a külföldi gyakorlattól némileg eltérően — a „gyermek” családi állást nemcsak a kor vonatkozásában, hanem a családi állapot tekintetében is a legszélesebb körűen értelmezzük. *Gyermek* családi állásúnak minősítettük ugyanis a szüleivel (vagy szülőjével) együttélő — esetleg szüleikhez (szülőjéhez) visszaköltözött — házas, elvált, vagy özvegy személyt is, amennyiben neki magának — vele együttlakó — gyermeke nem volt. A házas személyt nemcsak akkor, ha házastársától különváltan élt, hanem akkor is, ha a házastársa csak huzamosan távollevő volt.

Megoldást igényelt még a nagyszülő-unoka családi állású személyek összetételéből álló „családok” típusba sorolása (természetesen csak akkor kérdéses, ha a szülők nincsenek jelen). Kétségtelen, hogy a nagyszülők és az unoka között közvetlen és szoros felmenő-lemelő rokonsági kapcsolat áll fenn, csupán a közbeeső generáció hiányzik. Ezen-

felül az életben is az ilyen kapcsolat inkább a szülő—gyermek viszonyhoz, mint más rokoni kapcsolathoz áll közelebb. Nem hozható fel tehát különösebb érv az ellen, hogy ilyen esetben az unokát a családi állás szempontjából a gyermekkel azonosnak tekintsük. Az említett meg gondolásokból következik, ha nem nagyszülő házaspár, hanem csak egy nagyszülő él együtt unokával, az „egy szülő gyermekkel” típust kell alkalmazni.

Az ismertetett csoportosítás az 1949. évitől lényegében a rokonok részletezése tekintetében tér el. Felvethető, hogy nem állítunk-e fel ezzel túlzott követelményeket, különösen mikor az 1949. évi adatok szerint az összes családoknak csak 15,5%-ában élt a családokkal együtt rokon is. Ennek ellenére a rokonnal együttélő családok viszonylagos suiyának feltehető növekedése és a családok összetételének behatóbb megismerése érdekében célszerűnek látszott az 1949. évi csoportosításon túlmenő részletezés alkalmazása. A feldolgozásnak nem túl nagy többletmunkával járó ilyen irányú kibővítése nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat, különösen abban a vonatkozásban, hogy ily módon az egyes család típusokon belül a gyermekes és gyermektelen családok szerinti csoportosítás lehetővé teszi a családok, illetve a háztartások generációs fokozatok szerinti viszonyainak a megismerését is.

A háztartások csoportosításának rendszerét, a háztartás összetevőiből kiindulva, az alkotó elemek egymáshoz való kapcsolatára alapozva építhetjük fel. (A következőkben csak a magánháztartásokkal foglalkozunk.)

A háztartás vagy azonos a családdal, vagy több családból, esetleg családok és nem rokon személyek (idegen személyek) különböző összetételeiből, vagy nem rokon személyek közösségéből állhat. Ennek alapján a háztartások elsődlegesen három fő típus szerint csoportosíthatók.

A család és a háztartás azonos, ha a háztartás csak egy családból áll. Ezek az esetek alkotják az ún. „egy-családos” háztartások csoportját. Lényegében, hasonló a helyzet, ha a háztartás csak egy részcsaládból vagy egy teljesen külön élő egyedülállóból áll, de mivel családmag nincs, az ilyen háztartásokat „nem családi” háztartás megjelöléssel külön csoportba soroljuk. Végül egynél több családot magában foglaló háztartások képezik a „több-családos” háztartások csoportját.

Az említett eseteken kívül a család és a háztartás nem azonos akkor sem, ha családdal (részcsaláddal, egyedülállóval) idegen személy él együtt. A több-családos háztartásoknál is más a háztartás jellege, ha a háztartáshoz idegen személy is tartozik. Kétségtelen, a háztartás-feldolgozásoknak egyik nem elhanyagolható elemzési szempontja, hogy a háztartások közül mennyiben és milyen típusú háztartásokban van idegen személy. Az ilyen irányú vizsgálódásoknak tulajdonított fontosság a külföldi csoportosítás-tervezetekben is tükröződik, még egyéb szempontok háttérbe szorítása árán is. Nálunk a kérdés viszonylag csekély jelentősége miatt a háztartások aszerinti csoportosítását, hogy él-e bennük idegen személy, másodlagos feldolgozással csak az alaptípusokra korlátozzuk.

A háztartás-típusok kialakításában a legfontosabb, hogy a csoportosítás biztosítsa a közös háztartásban élő családok rokonsági kapcsolatainak a feltárását és a háztartások generációk száma szerinti megoszlásának vizsgálatát. A generációk számának megállapítását annak figyelembevétele biztosítja, hogy az adott típusú családban ill. háztartásban van-e gyermek, vagy nincs.

A vázolt kívánalmaknak megfelelően a háztartás-feldolgozások az alábbi típusok szerinti csoportosítással készülnek:

A) *Egy-családos háztartások*

1. Házaspár rokon nélkül:
  - 1.1 egy-generációs,
  - 1.2 két-generációs.
2. Házaspár rokonnal:
  - 2.1 egy-generációs,
  - 2.2 két-generációs,
  - 2.3 három-generációs.
3. Egy szülő gyermekkel, rokon nélkül:
  - 3.1 két-generációs.
4. Egy szülő gyermekkel, rokonnal:
  - 4.1 két-generációs,
  - 4.2 három-generációs.

B) *Több-családos háztartások*

5. Felmenő rokonsági kapcsolatban élő családok:
  - 5.1 két-generációs,
  - 5.2 három-, vagy több-generációs.
6. Oldalági rokonsági kapcsolatban élő családok:
  - 6.1 egy-generációs,
  - 6.2 két-generációs.
7. Felmenő és oldalági rokonsági kapcsolatban élő családok:
  - 7.1 két-generációs,
  - 7.2 három-, vagy több-generációs.

C) *Nem családi háztartások*

8. Egyszemélyes háztartások.
9. Nem rokon személyek közös háztartása.
0. Egyéb összetételű háztartások:
  - 0.1 részcsaládból álló háztartás,
  - 0.2 nem rokon családok, részcsaládok közös háztartása.

A több-családos háztartásokon belül, amint láttuk, az együttélő családok rokonsági kapcsolata szerint három típust különböztethetünk meg.

1. Felmenő rokonsági kapcsolat áll fenn a szülők és a házassági kötelékben élő gyermek közös háztartásában. (A már többször idézett „szülő-házaspár” és „gyermek-házaspár” esete.)

2. Oldalági rokonsági kapcsolat áll fenn olyan háztartásban, amelyben testvérek élnek együtt házastársaikkal (a két férj, a két feleség, vagy az egyik családból a férj, a másiktól a feleség *testvérek*; ún. „testvér-házaspárok”).

3. Felmenő és oldalági rokonsági kapcsolat jellemzi az olyan háztartásokat, amelyekben oldalági rokonsági kapcsolatban levő házaspárok bármelyik házastársát egyik vagy mindkét szülőjével élnek együtt, függetlenül attól, hogy a szülők maguk is házastársak-e vagy sem. Ide tartoznak az oldalági rokonsági kapcsolatban levő házaspárok is, ha bármelyiknél van „gyermek-házaspár”. (Ide sorolhatók pl. a következő összetételű háztartások:

„szülő-házaspár” és két vagy több „gyermek-házaspár”;

„testvér-házaspár”, valamelyik házastárs szülőjével;

„testvér-házaspár” és valamelyiknél vagy mindkettőnél „gyermek-házaspár”.)

Az egyes típusok altípusait az határozza meg, hogy a háztartásban hány — családi — generáció tagjai élnek együtt. Ha pl. közös háztartásban „szülő-házaspár” él együtt „gyermek-házaspár”-ral, attól függően, hogy a „gyermek-házaspár”-nak van-e velük együttélő gyermeke (a „szülő-házaspár”-hoz viszonyítva unoka): a háztartás típusa két- vagy háromgenerációs felmenő rokonsági kapcsolatnak minősül. Ebből a szempontból a „szülő-házaspár” esetleges nem házastárs gyermekét figyelmen kívül kell hagyni, mert a generációja azonos a „gyermek-házaspár”-éval s így a generációk számát nem növeli.

Mind a családok, mind a háztartások típusok szerinti osztályozása messzemenően biztosítja a nemzetközi összehasonlítást is. Csoportosításunk lényegesen szélesebb körű és részletesebb, mint az Európai Statisztikusok Konferenciáján ajánlás formájában elfogadott osztályozási javaslat (3). Az ajánlott csoportosítás a generációk szerinti részletezésre épül fel — és bár csak a minimális kívánalmakat rögzíti — néhány vonatkozásban még ezt figyelembe véve sem látszik kielégítőnek.

Az ajánlás az alábbi csoportosításokat javasolja :

Családtípusok

1. Gyermektelen házaspárok.
2. Házaspárok nem házas gyermekkel.
3. Házaspárok házas gyermekkel (unokák nélkül) és a velük élő nem házas gyermekekkel.
4. Házaspárok házas gyermekekkel, unokákkal és a velük élő nem házas gyermekekkel.
5. Az 1—4. típusú családok a velük élő egyéb rokonokkal.

Háztartástípusok

1. Egyszemélyes háztartás.
2. Egy-generációs háztartás (gyermektelen házaspárok).
3. Két-generációs háztartás.
  - 3.1 szülők és házassági kötelékben nem élő gyermekek,
  - 3.2 szülők és házassági kötelékben élő gyermekek (unokák nélkül), a velük élő nem házas gyermekekkel.
4. Három-generációs háztartás ; (a 3.2 típus unokákkal).
5. 1—4. típusú háztartások, amelyekhez még más rokonok is tartoznak.
6. 1—5. típusú háztartások, amelyekhez még rokoni kapcsolatban nem álló személyek is tartoznak.
7. Csupán nem rokon személyekből álló háztartások.

Ebben a csoportosításban a család fogalmának tágabb értelmezése folytán a családtípusok, az idegen személyektől eltekintve, teljesen azonosak a háztartástípusokkal. Az osztályozás figyelmen kívül hagyja az „egy szülő nem házas gyermekkel” típust, holott az ilyen családok vizsgálata, sajátos életkörülményeik folytán, aligha mellőzhető. A csoportosítás szinte semmi lehetőséget nem nyújt a rokoni kapcsolatok elemzésére, sőt azzal, hogy a rokonnal élő valamennyi családot egy típusba sorolja, nem adhat teljes képet a többi típusról sem.

Hasonló hiányosságai vannak a háztartástípusok ajánlott csoportosításának is. Elsőrendű szempont a háztartások generációs fokozatok szerinti vizsgálata, mégis, azáltal, hogy minden háztartást, amelyben — a felmenő és a lemenő házaspárt kivéve — bármilyen rokon él, egy csoportba javasolnak sorolni — tekintet nélkül a generációk számára —, elvész a lehetősége bizonyára tekintélyes számú család generációk szerinti részletezésének. Tovább torzítja a háztartások generációk szerinti megosztásáról nyerhető képet, hogy bármilyen összetételű a háztartás, ha a háztartásban nem rokon személy is él, ismét közös csoportba kerül. Mindez azt eredményezi, hogy egy alapvetően generációk szerinti csoportosításra felépített osztályozás a családok jelentős részével — ebből a szempontból — nem tud elszámolni.

Nem sokban különbözik az ismertetett javaslattól a Német Szövetségi Köztársaságban alkalmazott háztartástípus-osztályozás alapelve sem. A rokonnal és az idegen személlyel élő háztartások teljes kiemelése következtében a generációk szerinti csoportosítás ugyanúgy hiányos marad.

A családtípusok sajátossága, hogy — teljesen eltérően a nemzetközi javaslattól — jelentős szerepe van a csoportosításban a „házaspár—unoka” és az „egy szülő—nem

házas gyermek (vagy unoka)'' típusoknak (az utóbbiakat „maradék család”-ként is említi), továbbá az özvegy, elvált egyedülállók külön típuskénti kiemelésének.

Érdekes és figyelemre méltó kísérlet a családtípusok kombinációja a háztartás-típusokkal, ennek részletes ismertetése azonban túllépné tanulmányunk kereteit.

Egyszerű és tömör csoportosítást ajánl a holland javaslat (9). Az alábbi osztályozás a háztartásokra épül, de egyben tartalmazza a családtípusokat is.

A) Magánháztartások

1. Nem családi háztartások:
egyszemélyes háztartások,
többszemélyes háztartások.
2. Egy-családos háztartások :
házaspárral,
házaspár nélkül.
3. Több-családos háztartások :
  - a) Elsődleges családok
házaspárral,
házaspár nélkül.
  - b) Másodlagos rokon családok :
házaspárral,
házaspár nélkül.
  - c) Másodlagos nem rokon családok:
házaspárral,
házaspár nélkül.

B) Intézeti háztartások

- Intézeti háztartásban élő családok:
házaspárral,
házaspár nélkül.

Az egyes csoportokon belül a további osztályozás szempontja, hogy a családmag házaspárból, vagy egy szülő—gyermekből („házaspár nélkül”) áll-e. A több-családos háztartások részletezésénél — lényegében az angol gyakorlattal azonos módon — megkülönböztetik a háztartás fejét magában foglaló elsődleges családot ; a háztartás többi családját pedig felosztják másodlagos rokon és másodlagos nem rokon családokra aszerint, hogy a másodlagos család családfője rokonsági kapcsolatban van-e az elsődleges család családfőjével (aki egyben a háztartás feje is). Az intézeti háztartásban élő családokat a javaslat külön csoportba sorolja. (A mi csoportosításunk az intézeti háztartásban lakó családokat — típusoknak megfelelően — a magánháztartások közé sorolja és általában csak az egyedülállókat tekinti az intézeti háztartás tagjainak.)

Kétségtelen, hogy a holland javaslat csoportosítása alapján a feldolgozás is könnyen végrehajtható, azonban csak igen korlátozott igények kielégítésére alkalmas, mert nem nyújt lehetőséget sem a családon belüli, sem a családok közötti rokonsági kapcsolatok vizsgálatára.

Az 1960. évi népszámlálás család- és háztartás-felvételi programjának kialakításánál három fontos szempontra kellett figyelemmel lenni. A felvételnek alapot kellett teremteni a népesség családi és — a magyar népszámlálások során elsősorban — háztartási tömörülésének, körülményeinek sokoldalú feltárásához, és ezzel az egyre fokozódó ilyen vonatkozású adatigények kielégítéséhez ; biztosítani kellett az összehasonlítást az 1949. évi népszámlálás családstatistikai eredményeivel, és gondoskodni kellett, hogy a feldolgozások az elfogadott nemzetközi javaslatoknak is megfeleljenek.

A háztartás és a család fogalmának az előzőekben ismertetett meghatározása, az összefüggések tisztázása és az alapelvek következetes alkalmazása nemcsak a felvétel egységes, és a fenti követelményeket kielégítő végrehajtásának volt előfeltétele, de nélkülözhetetlen a feldolgozási program tervezetének külön tanulmányban ismertetendő végleges kialakításához is.

IRODALOM

1. Dr. Thirring Lajos : A magyar népszámlálások családi és háztartási kérdései és adatfeldolgozásai. *Demográfia*, 1958. 2—3. sz. 289—293. p.
2. Handbook of Population Census Methods. Vol. I. United Nations, New York, 1958.
3. The development of a European programme for National Population Censuses. (Memorandum by the secretariat). Conf. Eur. Stats. (WG. 6./69). Geneva, 1958.
4. Multilingual Demographic Dictionary. *Population Studies*, No. 29. United Nations, New York, 1958.
5. A háztartás fogalma és a családi statisztikák a Német Szövetségi Köztársaság legközelebbi népszámlálásával kapcsolatban. A Szövetségi Statisztikai Hivatal memoranduma az Európai Statisztikusok Konferenciáján. Genf, 1958. (magyar fordítás).
6. Household and Family characteristics : March 1958. *Current Population Reports*. Series P—20, No. 88. Washington, 1958.
7. Census 1951. Great Britain one percent sample tables. Part II. London, 1952.
8. A háztartás és a család fogalmi körére vonatkozó megjegyzések. A Csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal memoranduma az Európai Statisztikusok Konferenciáján. Genf, 1958. (magyar fordítás).
9. A háztartások és családok szerkezeti típusok szerinti osztályozása. A holland küldöttség feljegyzése az Európai Statisztikusok Konferenciáján. Genf, 1958. (magyar fordítás).
10. Schubnell, H. : Über die Zusammenhänge zwischen Haushalt und Familie und ihre statistische Ermittlung. *Internationaler Bevölkerungswissenschaftlicher Kongress Wien*, 1959. (Der Arbeitsausschuss des Kongresses.)

ПОНЯТИЕ, ВЗАИМОСВЯЗИ И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБСЛЕДОВАНИЯ СЕМЕЙ И ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ ПРИ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1960 ГОДА

Резюме

Семья и домашнее хозяйство, как основное звено общественного бытия, начинает повсюду занимать все более значительное место в программах статистических исследований. В Венгрии происшедшие за последнее десятилетие глубокие изменения в общественно-экономической структуре семей и их культурном уровне — кроме практических нужд планирования — вызвали необходимость в том, чтобы перепись населения 1960 года обеспечила данные, отражающие размер изменений.

В ходе венгерских переписей населения — за исключением несколько не имеющих значения попыток — первым опытом в этом отношении можно считать разработки о семьях, произведенные на основании материалов переписи населения 1949 года ; разработки данных о домашних хозяйствах до сих пор вообще отсутствовали.

Важнейшей предпосылкой проведения обследования «семей и домашних хозяйств» было точное определение и разграничение понятия семьи и домашнего хозяйства. Хотя в большинстве конкретных случаев домашнее хозяйство и семья представляют тождество, между этими двумя понятиями имеется существенное различие ; домашнее хозяйство представляет в основном экономическую общность, в то время как семья представляет прежде всего брачную, кровную и родственную общность. С одной стороны, с точки зрения переписи, а с другой, с точки зрения составления разработок нужно было определить понятие главы семьи, или, соответственно, главы домашнего хозяйства. И, далее, установить, в какой мере следует произвести учет тех членов семей, или, соответственно, домашних хозяйств, которые в период переписи не находились в своих семьях.

Взгляды на определение понятия семьи по сути дела отличаются друг от друга в том отношении, понимают ли они семью в узком или более широком смысле слова. Венгерские семейные отношения не только с традиционной, но также и с практической точки зрения обусловили принятие понятия семьи в более широком смысле этого слова. В соответствии с этим «семья» представляет собой круг тех из действительно проживающих совместно лиц, между которыми имеется связь супругов, кровная связь по восходящей, нисходящей побочной или какой-либо другой линии, далее связь усыновления или удочерения, являющихся членами „семейного ядра” и круг

родственников, относящихся к семейному ядру, не образующих отдельного семейного ядра.

Понятие «домашнего хозяйства» шире, так как несколько семей может жить в рамках общего домашнего хозяйства, и далее, так как к домашнему хозяйству относятся помимо родственников также и так называемые посторонние лица (например, домашние работницы и т. д.). Более точно, ко кругу домашнего хозяйства относятся те проживающие совместно лица, которые живут в одной квартире, или в одной части квартиры, которые раз или несколько раз в неделю совместно столуются и частично или полностью несут издержки средств существования.

Изложенные определения понятий по сути дела определили также и основные аспекты группировки домашних хозяйств.

В зависимости от состава семей различаются два вида так называемых «семейных ядер»: супруги (без детей или с детьми не состоящими в браке) и один из родителей (отец или мать) с не состоящими в браке детьми. С точки зрения принадлежности к семейному ядру родственников не образующих особое семейное ядро возможно наличие четырех типов семей. Помимо основных типов особую группу образуют расколотые семьи: не образующие семейного ядра родственники (так называемые частичные семьи), далее одинокие; последние разделяются по тому, живут ли они совершенно отдельно, в общем домашнем хозяйстве с другими одинокими или в семейных домашних хозяйствах, в качестве посторонних лиц.

В случае домашних хозяйств можно говорить о трех основных типах. Это односемейные домашние хозяйства, многосемейные домашние хозяйства и домашние хозяйства, не состоящие из семей. (В случае первого основного типа домашнее хозяйство совпадает с семьей, а третий представляет собой по сути дела общее домашнее хозяйство лиц не состоящих в родственной связи друг с другом). Классификацию домашних хозяйств можно, далее, производить согласно тому, проживают ли в домашнем хозяйстве «посторонние» лица, каковым является число проживающих в рамках домашнего хозяйства поколений.

Главой семьи, — независимо от того является ли он самостоятельным лицом или иждивенцем — в случае супругов считается мужчина, а в случае один родитель и не состоящих в браке дети — родитель. В качестве главы домашнего хозяйства, однако, — поскольку основной характеристикой домашнего хозяйства является экономическая общность — приходилось по возможности выделить самостоятельное лицо. (В случае односемейного домашнего хозяйства, естественно, глава семьи и глава домашнего хозяйства должны быть представлены одним лицом, а в случае многосемейных домашних хозяйств — одним из глав семей).

С точки зрения состава семьи основным принципом было принятие во внимание семьи не юридической точки зрения, а семьи действительно совместно живущей, хотя в отдельной части переписного листа происходила перепись членов семьи длительно отсутствующих из-за выполнения работы, учебы и т. д. Следовательно при первичных обработках состав и тип семьи определяется исключительно на основе постоянно проживающих и временно отсутствующих членов семьи. Но в рамках немногих вопросов сделается дополнительная разработка, в ходе которой в состав семьи включаются и длительно отсутствующие члены семьи.

DEFINITION AND RELATIONS OF FAMILY AND HOUSEHOLD, AND BASIC PRINCIPLES OF THE FAMILY-HOUSEHOLD SURVEY OF THE 1960 POPULATION CENSUS

Summary

Family and household, being the basic cells of social co-habitation are taking up a place of ever increasing importance in the programme of statistical examinations all over the world. The deep-going changes the socio-economic pattern and the cultural relations

of families have undergone in Hungary have made it possible, even beyond the practical requirements of planning, that the 1960 population census secure the data in question.

Disregarding an attempt or two of minor importance the family-processing made on basis of the material gathered from the 1949 population census-figures can be considered the first, whereas no household processing has ever taken place.

To accomplish the "family-household" census and to establish subsequently the planned processings, an accurate definition resp. delimitation of the family concept was an important requirement. Though in most cases household is identical with family there is an essential difference between the two concepts: a household is fundamentally an economic community whereas a family is primarily a matrimonial community based on kinship. Partly from the point of view of surveying, partly from that of processing the head of the family resp. the head of the household had to be defined as well as how far those members of the household who were absent from their families should be considered.

The views concerning the definition of the family differ from each other as to whether the family is widely or narrowly interpreted. The family relations in Hungary have justified the broader view, not only for traditional but also for practical reasons. Accordingly, a family is a community of relatives, members of the family nucleus, belonging to it, but not forming a separate family nucleus, being in blood relation with each other on the ascendant, descendant or collateral lines, or in relationship by adoption, and actually living together.

The notion of "household" is so much wider as several families can share one household moreover a household can comprise also non-relative third persons (e. g. domestic servants, etc.). In the narrower sense a household includes the persons living together in one flat or a part thereof, regularly eating together on one or several days of the week, bearing the costs of living partly or wholly in common.

The definitions given above have actually defined the classification principles of families and households. Subject to the composition of the families two kinds of family nuclei can be distinguished: (1) married couples with or without unmarried children, and (2) one parent (father or mother) with unmarried children. Depending on whether the family nucleus is supplemented by relatives forming not a separate family nucleus, there are four basic types of family possible. Beside the basic types, broken families form a group of their own: relatives not forming a family nucleus (so-called part-families) as well as independent persons, these latter separately classified according to whether they are living quite separately or whether they share a common or family household with other independents as strangers.

In case of households we can speak of three basic types. They are: one-family households, composite households, and non-family households. (The first type is the same as family, the latter is nothing but a common household of people not connected by bonds of kinship.) Households can further be classified as to whether there are third parties living in the household or not as well as by the number of generations living in the household.

Disregarding the relation between earners and dependants, the male had to be regarded head of the family in case of a married couple and the parent in case of a family consisting of a parent and unmarried children. On the other hand, as far as possible, an earner had to be indicated as the head of the household since the basic criterion for defining a household is the economic community. (In case of a one-family household the head of the household must be the same as the head of family, in case of a composite family household he must be identical with one of the heads of the family.)

As to the belonging to a family — though, in a special part, the family members having been absent for work, study, etc. purposes for a considerable period had also been enumerated — the basic principle was not the legal one but the effective co-habitation of the family. Consequently, at the primary extraction, the family size distribution and the family-type are exclusively established relying upon the permanently present and temporarily absent members of the family. Nevertheless, a supplementary processing, limited to a few questions, will take place, which will enable to range the lasting absentees to the family.

KÉPVISELETI MINTA KORREKCIÓJA

TEKSE KÁLMÁN

Az 1960. évi magyar népszámlálás anyagából képviseleti minta készült. A képviseleti minta feldolgozásának célja, hogy az előzetes adatoknál jóval több demográfiai, családi és lakásismérvre vonatkozólag viszonylag rövid idő alatt részletesebb becslési eredményeket kapjunk. A népszámlálás teljes anyagából mechanikus eljárással, véletlenszerűen választottuk ki az ország lakosságának egy meghatározott százalékát.¹ A népszámlálás alkalmával az ország lakosságát háztartásonként írták össze (2). Ezért, továbbá egyéb elméleti megfontolások (1) eredményeképpen célszerűnek mutatkozott egyének helyett háztartások kiválasztása. Ilyen kiválasztási módszer mellett a mintába kerülő háztartások nagysága (tagjainak száma) valószínűségi változó, melynek szórása miatt a minta lélekszáma nem egyezik meg az ország lakossága adott százalékával, azonban annak torzítatlan becslése lesz. (Az intézeti háztartásokat a magánháztartásoktól elkülönítve kezeltük.)

A kiválasztás helyességének ellenőrzéséhez szükség van a minta nagyságára (elemszámára)² vonatkozó konfidencia-intervallum meghatározására. Ehhez a következő pontban meghatározzuk a minta nagyságának, mint valószínűségi változónak szórását. Miután e számításaink a kiválasztásra nézve igen megnyugtató eredményt adtak, elvégeztük a képviseleti minta korrekcióját. Eljárásunkat és indokolását a II. pontban ismertetjük.

I. A MINTA NAGYSÁGA SZÓRÁSÁNAK MEGHATÁROZÁSA

Jelöljük ξ_i -vel ($i = 1, 2, \dots, 7$) az összesen n háztartásból álló mintába került i létszámú háztartások számát, p_i -vel pedig az i létszámú háztartások ismert relatív gyakoriságát az alapsokaságban. Ismeretes (3), hogy a $(\xi_1, \xi_2, \dots, \xi_7)$ valószínűségi változók együttes eloszlása polihipergeometrikus eloszlás, melyet az alapsokaság nagy elemszáma miatt polinomiális eloszlással közelíthetünk. Ily módon:

$$P(\xi_1 = k_1, \xi_2 = k_2, \dots, \xi_7 = k_7) = \frac{n!}{n! k_1! k_2! \dots k_7!} p_1^{k_1} p_2^{k_2} \dots p_7^{k_7}, \quad [1]$$

¹ A képviseleti minta nagyságával kapcsolatban vizsgálatok folytak a legalkalmasabb mintaelemszám (kiválasztási arány) meghatározására (1). Nagy pontosságot csak nagy mintaelemszámmal tudnánk biztosítani, ennek feldolgozása azonban rendkívül költséges, ugyanakkor a teljes népszámlálási anyag feldolgozását nagymértékben késleltetné. Kisebb mintából származó adatok céljainknak megfelelő pontosságúak és feldolgozásuk a teljes anyag feldolgozását alig késlelteti. E szempontok figyelembevételével 1%-os képviseleti mintát készítettünk.

² A minta nagysága alatt a háztartások — pontosan az alapsokaságbeli eloszlásnak megfelelő — adott %-a kiválasztása mellett adódó lélekszámot értjük.

ahol
$$\sum_{i=1}^7 k_i = n, \text{ és } \sum_{i=1}^7 p_i = 1.$$

A minta η terjedelmére fennáll:

$$\eta = \sum_{i=1}^7 i \xi_i.$$

Mivel

$$M(\xi_i) = n p_i,$$

ezért az η valószínűségi változó várható értéke:

$$M(\eta) = M\left(\sum_{i=1}^7 i \xi_i\right) = n \sum_{i=1}^7 i p_i. \quad [2]$$

A ξ_i változók nem függetlenek és ezért a fenti egyenlőségek felhasználásával η valószínűségi változó szórásnégyzetére kapjuk:

$$D^2(\eta) = \sum_{i=1}^7 i^2 M[(\xi_i - M(\xi_i))^2] + \\ + 2 \sum_{1 \leq j < k \leq 7} jk M[(\xi_j - M(\xi_j))(\xi_k - M(\xi_k))] \quad [3]$$

ahol: $M[(\xi_j - M(\xi_j))(\xi_k - M(\xi_k))] = R(\xi_j, \xi_k) D(\xi_j) D(\xi_k).$ [4]

Itt $R(\xi_j, \xi_k)$ ($1 \leq j < k \leq 7$) ξ_j és ξ_k valószínűségi változók korrelációs együtthatóját jelenti.

Mivel a polinomiális eloszlás egyes komponensei külön-külön binomiális eloszlásúak, ezért [1]-ből:

$$M[(\xi_i - M(\xi_i))^2] = p_i(1 - p_i)n, \quad (i = 1, 2, \dots, 7), \quad [5]$$

és $D(\xi_i) = \sqrt{n p_i(1 - p_i)},$ [6]

ξ_j és ξ_k változók korrelációs együtthatója pedig:

$$R(\xi_j, \xi_k) = -\sqrt{\frac{p_j p_k}{(1 - p_j)(1 - p_k)}}. \quad [7]$$

A ξ_j és ξ_k változók között tehát érthető módon mindig negatív korreláció áll fenn. Ily módon η valószínűségi változó szórásnégyzete [3] és [4] egyenletekből [5], [6] és [7] felhasználásával:

$$D^2(\eta) = n \left[\sum_{i=1}^7 i^2 p_i(1 - p_i) - 2 \sum_{1 \leq j < k \leq 7} jk \sqrt{\frac{p_j p_k}{(1 - p_j)(1 - p_k)}} \right. \\ \left. \sqrt{p_j(1 - p_j)} \sqrt{p_k(1 - p_k)} \right], \quad [8]$$

azaz: $D^2(\eta) = n \left[\sum_{i=1}^7 i^2 p_i(1 - p_i) - 2 \sum_{1 \leq j < k \leq 7} jk p_j p_k \right].$

[2] és [8] felhasználásával mintánk várható $\bar{m}$ terjedelmére az

$$M(\eta) - \lambda D(\eta) \leq \bar{m} \leq M(\eta) + \lambda D(\eta) \quad [9]$$

konfidencia-intervallumot kapjuk, amelynek megbízhatóságát nagy n esetén közelítőleg $[2\Phi(\lambda) - 1]$ szolgáltatja, ahol

$$\Phi(\lambda) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{\lambda} e^{-\frac{u^2}{2}} du.$$

Az 1949. évi magyar népszámlálás (4), valamint az 1959-ben végrehajtott magyar próbanépszámlálás eredményei (5) alapján lehetőség nyílt p_i -k közelítő meghatározására. Így Magyarországon számunkra szükséges pontossággal:

$$p_1 = 0,15; \quad p_2 = 0,24; \quad p_3 = 0,25; \quad p_4 = 0,18; \quad p_5 = 0,10; \quad p_6 = 0,04; \\ p_7 = 0,04. \quad [10]$$

Ezek felhasználásával [8]-ből kapjuk:

$$D(\eta) = 1,55 \sqrt{n}.$$

Ily módon pl. a képviseleti minta Csongrád megyei anyagánál a minta nagyságára vonatkozó konfidencia-intervallum félhosszára — 95%-os valószínűségi szinten — 103 adódott,³ a minta elemszámának a várható értékétől való eltérése viszont mindössze 41 volt. Teljesen hasonlóan, a képviseleti minta kiválasztása során a lélekszámokban mutatkozó eltérés nagysága (egy kivételével) minden megyénél jóval a megfelelő hibahatárokon belül volt, 95%-os valószínűségi szinten. Ez azt mutatja, hogy a képviseleti minta háztartásnagyságra vonatkozó adatai elegendő pontossággal és megbízhatósággal közelítik az alapsokaság megfelelő adatait.

II. A KÉPVISELETI MINTA KORRIGÁLÁSA

A minta elemszámának, mint valószínűségi változónak szórása miatt mintánk éppen a legfontosabb jellemző (a személyek száma) tekintetében nem adja a kívánt nagyságot. Ez a körülmény a minta adatainak az alapsokaságra történő kivetítésénél terjedelmes számolási munkát jelentene, amit az alábbi eljárásunkkal kiküszöbölünk, ugyanakkor az adatok közlésének egyszerűsítését is lehetővé tesszük.

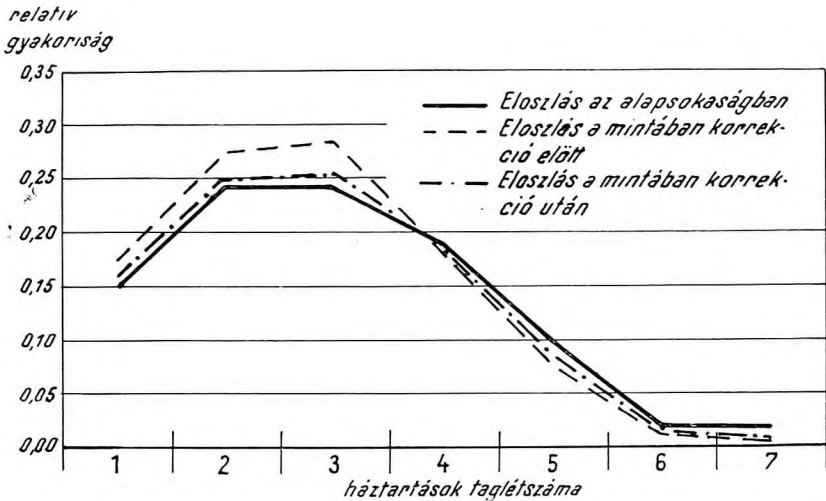
A nehézségek elkerülésének egyik módja a minta korrigálásának módszere.⁴ Ennek lényege: bizonyos számú alkalmas nagyságú háztartásnak a mintából való kiemelése és bizonyos számú megfelelő nagyságú háztartás anyagának a mintába való helyezése oly módon, hogy a mintába került

³ Mivel a háztartások nagyságszerinti eloszlása az egyes megyékre nem állott rendelkezésünkre, a megyékre vonatkozó számításainkban mindig a [10] eloszlást használtuk fel. A közelítésből származó hiba a konfidencia-intervallum hosszát lényegesen nem befolyásolja.

⁴ Ezt a módszert alkalmazták pl. az 1951. évi angol népszámlálás anyagából készített 1 %-os képviseleti minta kiválasztásánál is [6]. Egy másik lehetséges módszer a képviseleti minta adatait tartalmazó táblázatok korrigálásának módszere, ami két táblázat közlését teszi kívánatosá [7].

háztartások és személyek száma pontosan a kívánt mintanagyságot szolgáltatassák. A megfelelő háztartások kiválasztása véletlen számtáblázat segítségével történik.

Ez a módszer teljesen megalapozott, ha a korrekció során felhasznált háztartások nagyság szerinti megoszlása megegyezik a háztartások alapsokaságbeli megoszlásával.⁵ Könnyű belátni, hogy ebben az esetben a korrekció után a háztartások mintabeli megoszlása jobban megközelíti az alapsokaságbeli megoszlást, mint a korrekció előtt. (Lásd az ábrát.)

A minta korrigálásának módszere abban az esetben alkalmazható, ha ismeretes a háztartások nagyságszerinti megoszlása az alapsokaságban. Ez a mintavételek során általában ismeretlen, azonban gyakran lehetőség nyílik jó becslésre. E becsléshez Magyarországon is megfelelő adatok álltak rendelkezésünkre. Ilyen becslés útján kaptuk a [10] megoszlást, melynek felhasználásával végeztük számításainkat. Azok az egyezések, amelyekre az I. pont végén hivatkoztunk, bizonyos mértékig a [10] eloszlás használatának jogosságára is utalnak.

A korrekció végrehajtásához meg kell határozni a korrekció során a mintából kiemelésre kerülő és a mintába helyezendő különböző nagyságú háztartások számát.

Jelöljük ehhez x_i -vel a korrekció során felhasznált kiemelő, vagy behelyezendő i -tagú háztartások számát, továbbá p_i -vel az i -tagú háztartások relatív gyakoriságát az alapsokaságban. Jelöljük A -val a minta terjedelmének az előírttól való előjeles eltérését, (mely pozitív vagy negatív, aszerint, hogy a kiválasztott minta terjedelme nagyobb, vagy kisebb a kívánt mintaterjedelemtől), B -vel a kiválasztott háztartások számának a kívánt háztartásszámtól való eltérése abszolút értékét.

⁵ A módszer eddigi alkalmazásainál e fontos ténytet nem vették kellően figyelembe, a korrekciónál felhasznált háztartások nagyságát csak hozzávetőlegesen, a lélekszámból kiindulva állapították meg. Ez a minta torzítását eredményezte.

A korrekció során a mintából kiemelésre kerülő, ill. pótlólag a mintába helyezendő háztartások számai közti különbségnek éppen B eltéréssel kell egyenlőnek lennie és ezért

$$\sum_{i=1}^3 x_i - \sum_{i=4}^7 x_i = \pm B \text{ aszerint, hogy } A \geq 0. \quad [11]$$

A korrekció során felhasznált i tagú háztartások x_i számát úgy kell megválasztanunk, hogy a korrekció eredményeképpen a minta terjedelme A -val változzon; növekedjék, vagy csökkenjen, aszerint, hogy eredetileg $A < 0$, vagy $A > 0$ volt. E feltételből kapjuk:

$$\sum_{i=1}^3 i x_i - \sum_{i=4}^7 i x_i = -A. \quad [12]$$

Magyarországon az átlagos háztartásnagyság 3,14, ennek megfelelően [11] és [12]-ben az x_i ($i = 1, 2, 3$; „kis háztartások” számai) és az x_j ($j = 4, 5, 6, 7$; „nagy háztartások” számai) ismeretlenek ellenkező előjelűek.

A korrekció során felhasznált különböző nagyságú háztartások számainak (a minta torzítása elkerülése érdekében) követniük kell az alapsokaság háztartásai ismert nagyságszerinti eloszlását, vagyis a

$$p_1 : p_2 : p_3 = x_1 : x_2 : x_3 \text{ és a } p_4 : p_5 : p_6 : p_7 = x_4 : x_5 : x_6 : x_7$$

arányoknak kell teljesülniök. Ezek az arányok a következő öt független egyenlethez vezetnek:

$$p_i x_j = p_j x_i \quad (p \neq 0) \quad \begin{array}{l} i = 1; j = 2, 3; \\ i = 4; j = 5, 6, 7. \end{array} \quad [13]$$

Tehát a korrekció során felhasználandó különböző nagyságú háztartások számainak ki kell elégíteniök a [11]–[13] lineáris egyenletrendszert. Feltehetjük, hogy ez a lineáris egyenletrendszer inhomogén, ellenkező esetben nem lenne szükség korrekcióra.

A korrekció abban az esetben hajtható végre, ha a [11]–[13] inhomogén lineáris egyenletrendszernek létezik a triviálisól különböző megoldása, azaz, ha e rendszer D determinánsa nem nulla. A determináns:

$$D = \begin{vmatrix} 1 & 1 & 1 & -1 & -1 & -1 & -1 \\ 1 & 2 & 3 & -4 & -5 & -6 & -7 \\ p_2 & -p_1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ p_3 & 0 & -p_1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & p_5 & -p_4 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & p_6 & 0 & -p_4 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & p_7 & 0 & 0 & -p_4 \end{vmatrix} \neq 0,$$

amelybe esetünkben a p_i -ket a [10] eloszlásból helyettesítve, valóban nullától különböző értéket nyerünk. Így a [11]–[13] inhomogén rendszernek

létezik a triviálistól különböző megoldása. A korrekciónál a kapott megoldásokat előjellel kell figyelembe venni.

A [11]—[13] rendszer $(x_1, x_2, \dots, x_7)$ megoldásaként csak egész számok jöhetnek tekintetbe, amit megfelelő kerekítés után érünk el.

Általában a minta korrigálásának vizsgált módszere minden olyan esetben alkalmazható, amikor a képviseleti minta eleme és a minta kiválasztási egysége nem azonosak, és a fenti feltételek teljesülnek.

A bemutatott korrekciós módszert alkalmaztuk az 1960. évi magyar népszámlálás anyagából készült képviseleti minta korrigálásánál is. Mivel a minta anyagát megyei bontásban publikáljuk, a korrekciót is megyei egységekre kellett végrehajtani. Ehhez nem álltak rendelkezésünkre a háztartások megyékre vonatkozó taglétszám szerinti eloszlásai. Ezért az 1%-os minta egyes megyékre vonatkozó részének korrigálásánál is a [10] országos megoszlásokat vettük alapul. Az 1%-os mintában azonban A és B abszolút értékei olyan kicsinyek voltak, hogy a [11]—[13] rendszer megoldásainak e közelítésből származó hibái, a kerekítéseket is figyelembe véve, jelentéktelenek.

A módszer alkalmazásának illusztrálására nézzük meg pl. Csongrád megye anyagának korrekcióját. A képviseleti minta kiválasztása során Csongrád megye anyagából a szükségesnél két háztartással és 47 személlyel kevesebbet választottunk ki. ($A = -47$, $B = 2$.) E konstansokkal a [11]—[13] rendszer megoldásaira kapjuk:

$$x_1 = 3,3; \quad x_2 = 5,2; \quad x_3 = 5,5; \quad x_4 = 7,9; \quad x_5 = 4,4; \quad x_6 = 1,7; \quad x_7 = 1,7.$$

Kerekítés után a következő értékekkel hajtottuk végre a korrekciót:

$$x_1 = 3; \quad x_2 = 5; \quad x_3 = 6; \quad x_4 = 8; \quad x_5 = 4; \quad x_6 = 2; \quad x_7 = 2.$$

Ily módon a korrekció során 3 egytagú, 5 kéttagú, 6 háromtagú háztartást kellett kiemelni a mintából és 8 négytagú, 4 öttagú, 2 hattagú, 2 héttagú háztartást kellett pótlólag a mintába helyezni. E háztartásokat a mintából, ill. az alapsokaságból véletlen számtáblázat segítségével jelöltük ki.

Megjegyzés: Amennyiben nem írjuk elő a mintába kerülő háztartások számát, tehát bizonyos okokból kifolyólag az elsődleges kiválasztási egység száma nincs rögzítve (azaz a korrekció után B nem feltétlenül 0), a fenti egyenletrendszer [11] egyenletét figyelmen kívül hagyhatjuk. Ily módon a [12]—[13] egyenletekből álló rendszer hét ismeretlent tartalmazó hat egyenletből álló rendszerre redukálódik. E rendszert

$$p'_4 x_1 \sum_{i=1}^3 i p'_i - p'_1 x_4 \sum_{i=4}^7 i p'_i = A p'_1 p'_4,$$

vagy

$$p'_4 \sum_{i=1}^3 i p'_i = a; \quad p'_1 \sum_{i=4}^7 i p'_i = b; \quad A p'_1 p'_4 = c \quad [14]$$

jelölések bevezetésével

$$ax_1 - bx_4 = c \quad [15]$$

alakra hozhatjuk, ahol

$$p_i = 100 p_i \quad (i = 1, 2, \dots, 7).$$

Korrekciónk végrehajtásához a [14] egész együtthatós lineáris diofantikus egyenlet egész megoldásait kell meghatározni. Ennek akkor van megoldása, ha $(a, b) = 1$, vagy $(a, b) = d > 1$ esetén $d|c$.⁶ A [15] lineáris diofantikus egyenletnek az előbbi esetben pontosan egy, az utóbbi esetben éppen d számú c -nél kisebb megoldása van (8).

Ha feltesszük, hogy képviseleti mintánk korrigálásánál fennállnak a megjegyzés követelményei, akkor [14]-ből [10] felhasználásával

$$a = 2484, \quad b = 2610, \quad c = 270 A.$$

$$\text{Így } (a, b) = d = 18, \text{ azaz: } c = 15 d \cdot A.$$

Ekkor tehát a [15] lineáris diofantikus egyenletnek minden A esetén létezik megoldása, és pedig pontosan $d = 18$ darab c -nél kisebb megoldás. A korrekció legegyszerűbb végrehajtásához ezen egyenlet legkisebb abszolút értékű megoldását kell felhasználni.

Kívánatos lenne a minta korrigálásának fenti módszerét kidolgozni többszörösen rétegezett mintavételek esetére is.

I R O D A L O M

1. Dr. Bene Lajos: Előtanulmányok a népszámlálás képviseleti feldolgozásához. *Demográfia*, 1959. évi 4. sz. 501–519 p.
2. Dr. Klínger András—dr. Szabady Egon: Az 1960. évi népszámlálás előkészítése, adatgyűjtési és feldolgozási programja. *Statisztikai Szemle*, 1959. évi 8–9. sz. 795–839 p.
3. Rényi Alfréd: Valószínűségszámítás. Tankönyvkiadó V., 322 p., Budapest 1954.
4. Központi Statisztikai Hivatal: 1949. évi népszámlálás 10. kötet. Családstatistikai eredmények. Budapest 1951.
5. Dr. Vukovich György: Az 1959. évi népszámlálási próbafelvétel néhány módszertani kérdése. *Demográfia*, 1959. évi 1. sz. 101–109. p.
6. *General Register Office*: Census 1951. Great Britain one per cent sample tables. HMSO. London 1952.
7. Badry, M. A. El.—Stephan, F. F.: On adjusting sample tabulations to census counts. *Journal of the American Statistical Association*, 1950. évf. 738–762. p.
8. Vinogradov, I. M.: A számelmélet alapjai. Tankönyvkiadó V., 42–46. p., Budapest 1951.

О КОРРЕКЦИИ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ВЫБОРКИ

Резюме

Из материала общегосударственной переписи населения 1960 года приготовили выборку, где пропорция отбора — однопроцентная. Так как во время переписи населения перепись производилась по домашним хозяйствам (1), далее исходя из некоторых теоретических рассуждений (2), целесообразно было осуществить выборку путем отбора домашних хозяйств. При таком отборе размер домашних хозяйств — случайная величина, из-за дисперсии которой численность населения, входящая в выборку, не совпадает с одним процентом общей численности населения страны; однако она будет несмещенной оценкой последней. Чтобы избе-

⁶ Itt a és b egész számok legnagyobb közös osztóját (a, b) szimbólummal jelöltük, $d|c$ pedig azt jelenti, hogy d osztója c -nek.

жать трудоемких вычислений, связанных с проекцией данных выборки на генеральную совокупность, желательна такая коррекция выборки, которая приведет точно к одному проценту и по численности населения.

1) Для проверки правильности отбора, необходимо определить доверительный интервал для объема выборки (численности населения, входящей в выборку). Совместная функция распределения чисел ξ_i ($i = 1, 2, \dots, 7$) домашних хозяйств размера i входящих в выборку, содержащую числа n домашних хозяйств — полигипергеометрическое распределение. Из-за генеральной совокупности, содержащей большое число элементов, это можно оценить мультиномиальным распределением. Здесь обозначим через p_i известную (по предыдущей переписи населения (4), а также по данным пробной переписи 1959 года (5)) относительную частоту домашних хозяйств размера i в генеральной совокупности (см. (10), стр. . . . .).

Таким образом (8) дает дисперсию объема

$$\eta = \sum_{i=1}^7 i \xi_i$$

выборки, откуда легко получается доверительный интервал для математического ожидания $\bar{m}$ объема выборки, надежность которого при большом n приблизительно равняется $(2\Phi(\lambda) - 1)$, где через $M(\eta)$ обозначим математическое ожидание случайной величины η , и $\Phi(\lambda)$ — нормальная функция нормального распределения.

Эти доверительные интервалы всегда покрывали величины m полученные при отборе выборки. Это показывает, что данные выборки, относящиеся к размеру домашних хозяйств, с достаточной точностью и надежностью дадут соответствующие данные генеральной совокупности, в то же время это свидетельствует о правильности употребления данных (10).

2) В следствии дисперсии объема (как случайной величины) выборки, наша выборка не будет иметь данного значения по важнейшему признаку (по числу лиц). Это затрудняет проекцию данных выборки на генеральную совокупность. Во избежание этих трудностей пользуемся одним из возможных методов (см. например (6)): методом коррекции выборки. Этот метод в том случае применяемый, если задано распределение (или его приближение) домашних хозяйств по их размеру в генеральной совокупности.

Мы пользовались следующими обозначениями: через A обозначали отклонение объема выборки от заранее заданного объема (положительное или отрицательное, если объем выборки больше или меньше заданного выборочного объема); через B — отклонение по модулю числа отобранных домашних хозяйств от заданного числа хозяйств (известного из предварительных результатов переписи населения); и наконец через x_i — число, используемое в ходе коррекции, домашних хозяйств размера i .

Суть метода коррекции выборки заключается в том, что в ходе коррекции путем выемки из выборки или восстановления в выборку числа x_i домашних хозяйств размера i , достигнем того, чтобы число лиц и домашних хозяйств, входящих в выборку, доставило заданный объем выборки. (Так как в Венгрии средний размер домашних хозяйств — 3,14, поэтому x_i обозначает при $i = 1, 2, 3$ — число «маленьких», при $i = 4, 5, 6, 7$ — число «больших» домашних хозяйств). Для этого неизвестные величины x_i удовлетворяют линейным уравнениям (11) и (12). Далее для чисел домашних хозяйств, использованных при коррекции, должны иметь место соотношения, вытекающие из известного распределения домашних хозяйств по размеру в генеральной совокупности. (Таким образом удастся избежать смещения выборки.) Поэтому x_i удовлетворяют равенствам (13). После выполнения коррекции распределение домашних хозяйств в выборке точнее приближает, чем до коррекции, распределение хозяйств в генеральной совокупности (см. рис.).

Таким образом, числа домашних хозяйств разных размеров, используемых в ходе коррекции, удовлетворяют систему линейных неоднородных уравнений (11) — (13), которая имеет решения, отличных от тривиаль-

ных, если определитель системы отличен от нуля. Решения системы — после обычных округлений — можно употреблять при коррекции. Домашние хозяйства, использованные в ходе коррекции, выбираем при помощи таблицы случайных величин.

Вообще, исследованный метод коррекции выборки всегда можно употреблять, если элемент выборки и выборочная единица не совпадают, и удовлетворяются вышеуказанные требования.

Вышеуказанный метод коррекции был употреблен при отборе выборки, приготовленной из материала общегосударственной переписи населения 1960-го года. Коррекция была выполнена по комитатам на основании (как хорошей оценки) распределения (10). На примере показали метод коррекции выборки.

Замечание: В том случае, если число домашних хозяйств без особых условий, уравнение (11) нашей системы отпадает. Таким образом из системы уравнений получаем систему из шести уравнений, содержащих семь неизвестных, которую обозначениями (14) привели к виду (15). Теперь для выполнения коррекции надо отыскать минимальные, положительные целые решения линейного уравнения с целыми коэффициентами. Это уравнение: 1) имеет одно решение по модулю меньше c , если a и b не имеют общего делителя; 2) имеет d решений по модулю меньше c , если наибольший общий делитель d чисел a и b — делитель и c . Показали, что в случае венгерской выборки при любом A существует $d = 18$ решений, по модулю меньше c .

ON THE CORRECTION OF THE REPRESENTATIVE SAMPLE

Summary

From the material of the Hungarian census of the year 1960 a 1% representative sample was taken. As the population was enlisted according to households [1], further on the base of other — theoretical — considerations [2], it seemed advisable to choose the sample not by individuals but by households. At such selection the size of the households (number of members) is a random variable, and in consequence of its variance the 1% representation of the households does not involve the 1% representation of the individuals, but is only an unbiased estimate of it. In order to avoid in connection with the projection of the data extensive calculations, a correction of such a sample is desirable, leading to a 1% representation of the population.

1. The control of the proper selection requires the determination of the confidence interval of the sample, with respect to the number of individuals. The joint distribution of the numbers ξ_i ($i = 1, 2, \dots, 7$) of households with i members in the sample of n households is a hypergeometric one, which has been approximated — in consideration of the large sample size — by the polynomial distribution. Here the p_i 's denote the known (by the previous census [4] and the pilot census of 1959 [5]) relative frequency of the households with i members in the parent distribution. The standard deviation of the sample size

$$\eta = \sum_{i=1}^7 i \xi_i$$

is given by (8) so that the confidence interval of the expected size $\bar{m}$ of the sample can easily be determined for large n on an approximate confidence level $(2\Phi(\lambda) - 1)$, where $M(\eta)$ denotes the expectation of the random variable η and $\Phi(\lambda)$ the standard normal distribution function.

The values of $\bar{m}$ obtained during the selection of the sample were always within these confidence intervals, indicating that the data of the representative sample — in respect of the size of households — give a sufficiently close and reliable approximation to the data of the total population. At the same time this justifies the use of the values 10.

2. In consequence of the standard deviation of the sample size as a random variable our sample does not come up to the required size just in respect of the most important

characteristic (number of individuals). This causes difficulties in projecting the data fo the sample on the whole population. One way of obviating these difficulties is the correction of the sample. This method can be applied if the distribution of the size of households in the whole population is known, or at least a good approximation of it.

In the paper the following notations are used: A denotes the signed deviation of the sample size from the prescribed value (which is positive resp. negative according to whether the sample size is larger or smaller than the prescription), B denotes the absolute deviation of the number of selected households from the required (in the course of the technical realization of the selection this may occur too), x_i the number of households consisting of i members, to be used in the correction.

The principle of the correction is to attain by subsequent omission resp. addition of x_i households with i members, that the number of households and individuals contained in the representative sample should be exactly as required. (As in Hungary the average size of households was equal to 3,14, hence the x_i -s give for $i = 1, 2, 3$, the number of "small" households and for $i = 4, 5, 6, 7$ that of the "large" ones.) For meeting this requirement the x_i -s must fulfill the linear equation system (11) resp. (12). The number of households of different sizes used in the correction must follow (in order to avoid the biasedness of the sample) the known distribution of the totality of households. (Till now this important circumstance has not been sufficiently considered.) Thus for the x_i -s the equalities (13) must hold. After carrying through the correction, the distribution of households in the sample comes nearer to that of the whole population. (See fig.)

I. e. the number of households of different sizes to be used in the course of the correction must fulfill the linear inhomogenous equation system (11)—(13) which has a non trivial solution if its determinant is not zero. The solutions of the system can be used — after the usual rounding off to integers — in carrying through the correction. The households to be used in the correction are selected by means of random number tables.

In general this method of correction is applicable in any problem where the elements of the representation do not coincide with the units of selection and above conditions are fulfilled.

Above method of correction was applied in the selection of the representative sample at the Hungarian census of 1960. The correction was carried through according to counties, making use of distribution (10) as an estimation. In the paper the method of correction is shown on an example.

Remark: If the number of households in the sample is not prefixed, equation (11) of above system can be disregarded. Thus the system consisting of equations (12) — (13) reduces to a system of six equations, containing seven unknowns, which can be written by introduction of notations (14) in the form (15). Now we ask for the smallest positive integer solutions of this linear (diophantic) equation with integer coefficients. This has one solution only if a and b are relative primes and d solutions smaller than c , if the greatest common divisor of a and b , d is divisor of c too. It is shown that in case of the Hungarian representative sample there exist for any A exactly $d = 18$ solutions which are smaller than c .

A SZOVJET NÉPSZÁMLÁLÁS ÉS EREDMÉNYEI

P. G. PODJACSIH

A gazdasági fejlődés folyamatában az ember mint a termelőeszközöket működtető fő termelőerő vesz részt, amely megsokszorozza az ország anyagi gazdagságát és erősíti gazdasági hatalmát. A Kommunista párt által vezetett szovjet nép — a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség — sikeres munkájának eredményeképpen az ország a történelmi fejlődés új szakaszában van. A Szovjetunió a kommunista társadalom kibontakozott építésének szakaszába lépett.

A kommunista építés folyamatában megváltozik maga az ország népessége is: a szovjet emberek gyarapodnak szellemiekben, emelkedik a munkához való hozzáértésük; felismerhetetlenül megváltozik a népesség kulturális színvonala, foglalkozási-szakmai és szociális összetétele, valamint területi elhelyezkedése az országban; szakadatlanul növekszik a munkások és az alkalmazottak száma; változik a kereső népesség megoszlása népgazdasági ágak szerint; az új technika bevezetése, a termelési folyamatok gépesítése és automatizálása évről évre növeli a gépi munkán foglalkoztatottak számát és új szakképzettségek megjelenéséhez vezet.

Mindezek a népesség összetételében bekövetkezett mélyreható változások világosan kifejezésre jutnak az 1959. január 15-i állapot szerint végrehajtott népszámlálás anyagában. A népszámlálás múlt év májusában közzétett előzetes eredményei kimutatták a népesség létszámának a szovjethatalom évei alatt bekövetkezett változását, a népesség megoszlását a város és a falu között és területi elhelyezkedését köztársaságok, határterületek („krájok”) és területek („oblasztok”) szerint. 1960 februárjában befejeződött a feldolgozás és közzétették a népszámlálás részletes eredményeinek első részét; ezek az adatok a népesség képzettségi színvonalát, az iskolába járást, a népesség nemzetiség és anyanyelv, valamint nem, életkor és családi állapot szerinti megoszlását jellemzik.

Az összeírás időpontjának — 1959. január 15. — meghatározásánál figyelembe vették a Szovjetunió népgazdaságának és kulturális építésének fejlesztésére vonatkozó tervezés részéről a népességet jellemző adatok iránt felmerült igényt, valamint az ENSZ statisztikai bizottságának arra vonatkozó ajánlását, hogy a népszámlálást a világ valamennyi országában nullára végződő (nevezetesen 1960) vagy ahhoz közeli évben tartsák.

Téli hónapot választottak ki a népszámlálásra, először azért, mert a Szovjetunióban ebben az időben a legkisebb a lakosság vándorlása, ami előnyös a népszámlálás lebonyolítása szempontjából; másodsor a népszám-

lálási adatokat pótlólagos számítások nélkül össze lehet hasonlítani a két előző népszámlálás adataival, amelyeket szintén az év elejéhez közeli időpontban hajtottak végre, és harmadszor, mert megkönnyíti az összeírási adatoknak a folyamatos népességszámbavétel adataival való összehasonlítását és az év elejével egyeztetett számítások céljára való felhasználását.

Az összeírás napjával a hét közepét (csütörtököt) jelölték ki, minthogy a megfigyelések szerint ezen a napon viszonylag kisebb a lakosság mozgása az egyik helységről a másikba, mint ünnepnapokon és ünnepek előtti napokon. Ezenkívül tekintettel voltak arra, hogy az összeírás napjaiban a tanulók tömeges mozgása mellőztessék és ezért az összeírás határidőit úgy állapították meg, hogy az iskolai szünet az összeírás kezdetére már befejeződjék, az egyetemi szünetet pedig az összeírás után kellett megkezdeni.

A népszámlálás előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos munkák megszervezése végett a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalában 1957 márciusában felállították a Népszámlálási Hivatalt, a szövetségi és autonóm köztársaságok, a határterületek és területek statisztikai hivatalaiban pedig népszámlálási osztályokat, illetve csoportokat szerveztek.

Az összeírás programjának, az összeírás végrehajtási utasításának, az összeíróiv, az összesítő jegyzékek és a számlálóbiztosok feljegyzési könyvecskéi kitöltési utasításának kidolgozásába a statisztikai tudományos dolgozók széles körét vonták be. A népszámlálás programjára vonatkozó, valamint a fő módszertani és szervezési kérdéseket 1957 júniusában megvitatták a statisztikusoknak a tudományos intézmények, tervező és gazdasági szervek képviselőinek részvételével tartott tudományos értekezletén. 1957 augusztusában reprezentatív próbanépszámlálást tartottak, amely 7 kerület és város mintegy egymillió lakosára terjedt ki. 1958 decemberében az állami statisztika szakértőinek — tudományos dolgozók bevonásával tartott — értekezletén megvitatták a népszámlálás feldolgozási programjának tervezetét. Az összeírás valamennyi fő kérdésének megvitatásában részt vett a Központi Statisztikai Hivatal Tudományos-módszertani Tanácsa által létrehozott népességi statisztikai állandó bizottság; a népszámlálás kérdéseit ismételten megvitatták magának a Tanácsnak az ülésein is.

A Szovjetunióban, tekintettel hatalmas területére és különböző természeti-éghajlati övezeteire, igen nagy jelentősége van a helyes körzetbeosztásnak, azaz az ország városai és kerületei (rajonok) területének összeírási osztályokra, instruktori körzetekre és számlálókörzetekre való tagolásának. Ezért a népszámlálási körzetbeosztásokkal kapcsolatos munkálatokat már 1958 májusában megkezdtek.

A számlálókörzetek kijelölésekor a számlálóbiztosok, instruktor-ellenőrök, összeírási osztályvezetők és munkatársaik számát úgy állapították meg, hogy egy számlálóbiztos városi településeken átlagosan 600 főt, falusi településeken 550 főt írjon össze; az instruktor-ellenőrök pedig városi településeken átlagosan 5–6 és falusi településeken 4–5 számlálóbiztos munkáját irányítsák. Egy összeírási osztály városi településeken átlagosan 8, falusi településeken 5 instruktori körzet munkáját fogta össze. Ezenkívül az állami statisztika csaknem valamennyi kerületi és városi felügyelője mellett összeírási megbízott működését engedélyezték.

Az összeírás lebonyolításába bevonták az iskolák dolgozóit, az előadókat, a főiskolák és a technikumok felsőbb osztályainak tanulóit, intézmé-

nyek és vállalatok, szovhozok, a gépjavitó állomások, kolhozok és más szervezetek dolgozóit. A dolgozók kiválasztása a népszámlálás végrehajtására az 1958. szeptember 1-től november 1-ig terjedő időszakban történt. A népszámlálás végrehajtásában 574 000 fő vett részt, ebből 468 300 számlálóbiztos, 78 100 instruktor-ellenőr volt; 23 900 főt tett ki az összeírási osztályvezetőknek és munkatársaiknak és 4100 főt a kerületi és városi felügyelők népszámlálással megbízott munkatársainak száma. A népszámlálás végrehajtásában közreműködő személyek közül 8,5 százalékot tett ki a fő- és középiskolai tanulók, 29,4 százalékot az iskolai dolgozók és pedagógusok, 57,7 százalékot az intézmények és vállalatok dolgozói és 4,4 százalékot a kolhozparaszrok, nyugdíjasok és háztartásbeli nők száma. A népszámlálásban résztvevők 56 százaléka volt nő és 44 százaléka férfi.

Azokat a személyeket, akik a népszámlálás végrehajtásában mint számlálóbiztosok és instruktor-ellenőrök vettek részt, az intézményeknél és vállalatoknál munkájuktól, illetve tanintézetekben a foglalkozásoktól 17—31 napra felmentették; az összeírási osztályvezetőket és munkatársaikat 2 hónapra, az állami statisztika kerületi és városi felügyelőinek munkatársait pedig 3,5 hónapra mentették fel eredeti munkájuktól.

A népszámlálás végrehajtásában résztvevő dolgozók megkapták munkahelyükön az eredeti munkájuk után járó bérüket és ezenkívül az összeírással kapcsolatos tevékenységükért egyszeri kiegészítő fizetésben részesültek. Mindazon személyek, akik résztvettek a népszámlálásban, külön jelvényt kaptak „1959. évi össz-szövetségi népszámlálás” felirattal.

A népszámlálásba bevont valamennyi személy gondos oktatásban részesült, amelynek végén számot adott arról, hogy miként sajátította el az összeírási utasításokat és kötelezéseit.

Az összeírás megkezdése előtt — január 11-től 14-ig — a számlálóbiztosok előzetesen bejárták körzetük valamennyi lakását, amelynek során megismerkedtek körzetük területével, pontosan megállapították határait, nehogy egyes épületek vagy lakások kimaradjanak az összeírásból. Ugyanakkor a számlálóbiztosok figyelmeztették a lakosságot a küszöbön álló összeírásra, megmagyarázták a végrehajtás rendjét és tisztázták, hogy mely órákban alkalmas az adott lakás, helyiség, ház lakóit felkeresni.

Az összeírás 8 napon át — 1959. január 15-től 22-ig — tartott mind a városokban, mind a falvakban. A lakosságot lakóhelyén írták össze még akkor is, ha az ideiglenes volt, és nem a munka- vagy szolgálati helyén. Az összeíróíveket a számlálóbiztosok töltötték ki úgy, hogy felkerestek minden helyiséget, ahol emberek éltek, vagy élhettek, beleértve a vállalatok, szervezetek és intézmények által elfoglalt helyiségeket is. Az összeíróívekre minden egyes helyiségben feljegyezték az egész jelenlévő népességet, beleértve az ideiglenesen jelenlevőket is, a január hó 14-ről 15-re virradó éjjel 12 órai állapotnak megfelelően (helyi idő szerint). Ezenkívül az állandó népesség közül összeírták az ideiglenesen távollevőket.

Azokat a személyeket, akik állandó lakóhelyükről az összeírást megelőzően több, mint hat hónapja eltávoztak, nem a korábbi lakóhelyükön írták össze, hanem az új lakóhelyükön vették fel őket az állandó népesség számába. Azokat a személyeket, akik másik helységbe mint állandó lakóhelyükre költöztek vagy állandó munkára érkeztek, a tanulókat (akik ott laktak, ahol iskolába járnak) és azokat a személyeket, akiket behívtak a

hadseregbe, korábbi lakóhelyükön nem írták össze még abban az esetben sem, ha távollétük rövidebb volt hat hónapnál. Mindezeket a személyeket az összeírás napján a tartózkodási helyükön az állandó népesség között vették számba.

A számlálóbiztosok az adatokat mindenkitől — a gyermekeket, a súlyos betegeket és az ideiglenesen távollevőket kivéve — személyes kikérdezés útján állapították meg. Az összeíróiv kérdéseire adott válaszokat a megkérdezettek bemondása alapján, az okmányok ellenőrzése nélkül jegyezték fel. Abban az esetben, ha az összeírandó személyek közül valaki az első látogatáskor hiányzott, a számlálóbiztos feljegyezte az illető családi és utónevét, valamint atyái nevét azzal, hogy a legközelebbi látogatás alkalmával személyesen fogja tőle az adatokat megkérdezni. Abban az esetben, ha az összeírás utolsó napjáig lehetetlen volt az adatokat személyes megkérdezés útján megállapítani, a számlálóbiztos az illető személyre vonatkozó ellenőrzött adatokat a családtagok, a szomszédok, a házkezelőség, a kolhozvezetőség bemondása alapján vezette be az összeíró ívbe. A súlyos betegek és ideiglenesen távollevőkre vonatkozó adatokat a családtagoktól, a magánosokra és a teljes létszámban távollevő családokra vonatkozó adatokat a szomszédoktól, a házkezelőségtől, a falusi szovjet tagjaitól, a kolhoz vezetőségétől szerezték be. A gyermekekre vonatkozó adatokat a szülők vagy nevelők bemondása alapján jegyezték be.

Külön összeíróívet állítottak ki minden egyes lakásról, minden egyes egyalakos házról (konyha, nyaraló, jurta, őrház) és minden egyes külön szobáról az intézeti háztartásokban.

Az összeírás befejezése után 10 napig (január 23-tól február 1-ig) teljeskörűen ellenőrizték az összeírt adatok helyességét úgy, hogy az instruktor-ellenőrök a számlálóbiztosokkal együtt újból felkerestek minden helyiséget; faluhelyen az ellenőrzésben résztvettek a falusi szovjetek megbízottai is. Ugyanakkor ellenőrizték, nem maradt-e ki valaki az összeírásból, illetve nem fordult-e elő ismételt számbavétel, és megvizsgálták az ideiglenes távollétre és az ideiglenes jelenlétre vonatkozó bejegyzéseket is. Mindazoknál a személyeknél, akik nem voltak összeírva az adott helyiségben jelenlevő népesség között, tisztázták, hogy hol tartózkodtak január 14-ről 15-re virradó éjjelen. Azokról a személyekről, akiket bár az adott helyiségben jelenlevők között kellett volna összeírni, de a számlálóbiztos nem írt össze, az instruktor összeíró ívet töltött ki. Az ellenőrző bejárások során összesen kb. 285 000 olyan személyről állítottak ki az instruktorok összeíró ívet, akiket a számlálóbiztosok a jelenlevő népesség számából kihagytak.

A népesség számára vonatkozó legpontosabb adatok biztosítása céljából az összeírás idején az ellenőrző bejárások alkalmával igazolást és ellenőrző lapokat állítottak ki az összeírás megtörténtéről.

Az összeírás megtörténtéről szóló igazolással az ismételt számbavétel kiküszöbölése céljából valamennyi ideiglenesen jelenlevőként összeírt személyt ellátták, éspedig a vonaton, hajón, távolsági autóbuzson, pályaudvaron, állomáson, kikötőben, repülőtéren összeírt valamennyi személyt. Ezenkívül igazolást adtak az összeírás megtörténtéről azoknak a személyeknek, akikről ellenőrző lapot állítottak ki, továbbá azoknak a személyeknek, akik kijelentették, hogy ők az összeírás, illetve az ellenőrző bejárás folyamán tartózkodási helyüket megváltoztatták. Azokat a személyeket, akik az

összeírás megtörténtéről igazolással rendelkeztek, nem kellett újból összeírni a jelenlevő népesség között.

A kihagyások elkerülése érdekében ellenőrző lapot állítottak ki mindazokról a személyekről, akik összetalálkoztak a számlálóbiztossal vagy az instruktor-ellenőrrel, amennyiben a január 14-ről 15-re virradó éjjelt más helyen töltötték, ahol is össze kellett volna őket írni a jelenlevő népesség között, de nem rendelkeztek az összeírás megtörténtéről szóló igazolással. Az összeírás után gondosan ellenőrizték, hogy összeírták-e az illető személyt az adott címen. Az olyan személyekről kiállított ellenőrző lapokat, akikről kiderült, hogy össze vannak írva, megsemmisítették, a kihagyott személyekről kiállított ellenőrző lapok adatait pedig összeíró ívekre vezették rá.

Az ellenőrző lapoknak az összeíró ívekkel való összehasonlítása eredményeképpen megállapították, hogy 1 974 000 személy közül, akikről ellenőrző lapot állítottak ki, 572 000, azaz 29 százalék nem volt összeírva a jelenlevő népesség között és 217 000 olyan személy, kikről összeíró ívet kiállítottak, tévesen volt ideiglenesen távollevőnek bejegyezve; ily módon az ellenőrző lapok lehetőséget nyújtottak arra, hogy a népszámlálás eredményét a jelenlevő népesség tekintetében 789 000 fővel helyesbítsék.

Az ellenőrző bejárások alkalmával és az ellenőrző lapok segítségével összesen 1 074 000 embert vettek számba pótlólag a jelenlevő népesség között, ami az össznépesség 0,51 százaléka. Összehasonlításuképpen meg kell említeni, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az 1950. évi népszámlálás adatainak reprezentatív ellenőrzése alkalmával 2 100 000 fő hiányt állapítottak meg, ami az ország összlakosságának 1,4 százaléka.

A Szovjetunióban az eltérés a jelenlevő és az állandó népesség között, ami a számbavétel pontosságának egyik mutatója, csupán 0,28 százalék (a jelenlevő népesség száma 580 000 fővel múlta felül az állandó népesség számát).

A népszámlálás főbb adatainak — a népesség nem, életkor, nemzetiség, anyanyelv, képzettség, iskolabajárás, házasságban él-e, társadalmi csoportok, megélhetési források és népgazdasági ágak szerinti megoszlásának — gépi feldolgozása 7500 feldolgozási területi egység szerint történik (területi, határterületi és köztársasági központok, köztársasági és területi jogú városok, városi kerületek; kerületi [rayon-] városok — ebből külön kimutatva a 20 000-es és ennél népesebb városokat és munkástelepüléseket —, végül minden egyes kerület falusi helyiségei). A bonyolultabb adatok feldolgozása, a foglalkozási adatoknak az életkorral, nemzetiséggel, a képzettséggel és iskolabajárással való kombinációja, a népesség foglalkozási alcsoportok szerinti megoszlásának az életkorral és a képzettséggel való kombinációja csak szövetségi köztársaságok, határterületek, területek, nemzeti körzetek és legnagyobb városok szerinti részletességgel történt. A gépi feldolgozás a jelenlevő népesség tekintetében minden adatra kiterjed, városi és falusi népesség, férfi és nő szerinti részletezésben. Az állandó népesség vonatkozásában csak a családok számára és összetételére vonatkozó adatokat dolgozzák fel.

*

A Szovjetunió jelenlevő népessége 1959. január 15-én 208 826 650 fő volt, ebből a városi népesség száma 99 977 695 fő, azaz 48 százalék, és a falusi népesség száma 108 848 955 fő, azaz 52 százalék volt.

A háború előtti 1939. évtől 1959-ig eltelt időszakban a Szovjetunió népességének száma 190,7 millióról 208,8 millióra, azaz 18,1 millió fővel nőtt, annak ellenére, hogy a szovjet nép viselte vállain a második világháború fő terhet, ami sok milliót kitevő embervesztéssel járt a Honvédő Háború frontjain és a megszállott kerületekben, valamint a születési arányszám erős csökkenésével a háború éveiben. A Szovjetunió népességének száma 1959-ig az 1913. évihez képest majdnem 50 millió fővel gyarapodott.

1959-ben a lakosság természetes szaporodása (az elveszületések és a halálozások különbözete) 3 670 000 fő volt, így a Szovjetunió lakosságának száma 1960 elejére 212,5 millió főre növekedett.

A városi lakosság száma 1959-ben az 1913. évihez képest 71,9 millió fővel és az 1939. évihez képest pedig 39,6 millió fővel volt nagyobb, s a városi népesség aránya 48 százalékot tett ki az 1913. évi 18 és 1939. évi 32 százalékkal szemben.

A népszámlálás anyagainak feldolgozása alapján a lakosság kulturális színvonaláról nyert adatok arról tanúskodnak, hogy a Szovjetunióban a szovjethatalom évei alatt igazi kultúrforradalom ment végbe. Ismeretes, hogy a forradalom előtt a lakosság írni-olvasni tudása igen alacsony színvonalú volt. Ez a cári Oroszország egyik súlyos hagyatéka volt. A kommunista párt a szovjethatalom első napjaitól kezdve széleskörű népoktatási munkát végzett: mindenütt megkezdődött az iskolák építése, az oktatók képzése, a munkások és parasztok gyermekeinek bevonása az iskolai oktatásba, az írástudatlanság felszámolása a felnőtt lakosság között.

A forradalom előtti Oroszországban az 1897. évi népszámlálás adatai szerint a 9 éves és ennél idősebb írni-olvasni tudó népesség csupán 24 százalékot tett ki, azaz az adott korú népesség számának negyedénél kevesebbet. A munkásosztály tagjai és a parasztság tömegei között az írni-olvasni tudók aránya még kisebb volt. A Szovjetunióban a gyermekek iskolai oktatásának kiterjesztése és az analfabetizmus felszámolása véget a felnőtt lakosság körében végzett nagy munka eredményeképpen az írni-olvasni tudók aránya 1926 végére már 51,1 százalékra, 1939 elejére pedig 81,2 százalékra emelkedett. Analfabéták 1939-ben már lényegében csak azok az idős korú személyek voltak, akik a forradalom előtti Oroszországban még az elemi iskolai képzettséget sem tudták megszerezni. Az 1959. évi népszámlálás adatai azt mutatták, hogy a Szovjetunió lényegében teljes mértékben írni-olvasni tudó országgá vált.

Az 1897. évi népszámlálás adataiban a népesség képzettségi színvonalát azoknak a személyeknek száma jellemzi, akik az elemi iskolai végzettségnél magasabbal rendelkeznek. Az elemi iskolai végzettségű magasabb végzettséggel rendelkezők száma az egész cári Oroszországban csupán 1,4 millió főt tett ki, akik túlnyomó többségükben tőkésék, földbirtokosok, tisztviselők, egyházi személyek és ezek családtagjai voltak. Jelenleg az elemi iskolai végzettségű¹ magasabb végzettséggel 71,2 millió ember rendelkezik, ebből 58,7 millió főnek legalább 7 elemi osztályos, ill. ennél magasabb, 12,5 millió főnek pedig „nem teljes hétéves” iskolai végzettsége van.

1913-ban a cári Oroszországban a nem dolgozókat is beleszámítva, csupán kb. 290 000 ember rendelkezett főiskolai, nem teljes főiskolai és

¹ Négyosztályos elemi iskola értendő.

középfokú szakképzettséggel. Jelenleg ezek száma 13,4 millió fő, ebből 3,8 millió fő rendelkezik főiskolai, 1,7 millió fő nem teljes főiskolai és 7,9 millió fő középfokú szakképzettséggel (technikumot és hasonló tanintézetet végzett). Az általános középiskolai képzettséggel rendelkezők száma 9,9 millió fő. A hétéves iskolát végzettek és a hétéves iskolánál magasabb, de nem teljes középiskolai végzettséggel rendelkezők együttes száma 35 400 000 fő.

A népesség képzettségének színvonala különösen a háború utáni években emelkedett. A főiskolai képzettséggel rendelkező népesség száma az 1939. évi 1,2 millió főről 1959-ig 3,8 millió főre, azaz 3,2-szeresére emelkedett. A közép- és nem teljes középiskolai, valamint a legalább 7-éves iskolai végzettséggel rendelkező népesség száma ugyanezen időszak alatt 14,7 millió főről 54,9 millió főre emelkedett, azaz 3,7-szeresére nőtt.

A szovjet állam alkotmánya a nőknek a férfiakkal egyenlő jogot biztosít a tanuláshoz. A népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a nők valóban élnek ezzel a joggal: a 3,8 millió főt kitevő főiskolai képzettséggel rendelkező személy közül több mint 1,8 millió fő, azaz 49 százalék nő, az 54,9 millió közép- és nem teljes középiskolai képzettségű személy közül 29 millió, azaz 53 százalék a nők száma. Meg kell említeni, hogy az 1897. évi népszámlálás adatai szerint az egyetemi és egyéb főiskolai végzettséggel rendelkező 138 800 fő közül a nők száma mindössze 7000 volt, azaz 5 százalék; az 1 245 400 középiskolai képzettséggel rendelkező személy közül a nők száma 528 200 főt, azaz 42 százalékot tett ki. Az 1897. évi népszámlálás adatai szerint az elemi iskolai végzettségnél magasabb végzettséggel rendelkező nők száma a cári Oroszországban 535 000 fő, azaz 38 százalék volt, a Szovjetunióban viszont az ilyen képzettségű nők száma 36,7 millió, azaz mintegy 52 százaléka a hasonló képzettséggel rendelkezők összes számának.

Az Októberi Forradalom előtt a cári Oroszország akkori határvidékein a dolgozó népesség között a főiskolai végzettség majdnem teljesen ismeretlen volt. A Belorussz, Litván, Moldvai, Azerbajdzsán, Örmény, Kazah, Üzbég, Turkmén, Tadzsik és Kirgiz köztársaság területén abban az időben nem volt egyetlen főiskola sem, a Grúz és a Lett köztársaság területén pedig mindössze egy volt. Jelenleg ezekben a köztársaságokban a főiskolák száma összesen 179, amelyekben 320 000 egyetemi hallgató tanul. Az 1000 lakosra jutó fő- és középiskolai végzettséggel rendelkező személyek számát tekintve valamennyi köztársaság a legkultúráltabb országok sorába tartozik.

A Szovjetunióban jelenleg 766 főiskola, valamint 3346 technikum és egyéb középfokú szakiskola van. 1959-ben a Szovjetunió főiskoláin 2 200 000 egyetemi hallgató, a középfokú szakiskolákban pedig 1 868 000 lakos tanult. A főiskolai hallgatók 10 000 lakosra jutó száma az 1939. évi 52 főről 1959-ben 105 főre emelkedett, a középfokú szakiskolákban 67 főről 89 főre, azaz 1,3-szeresére nőtt. A főiskolai tanulók száma a forradalom előtti időhöz képest több, mint 17-szeresére emelkedett.

A Szovjetunióban az egyetemi hallgatók száma jelenleg négyszer akkora, mint Angliában, Franciaországban, Nyugat-Németországban és Olaszországban együttesen véve, ahol kb. 600 000 fő tanul az egyetemeken. A mérnök-képzés tekintetében a Szovjetunió már régen túlszárnyalta az Amerikai Egyesült Államokat. A Szovjetunióban 1958-ban 94 000 mérnök, 1959-ben 106 000 végzett. Az Amerikai Egyesült Államokban 1958-ban csupán 35 000 mérnök hagyta el az egyetemet.

A népszámláláskor a nemzetiséget tudakoló kérdésre válaszként azt a nemzetiséget kellett bejegyezni, amelyhez a megkérdezett személy magát sorolta, s az anyanyelvre vonatkozó kérdés megválaszolásánál pedig azt a nyelvet jegyezték be, amelyet a megkérdezett anyanyelvének vallott. A gyermekek nemzetiségét a szülők állapították meg.

A szovjet népek családjában többszáz nemzetiség és kisebb népcsoport van. A népszámlálás alkalmával 114,1 millió orosz, 37,3 millió ukrán, 7,9 millió belorusszt írtak össze. Az üzbégek száma 6 millió, a tatároké kb. 5 millió, a kazahoké 3,6 millió, az azerbajdzsánoké 2,9 millió, az örményeké 2,8 millió, a grúzoké 2,7 millió, a litvánoké 2,3 millió, a zsidóké 2,3 millió, a moldovaiaké 2,2 millió, a németeké 1,6 millió, a csuvasoké 1,5 millió, a letteké és tadzsikoké 1,4 millió, a lengyeleké kb. 1,4 millió, a mordvinoké 1,3 millió, a turkméneké 1 millió. Majdnem egy milliót számlálnak a baskírok, a kirgizek és az észtek. E legnagyobb létszámú nemzetiségek népessége az ország lakosságának együtt 96,5 százalékát teszi ki.

A szocialista nemzetiségek családjában vezetőszerepük a szláv népeknek — oroszok, ukránok, belorusszok — van. 1939 elején a Szovjetunió akkori határai között ezeknek a nemzetiségeknek lélekszáma 133 millió volt, azaz a Szovjetunió összlakosságának majdnem négyötöde. 1939 végén az ukránok és a belorusszok száma a nyugati ukrán területeknek az Ukrán SZSZK-hoz, és a nyugati belorussz területeknek a Belorussz SZSZK-hoz való csatolásával jelentősen megnövekedett. Ez idő szerint e három nemzetiség népességszáma 159,3 millió, s arányuk a Szovjetunió népességének összes számában 76,3 százalék. Egészben véve a Szovjetunió területén élő szláv népek 160 milliót számlálnak.

A legnagyobb létszámú nemzetiség az orosz. 1939-ben az oroszok a Szovjetunió népességének több mint 58 százalékát tették ki, jelenleg kb. 55 százalékát². Az orosz nemzetiségűek arányának csökkenését azzal lehet magyarázni, hogy a Szovjetunió lakosságának száma 1939-ben és 1940-ben megnövekedett annak következtében, hogy ekkor jelentős számban visszatértek a szovjet népek családjába ukránok, belorusszok, valamint moldvaiak, litvánok, lettek és észtek.

A szlávok után a legnagyobb létszámú nyelvcsoport a török népek (üzbégek, kazahok, azerbajdzsánok, turkmének, kirgizek, tatárok, csuvasok, baskírok, jakutok, karakalpakok stb.), akiknek száma együttesen 23,1 millió. E csoport népességszáma 1959-ben az 1939. évihez képest 3,5 millióval, azaz 18 százalékkal gyarapodott, ezen belül az üzbégek száma 24, a kazahoké 17, az azerbajdzsánoké 29, a turkméneké 23, a kirgizeké 9,5, a tatároké 15, a csuvasoké több mint 7, a baskíroké 17 százalékkal növekedett. Figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunió népességének száma ugyanezen időszakban 9,5 százalékkal nőtt meg.

Lélekszám szerint a következő csoport a finn-ugor nyelvcsoport, amelynek lélekszáma 4,3 millió; ide tartoznak az észtek, mordvinok, udmurtok, máriák, komik, karélok, finneket, hantok, vepszek, vogulok, magyarok. Ezután következik a lett-litván csoport (litvánok, lettek) 3,7 millió fővel, az örmények 2,8 millió fővel, a kartvél csoport (főként grúzok) 2,7 millió fővel, a

² Minthogy a háború előtti népszámlálást a Szovjetunióban az 1939. szeptember 17-e előtti határok között bonyolították le, ez idő szerint, sajnos nem lehet minden egyes nemzetiség létszámának ez időszak alatti változását jellemezni. Ilyen adatokat csupán a túlnyomó részben a keleti vidékeken élő nemzetiségek tekintetében lehet számítani.

román csoport (főként moldovaiak) 2,3 millió fővel, a zsidók 2,3 millió fővel, az iráni csoport (főként tadzsikok, oszétek, kurdok) 1,9 millió fővel, a germán csoport (németek) 1,6 millió fővel, a csecsenc-dagesztáni csoport (csecsencek, ingusok, avarok, lezgek, darginok, lakok stb.) 1,3 millió fővel. Az említett csoportokban felsorolt nemzetiségek közül 1939-től 1959-ig az átlagosnál jobban növekedett az örmények lélekszáma (29%), a grúzoké (20%), az oszéteké (16%), az ingusoké (15%), a tadzsikoké (14%). Az egyéb csoportok (adigé-abház, mongol, görög stb.) népességének száma 1,6 millió.

A népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a Szovjetunió szocialista nemzetiségei között előfordul az asszimiláció. Ennek az asszimilációnak jellege azonban egészen más, mint a kapitalizmusban. Ismeretes, hogy a polgári országokban az asszimilációnak erőszakos jellege van. Az uralkodó nemzetiségek minden módon akadályozzák, hogy az elnyomott népek saját anyanyelvükön taníthatassák gyermekeiket az iskolában, megtiltják, hogy kiadják irodalmukat, folyóirataikat, újságjaikat, sőt azt is, hogy vallásukat gyakorolhassák. Ezáltal ráerőszakolják kényszerrel e népekre saját nyelvüket, szokásaikat, kultúrájukat, vallásukat. A szocialista forradalom megszüntette Oroszországban a kényszer-asszimiláció folyamatát és számos népet megmentett a kihalástól. Kényszer-asszimilációról ez idő szerint szó sem lehet, minthogy a Szovjetunióban megszüntették azokat a feltételeket, amelyek szülői voltak az ilyen asszimilációnak: valamennyi nemzetiségi köztársaságban a fő nemzetiség anyanyelve az államnyelv, ezen a nyelven folyik a tanítás az iskolában; nemzeti irodalmat, folyóiratokat, újságokat adnak ki, minden módon fejlesztik a nemzeti művészetet, stb. A szovjet államnak és a kommunista pártnak a nemzeti kultúrák fejlesztésére irányuló erőfeszítései világosan visszatükröződnek abban, hogy a szovjet hatalom évei alatt első ízben jutott írásbeliséghez kb. 50 nép, a Szovjetunióban 131 nyelven adnak ki könyveket. A népszámlálás eredményei azt mutatják, hogy a saját nemzetiség nyelvét anyanyelvként beszélő személyek aránya magas és állandó: az esetek túlnyomó részében 90—99 százalék között van. Emellett egyes olyan népek között, amelyek a cári időkben súlyosan el voltak nyomva, még mindig tart az anyanyelv terjedésének folyamata. Az 1939. évi népszámlálás adatai szerint az üzbégek között az üzbég nyelvet anyanyelvüknek vallók aránya 97,8 százalék volt, 1959-ben ez az arány 98,7 százalékra emelkedett; az abházok között az abház nyelvet anyanyelvüknek vallók aránya ugyanezen időszakban 88,7 százalékról 95 százalékra emelkedett. Fokozódott az azerbajdzsán, baskir, karakalpak és egyes más nyelvek elterjedtsége is.

A szocialista nemzetiségek mindenoldalú és szabad fejlődése mellett az asszimilációról csak mint önkéntes folyamatról lehet szó egyes népeknek más népekkel való szabad kapcsolata alapján. Ismeretes, hogy a gazdaság gyors fejlődése egy sor köztársaságban a szovjet hatalom éveiben a népességnek, különösen fiataloknak áttelepülésével járt együtt ezekbe a köztársaságokba más köztársaságokból. A bevándorolt fiatalok igen gyakran házasságot kötöttek helyi nemzetiségi leányokkal, és a helyi fiatal emberek bevándorolt leányokkal. Ilyen házasság előfordul ritkábban egyetemi hallgatók között is. Más fajtái az önkéntes asszimilációnak azok a rendkívüli esetek, amikor a bevándoroltak olyan formában csatlakoznak a helyi nemzetiség nyelvéhez, szokásaihoz, kultúrájához, hogy sokéves ott-tartózkodásuk kö-

vetkeztében ezt a nyelvet tartják anyanyelvüknek, az ottani szokásokat, kultúrát stb. saját szokásaiknak, kultúrájuknak vallják, azaz végeredményben ezek a személyek magukat az adott köztársaság nemzetiségéhez számítják. Így például a mordvinok jelentős mértékben asszimilálódtak más népekkel. Ennek következtében a mordvinok lélekszáma 1939 óta erősen csökkent annak ellenére, hogy a Mordvin SZSZK népességének természetes szaporodása magasabb, mint a Szovjetunióé. A mordvinoknak más népekkel való asszimilációját elősegítette az, hogy a Mordvin SZSZK-ban a mezőgazdasági népesség aránya igen magas és ez a népesség a termelékenységnek a gépesítéssel kapcsolatos emelkedése miatt nagy számban változtat lakóhelyet és költözik más köztársaságok városaiba. Asszimilálódnak más népekkel úgyszintén a karélok, karakalpakok, jakutok, Távól-Észak egyes népei, a zsidók és kisebb mértékben egyes más népek is.

A bemutatott adatok csupán az elsők és a népszámlálás nemzetiségi feldolgozásainak egyszerű adatai. A továbbiakban nemzetiségenként összesítésre kerülnek a képzettségre és iskolabajjárásra, a népgazdasági ágak, társadalmi csoportok szerinti megoszlásokra stb. vonatkozó adatok. Ezek az adatok igen meggyőzően fogják szemléltetni, hogy a szovjet népek testvéri családjában a lenini nemzetiségi politikának a kommunista párt által történő megvalósítása következtében miként gyarapodott minden egyes nemzetiség politikai, gazdasági és kulturális tekintetben.

*

A Szovjetunió népességének nemek szerinti összetételére és korstruktúrájára jelentős mértékben befolyást gyakoroltak az első világháború, a polgárháború, az intervenció és különösen a második világháború következményei.

Az első világháború, az intervenció és a polgárháború következményeképpen a férfiak aránya az ország népességében 48 százalékot tett ki. Ezt az arányt állapították meg az 1926. évi népszámlálás alkalmával és ez nem változott az 1939. évi népszámlálásnál sem. A férfiak és nők számában fennálló arány a második világháború következményeképpen még tovább romlott: az 1959. január 15-i népszámlálás adatai szerint a férfiak száma 94 050 000, a nőké 114 776 000 volt; azaz a férfiak aránya 45, a nőké 55 százalék. Ez az arány az idősebb korcsoportokban alakult ki. Ami a 32 évesnél fiatalabb népséget illeti, a férfiak száma itt 62,7 millió és 240 000 fővel meghaladja az ugyanilyen korú nők számát.

A tábla adataiból látható, hogy a II. világháború következményei megmutatkoznak a 10—15 éves gyermekek számában: a születési arányszámnak a háborús és a háború utáni első években bekövetkezett csökkenése miatt az említett korcsoportokba tartozó gyermekek száma 1959-ben az 1939. évinek csak 60 százalékát tette. A háborúk kedvezőtlen következményei megmutatkoznak a korösszetételben, abban, hogy a 35—39 éves korcsoportba tartozó személyek (túlnyomó részben a polgárháború és az intervenció éveiben születettek) száma az ugyanezen korcsoportba tartozó személyek 1939. évi számának csupán 89 százaléka. E kedvezőtlen következmények még nagyobb mértékben megmutatkoznának, ha a szovjet állam nem gondoskodna szüntelenül a gyermekekről, az anyákról és nem törődne a család erősítésével. E gondoskodás eredményeképpen ez idő szerint több

mint 7 millió sokgyermekes és egyedülálló anya kap az államtól segílyt. A sokgyermekes és egyedülálló anyáknak évente kifizetett segíly több, mint 5 milliárd rubel. A rendelet meghozatala óta a sokgyermekes és egyedülálló anyáknak nyújtott segílyt több, mint 27 millió gyermek után fizették.

A Szovjetunió népességének korösszetételét a következő adatok jellemzik :

	A népesség száma ezer fő		Az össznépesség százalékában		1959-ben az 1939. évi százalékában
	1939	1959	1939	1959	
0— 9 éves	43 476	46 363	22,8	22,2	107
10—15 éves	28 365	17 133	14,9	8,2	60
16—19 éves	13 030	14 675	6,8	7,0	113
20—24 éves	15 786	20 343	8,3	9,7	129
25—29 éves	18 520	18 190	9,7	8,7	98
30—34 éves	15 598	18 999	8,2	9,1	122
35—39 éves	12 958	11 590	6,8	5,6	89
40—44 éves	9 603	10 408	5,0	5,0	108
45—49 éves	7 776	12 264	4,1	5,9	158
50—59 éves	12 533	19 146	6,6	9,2	153
60—69 éves	8 535	11 736	4,5	5,6	137
70 éves és idősebb . .	4 462	7 972	2,3	3,8	179
Összesen	190 678	208 827	100,0	100,0	109,5

Az egészségvédelem fejlődése és a szovjet gazdaság háború utáni felendülése, amely a szovjet nép anyagi jólétének és kultúrájának növekedésével járt együtt, biztosította a háború utáni időkben a szovjet család további megerősödését, a magas születési arányszámot és a halálozási arányszám, különösen a csecsemőhalandóság erős csökkenését. Mindez elősegítette a természetes szaporodásnak és a népesség átlagos élettartamának növekedését.

A születési arányszám a Szovjetunióban igen magas, 1000 lakosra számítva 25,3. Az általános halálozási arányszám a Szovjetunióban 1958-ban 7,2 ezrelék, a háború előttinél 2,5-szer, a forradalom előtti időhöz képest pedig 4,2-szeresen alacsonyabb. Az általános halálozási arányszám csökkenése mellett jelentősen csökkent a halálozási arányszám valamennyi korcsoportban. A csecsemőhalálozási arányszám majdnem 7-szeresen csökkent a forradalom előtti időkhöz képest és 4,5-szeresen az 1940. évihez viszonyítva. 1913-ban 1000 újszülöttre 273 csecsemőhalott esett, 1940-ben 184, 1958-ban pedig 40,6.

A születési arányszám magas, a halálozási arányszám alacsony színvonalra következtekben a Szovjetunióban magas a népesség természetes szaporodása: több, mint 18 fő ezer lakosra számítva. Ilyen természetes szaporodást nem ismer nemcsak egyetlen nagy kapitalista ország, hanem kevés kivétellel a többi polgári ország sem.

A csecsemő- és az általános halálozási arányszám csökkenése és a születési arányszám növekedése következtekben a 10 évesnél fiatalabb gyermekek száma a Szovjetunióban jelenleg 46,4 millió, majdnem 3 millióval múlja felül a háború előtti 1939. évi számot.

A második világháború súlyos következményei ellenére a gyermekkorú népesség, a munkaképes korúak és az öregkorúak lélekszáma közötti arány a Szovjetunióban jelenleg valamivel jobb, mint volt a népszámlálási

adatok szerint az Amerikai Egyesült Államokban 1950-ben és Angliában 1951-ben, bár ezeknek az országoknak a népessége a második világháborúban a Szovjetunióhoz képest jelentősen kisebb veszteséget szenvedett:

A népesség kor szerinti megoszlása (%)			
	Szovjetunió	Amerikai Egyesült Államok	Anglia
	1959	1950	1951
—14	29,5	26,9	23,8
15—44	46,0	44,7	41,5
45—64	18,3	20,3	23,8
65—	6,2	8,1	10,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

A 15 évesnél fiatalabb gyermekek és a 15—44 éves személyek aránya a Szovjetunióban magasabb, mint az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában. Ez arra mutat, hogy a Szovjetunióban a népesség fiatalabb, mint ezekben az országokban. A népesség fiatalabb korösszetétele a Szovjetunióban arról tanúskodik, hogy a népesség természetes szaporodásának színvonala itt hosszabb ideig volt magas, mint az Amerikai Egyesült Államokban és különösen mint Angliában. Figyelemre méltó, hogy 151 millió főt, a Szovjetunió lakosságának majdnem $\frac{3}{4}$ részét a Nagy Októberi Forradalom után születettek alkotják.

Örvendetes jelenség, hogy a munkaképes korú népesség száma (férfiak 16—59, nők 16—54 éves korban) a háborús veszteségek ellenére nemcsak hogy nem csökkent az 1939. évihez képest, hanem 102 millióról 119,8 millióra nőtt.

Az általános és csecsemőhalálozási arányszám jelentős csökkenése a népesség várható átlagos élettartamának növekedését eredményezi. A forradalom előtti Oroszországban a születéskor várható átlagos élettartam 1896—1897-ben csupán 32 év volt; a Szovjetunióban 1926—1927-ben 44 év volt, 1957—1958-ban pedig 68 évre növekedett. A legutóbb közzétett adatok szerint a népesség várható átlagos élettartama Angliában 70 év, az Amerikai Egyesült Államokban a fehér népességnél 70 év, a többiekénél 63 év, Franciaországban 68 év, Japánban 65 év. Ez azt jelenti, hogy e mutatószám színvonala tekintetében a Szovjetunió lényegében utolérte az Amerikai Egyesült Államokat és csak kevéssel marad el Angliától.

A születési arányszámnak és a természetes szaporodás arányszámának színvonalára befolyást gyakorló okok között jelentős helyet foglal el a népesség házasságkötési arányszáma, azaz az 1000 lakosra eső házasságkötések száma és a házasságban élő népesség aránya az össznépességben. A Szovjetunióban kötik jelenleg 1000 lakosra számítva a legtöbb házasságot, espedig több mint 12-t évente. Nyugat-Németországban 1000 lakosra 9,1, az Amerikai Egyesült Államokban 8,3, Angliában 7,6, Franciáországban 7 házasságkötés esik. Ez idő szerint a Szovjetunióban a válások (a felbontott házasságok) száma alacsonyabb, mint sok kapitalista országban. 1958-ban a válások száma a Szovjetunióban 11 tizezrelék volt, az Amerikai Egyesült Államokban a legutóbb közzétett adatok szerint viszont ennek kétszerese.

A házasságkötések magas száma és a válások alacsony száma annak következménye, hogy az állam állandóan gondoskodik a család megerősí-

téséről és anyagi helyzetének, életkörülményeinek javításáról. A házasságot kötő személyek száma a Szovjetunióban még magasabb lehetne, ha nem lenne olyan jelentős veszteség a háborúból — különösen a második világháborúból — kifolyólag a férfi népességben. Emiatt a 16 éves és idősebb házas nők száma az 1939-től 1959-ig eltelt időszakban 1000 ilyen korú nőre számítva 605-ről 522-re csökkent, bár az ugyanilyen korban levő házas férfiak száma 1000 férfira számítva az 1939. évi 690 főről 1959-ig 695-re emelkedett. A házasságban élő férfiak és nők együttes száma 1959-ben a népszámlálás adatai szerint 86,5 millió volt az 1939. évi 76,6 millióval szemben, azaz majdnem 10 millió fővel növekedett.

A magas születési arányszám, a halálozási arányszámnak más országokhoz képest a legalacsonyabb színvonalra való csökkenése, a népesség számának gyors növekedése a háború kedvezőtlen következményei ellenére, a házasságra lépők nagy száma, a népesség várható átlagos élettartamának növekedése, a városi és falusi lakosság képzettségének magas színvonala, a népességszám és a kulturális színvonal gyors növekedésének mutatói a nemzetiségi köztársaságokban — mindez világos bizonyítéka annak, hogy a szocialista rendszer a lakoságnak jelentős mértékben jobb életkörülményeket biztosít, mint a kapitalista. Ennek szemléltetése szempontjából még érdekesebb lesz a népszámlálás részletes eredményeinek második része, amely adatokat tartalmaz majd a népesség foglalkoztatottságáról, a megélhetési forrásokat, népgazdasági ágak, foglalkozási alcsoportok, egyéni foglalkozások és társadalmi csoportok szerinti megoszlásáról. E mutatószámok összesítése a legközelebbi időben befejeződik.

ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ 1959 ГОДА В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ И ЕЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Резюме

Последняя перепись населения в Советском Союзе была проведена по состоянию на 15 января 1959 года, ровным счетом 20 лет спустя после предыдущей переписи. Переписной лист имел списочный характер и содержал 15 вопросов.

Счетчиками являлись педагоги, студенты высших учебных заведений и ученики средних школ, далее, трудящиеся различных предприятий и учреждений и, наконец, небольшое число пенсионеров и домашних хозяек. В городах и поселках городского типа одному счетчику приходилось переписать в среднем 600, а в селах — в среднем 550 лиц. Общая численность счетчиков составила 468 300 человек; помимо этого в проведении переписи принимало участие 78 100 инструкторов-контролеров и, включая и сотрудников, 28 000 делопроизводителей и инспекторов в высшем звене.

Примерно за полтора года до всесоюзной переписи населения (август 1957 года) была проведена *пробная перепись населения*, охватившая приблизительно 1 миллион человек, на основании опыта которой были произведены некоторые изменения в ряде вопросов и в переписной технике.

Большое внимание было уделено полноте переписи: на основании произведенных различными методами проверок было дополнительно учтено 1 074 000 лиц (0,51%). В тяжело доступных в январе областях опрос был начат за полгода до начала общей переписи. (В отношении территории это представляет чуть-ли не половину страны, а в отношении населения немногим больше 1% всего населения.)

Перепись распространялась также и на категории временно присутствующих и, соответственно, временно отсутствующих. Всего было учтено 208,8

миллионов человек наличного населения. Эта цифра на 580 000 душ превысила численность постоянного населения. В сравнении с данными предшествующей переписи (1939 года) — принимая за основу одинаковую территорию — население Советского Союза возросло на 18,1 миллионов человек, вопреки огромным потерям в населении в течение второй мировой войны и вызванному той же причиной значительному сокращению рождаемости.

В результате социалистической индустриализации темп роста городского населения был более быстрым, чем таковой у сельского населения. Перепись 1959 года установила, что в городах проживает 48% населения, по сравнению с 18% в 1913 году и 32% в 1939 году.

Последствием войны и, в первую очередь второй мировой войны, было возникновение неравномерностей в половом составе населения. В 1959 году было переписано 94 050 000 мужчин (45%) и 114 776 000 женщин (55%). Масштаб этой неравномерности является в значительной степени большим у населения выше 32-летнего возраста, а у населения ниже этого возраста неравномерность еще выше, потому что число мужчин превышает численность женщин (приблизительно на четверть миллиона).

Использованный в ходе переписи переписной лист не предоставил возможность для точного определения структуры населения по семейному состоянию. Общая численность состоящих в браке мужчин и женщин составила 86,5 миллионов человек, то есть 41,4%.

По данным переписи населения 1897 года в царской России только 24% населения в возрасте 9 и более лет было грамотным. В Советском Союзе эта пропорция в конце 1926 года возросла до 51,1%, а в начале 1939 года до 81,2%. Данные последней переписи показывают, что в Советском Союзе по сути дела ликвидирована неграмотность.

Согласно данным всероссийской переписи 1913 года на тогдашней территории России насчитывалось 290 000 лиц, имевших полное и неполное высшее, или, соответственно, (полное) специальное среднее образование. Перепись населения 1959 года в Советском Союзе противопоставляет вышеприведенной цифре 13,4 миллионов лиц, в том числе 3,8 миллионов лиц с высшим, 1,7 миллионов с неполным высшим и 7,9 миллионов со специальным средним образованием (техникумы итд.). Дальнейшие 9,9 миллионов лиц располагают образованием приобретенным в общеобразовательных средних школах. (Адекватные данные за 1913 год отсутствуют.) Далее, было переписано 35,4 миллионов лиц имеющих незаконченное (неполное) среднее образование, или, соответственно, законченное семилетнее общее образование. Среди лиц, приобретающих высшее и среднее образование, за последние 20 лет быстрее возрастает удельный вес женщин, чем мужчин.

Согласно переписи 1959 года численность следующих национальностей превысила полтора миллиона человек: русские 114,1 млн., украинцы 37,3 млн., белорусы 7,9 млн., узбеки 6 млн., татары 5 млн., казахи 3,6 млн., азербайджанцы 2,9 млн., армяне 2,8 млн., грузины 2,7 млн., литовцы 2,3 млн., евреи 2,3 млн., молдавцы 2,2 млн., немцы 1,6 млн.

Ввиду огромного количества обрабатываемого материала шифровка переписных листов и перфорация карт производятся в децентрализованном порядке в 57 республиканских и областных статистических управлениях. Дальнейшая обработка производится в централизованном порядке в Москве в разбивке на 7500 территориальных единиц.

THE 1959 SOVIET POPULATION CENSUS AND ITS RESULTS

Summary

The last Soviet population census was held as of January 15, 1959 census day, just twenty years after the previous census. The questionnaire included 15 questions and was of the list-type.

The enumerators were teachers, secondary and high school students, moreover workers of different factories and institutions and finally, to a lesser extent, pensioners and women working in their homes. The task of each enumerator covered on average the

surveying of 600 persons in towns and in town-like settlements, and of 550 persons in the country. Their number totalled 468 300 and 78 100 instructor-controllers as well as 28 000 high level administrators and inspectors, together with their auxiliary staff, were also taking part in the census work.

About one year and a half before the census (in August 1957) a pilot census was held covering about 1 000 000 persons and several questions and surveying processes were modified partly on basis of experiences gained thereby.

Great care was taken to secure a full-scope survey: as a result of checking works administered in different ways 1 074 000 persons (0,51 %) were subsequently accounted. In districts difficult to reach in January the surveying had started as early as half a year before census day. (As far as area is concerned this accounts for almost half the country but as to population it was hardly more than 1 % of the total.)

The surveying covered also the transient population resp. absentees. In all 208,8 million present persons were accounted. This figure surpassed the number of the permanent population by 580 000 persons. Since the previous census (1939) the population of the Soviet Union has increased by 18,1 million persons counted on the same territory, in spite of the enormous civilian and military losses of World War II and the similarly huge birth deficiencies.

Due to the socialist industrialization the rate of growth was far bigger in towns than in the country. As against 18 % in 1913, 32 % in 1939, the 1959 census established 47 % town inhabitants.

It is similarly the wars, especially the Second World War, that accounts for a large scale lag in the population by sexes. As against 94 050 000 males (45 %) 114 776 000 females (55 %) were accounted. The ratio of the lag is even greater among the population over 32, inasmuch as among the population under this age the number of males exceeds that of females (by about a quarter of a million persons).

The census questionnaire did not make it possible to obtain accurate information about the pattern of the population by *family status*. The total number of married men and women was 86,5 million, i. e. 41,4 %.

According to the 1897 census data of tsarist Russia not more than 24 % of the population over 9 were literates. By the end of 1926 this proportion increased to 51,1 % and by early 1939 it went up to 81,2 %. The new census data reveal that in the Soviet Union illiteracy has practically been done away with.

According to the 1913 Russian census data about 290 000 persons had full or partial high-school resp. (full) professional secondary school degrees in the Russian territory of those days. According to the 1959 Soviet census the figure of 13,4 million stands against it, as 3,8 million people have high-school degrees, 1,7 million incomplete high-school and 7,9 million professional secondary school (technical college etc.) qualifications. A further 9,9 million persons were found to hold general secondary school qualifications. (The corresponding data for 1913 are missing.) Moreover 35,4 million people with an incomplete or no secondary school education but having finished the 7-class primary school have been surveyed. Among those having finished secondary and high schools the number of females has shown a far quicker rise during the last twenty years than that of males.

Nationalities forming categories bigger than 1,5 millions were: 114,1 million Russians, 37,3 million Ukrainians, 7,9 million Bielo-Russians, 6 million Uzbeks, 5 million Tartars, 3,6 million Kazachs, 2,9 million Azerbaidianians, 2,8 million Armenians, 2,7 millions Grusians, 2,3 million Lithuanians, 2,3 million Jews, 2,2 million Moldavians, 1,6 million Germans.

In view of the enormous extent of the material to be processed the coding and punching of the cards is taking place decentralized in 57 republican and regional statistical offices whereas the rest of the processing is done in a centralized form, in Moscow, by 7500 regional units.

KÖZLEMÉNYEK

A KÜLFÖLDI IDEGENFORGALOM ÉS A SZÁLLODAHELYZET 1958—1959-BEN

FENYŐ IMRÉNÉ — SÁRDI ENDRE

Növekvő idegenforgalmunk szükségessé teszi, hogy részletesen elemezzük fejlődését, struktúráját, irányait, valamint az ezzel szoros összefüggésben levő szállodahelyzetet is, főleg abból a szempontból, hogy alkalmas-e az egyre fejlődő idegenforgalom szükségleteinek kielégítésére.¹

Bár a szűkebb értelemben vett idegenforgalom az országba 24 órát meghaladó tartózkodásra érkező idegen állampolgárookra, tehát a befelé irányuló turistaforgalomra korlátozódik, statisztikai megfigyelésünk kiterjed a magyar állampolgárok külföldre utazásainak megfigyelésére is. Ez azért nagyfontosságú, mert hazánk nemzetközi kapcsolatainak fejlődése és a magyar állampolgárok külföldi utazásainak lehetősége politikai jellegű kérdések; a megfigyelés adatai hozzásegítik párt- és állami szerveinket az idegenforgalom megfelelő fejlesztésének irányításához. Az ellenforradalom alatt különös súllyal vitatták ellenségeink és a megtevesztettek azt a visszaesést, ami hazánk idegenforgalmában a II. világháború után bekövetkezett, és ezt igyekeztek úgy feltüntetni, mintha ez a szocialista rendszer természetes velejárója lenne.

Erre az elméletre már az ellenforradalom előtti évek fokozatos fejlődése, de különösen az 1958—1959-es esztendőik tényadatai alaposan rácafoltak. Az 1959-ben hazánkba látogató külföldiek száma ugyan még csak 50%-át érte el az 1937. évi becsült adatoknak, a kiutazó magyar állampolgárok száma azonban már elérte az 1937. évit. Ezek a tények is mutatják, hogy az idegenforgalom szoros összefüggésben van a nemzetközi helyzettel. Ahogy növekednek a Szovjetunió vezetete béketábor sikerei, ahogy enyhül a nemzetközi légkör, úgy nyílik meg a lehetősége az idegenforgalom fejlődésének, a népek közötti közvetlen kapcsolatok szélesítésének. Az ellenforradalom utáni politikai-gazdasági konszolidáció, hazánk nemzetközi kapcsolatainak erősödése lehetővé tette, hogy a külföldre irányuló utazások száma növekedjék és hazánkat is hivatalos és magánvendégként egyre többen keressék fel.

Az idegenforgalom alakulása 1951 óta

Idegenforgalmunk — a felszabadulás utáni évek alacsony szintje után — lényegében 1955-ben indult meg és azóta gyors ütemben fejlődik. Az ellen-

¹ Idegenforgalmi statisztikánk az utóbbi 2—3 évben sokat fejlődött. A felszabadulás előtti időkből idegenforgalmunkról országos adatok nem készültek, csak becsült adataink vannak. 1951-től kezdve rendelkezésünkre állnak a határforgalmi adatok, melyek a határon ki-, illetve belépő külföldi és magyar állampolgárok számát mutatják ki. Az 1958- és 1959-es években statisztikánk már nemcsak olyan kérdésekre tud választ adni, hogy hány külföldi kereste fel országunkat, hány magyar állampolgár kapott útlevelet, illetve utazott külföldre, hanem több-kevesebb pontossággal képet kaphatunk arról is, hogy mely országokból, milyen céllal keresték fel hazánkat, hol és mennyi ideig tartózkodtak országunkban, valamint arról, hogy hova, mely országokba utaztak magyar állampolgárok, milyen céllal és mennyi időre. Ezek az adatok azonban nem teljesek; 1958-ban csak 54,8%-a, 1959-ben már 83,6%-a teljes aktív idegenforgalmunknak és 82,1, illetve 92,3%-a a külföldre utazó magyarok számának. A diplomata útlevéllal utazó személyekre az adatgyűjtés nem terjedt ki. Az idegenforgalmi statisztika megszervezésével és előzetes adataival egyikünk e folyóiratban már foglalkozott. Lásd *Fenyő Imréné: A magyar idegenforgalmi statisztika megszervezése és előzetes adatai. Demográfia*, 1959. évi 1. sz. 130—134. old.

forradalmat követő 1957. évi visszaesés után az aktív idegenforgalom rohamosan nő és 1959-ben — mint erre már utaltunk — az 1937. évinek 50%-át érte el. Passzív idegenforgalmunk az 1956. évi csúcs és az 1957. évi visszaesés után ismét nagymértékben emelkedik, és bár még az 1956. évi érték alatt van, az 1937. évit már elérte.

1. Az idegenforgalom visszatekintő adatai*
Ретроспективные сведения туристического движения
Retrospective Figures Concerning Tourist-Traffic

	Bentazó (1)	Átutazó (2) külföldi állampolgárok száma	Összes (3)	Külföldre utazó magyar állampolgárok száma (4)
1937**	380 000	.	.	220 000
1951	15 879	21 242	37 121	18 696
1952	15 806	14 730	30 536	16 483
1953	.	.	69 756	20 530
1954	.	.	40 660	25 565
1955	.	.	102 619	99 071
1956	124 202	74 765	198 967	269 721
1957	76 221	136 656	212 877	136 152
1958	153 575	163 491	317 066	205 003
1959	189 732	221 103	410 835	222 066

* Határforgalmi, tehát teljes adatok. ** Becsült adat.

Горизонтальная графа: Численность (1) приезжающих, (2) проезжающих, (3) всех иностранных граждан; (4) численность выбывших венгерских граждан за границу.

Heading: Number of (1) entering, (2) transient, (3) all foreign citizens, (4) Hungarian citizens travelling abroad.

Az 1. tábla adatai arról is tanúskodnak, hogy a hazánkon átutazók száma erősen megnövekedett. Magyarország bekapcsolódása a nemzetközi közlekedési útvonalakba a személyszállítás terén is jelentős gazdasági előnyökkel jár. Az a körülmény, hogy 1951-ben alig több, mint 21 ezer külföldi állampolgár utazott át Magyarországon és még 1956-ban sem érte el számuk a 75 ezret, míg 1959-ben már a 220 ezret is meghaladta, jól mutatja, hogy egyre jobban kihasználjuk azt a lehetőséget, amely hazánk földrajzi fekvéséből adódik. Természetes azonban, hogy az átutazók számának ilyen emelkedésében a szomszédos országok idegenforgalmának fejlődése is közrejátszik.

A fejlődés gyors üteme ellenére meg kell jegyeznünk, hogy hazánk idegenforgalma nemzetközi szinten mind számát, mind pedig 1000 lakosra számított mutatóit vizsgálva, még alacsony. 1958-ban 1000 lakosra a legnagyobb idegenforgalmú országok közül Svájcban 790, Ausztriában 500, Olaszországban 314, Dániában 58, Görögországban 31, míg Magyarországon 15 külföldi vendég jutott. Ennek egyik jelentős oka — mint erre még később kitérünk — a szállodai férőhelyek csekély száma.

1959 nyarán idegenforgalmunk emelkedéséhez jelentősen hozzájárult a csereüdültetések számának növekedése. Mindamellettt óriási lehetőségek vannak még Magyarországon az idegenforgalom fejlesztése terén, és ezeket még nem minden esetben használtuk ki kellőképpen. Fokozni kellene propagandamunkánkat külföldön, ismertetni a magyarországi üdülési nagyszűrű lehetőségeit, fel kellene hívni a külföldiek figyelmét a hazánkban — még a Balaton vidékén kívül is — nagy számmal adódó üdülési lehetőségekre.

Az idegenforgalom irányai

Idegenforgalmunk túlnyomó része a szomszédos országokkal, illetve a baráti népi demokráciákkal bonyolódik le. A Magyarországot felkereső külföldiek közül a baráti országok állampolgárainak száma az 1958. évvel szem-

ben megnőtt, arányuk az összes beutazásokhoz viszonyítva azonban 3,8%-kal csökkent, azaz nagyobb ütemben nőtt a tőkés országból érkező vendégek száma; ami nemzetközi kapcsolataink javulását, hazánk népszerűségének emelkedését jelzi. Különösen vonatkozik ez az európai tőkés országokra, ezen belül is leginkább Ausztriára és Nyugat-Németországra.

A külföldre utazó magyar állampolgárok száma 1958-ról 1959-re mind a szocialista, mind pedig a tőkés országok irányában körülbelül egyenlő mértékben növekedett. A baráti országokon belül a legjobban a Szovjetunióba utazó magyar állampolgárok aránya nőtt, ami arra utal, hogy megnövekedett az érdeklődés a Szovjetunió iránt (ez különben a társasutazások egyre növekvő népszerűségében is kifejezésre jut). A tőkés országok közül az Ausztriába irányuló utazások aránya nőtt a legerőteljesebben.

2. Az idegenforgalom megoszlása állampolgárság, illetve a felkeresett országok szerint
Распределение туристического движения по гражданству и посещенным странам
Tourist-Traffic by Citizenship and Countries Visited

Ország (állampolgárság)	Magyarországon tartózkodott külföldi állampolgárok*		Külföldre utazó magyar állampolgárok**	
	(1)		(2)	
	1958	1959	1958	1959
<i>Európai népi demokratikus országok</i>	83,8	80,0	90,7	89,1
Ebből:				
Csehszlovákia	30,4	31,1	49,7	51,1
Románia	13,0	10,7	23,1	17,1
Jugoszlávia	9,0	4,5	5,0	2,8
Szovjetunió	18,6	13,8	5,6	7,1
Német Demokratikus Köztársaság	6,9	11,7	4,6	6,7
Lengyelország	3,0	6,3	1,5	3,1
<i>Egyéb európai országok</i>	13,8	17,0	8,5	9,2
Ebből:				
Ausztria	5,4	7,0	2,7	4,1
Német Szövetségi Köztársaság ...	2,6	3,6	2,5	2,7
Franciaország	1,7	2,2	0,5	0,6
Egyesült Királyság	0,9	1,0	0,3	0,3
<i>Egyéb világrészek</i>	2,4	3,0	0,8	1,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Határforgalmi, teljes adatok alapján.

** Statisztikai adatgyűjtés alapján, 1958-ban a kiutazók 82,1 %-áról, 1959-ben 92,3 %-áról.

Горизонтальная графа: (1) Иностранные граждане проживавшие в Венгрии; (2) венгерские граждане выехавшие за границу.

Heading: (1) Foreign citizens having stayed in Hungary; (2) Hungarian citizens having travelled abroad.

A legnagyobb forgalmat Csehszlovákiával bonyolítjuk le. A szomszédos országokkal (különösen Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával) kapcsolatos idegenforgalmunkat elsősorban a rokonlátogatások emelik, ez bizonyos mértékig még a Szovjetunióval való forgalmunkban is szerepet játszik. Lengyelország és a Német Demokratikus Köztársaság részarányának emelkedését ezzel szemben főként a társasutazások, különösen a cseréüditések fellendülése okozta. Az idegenforgalom növelésének ez a formája igen előnyös, mert a szállodai kapacitást nem terheli, a vállalatok, intézmények üdülőiben bonyolódik le anélkül, hogy a hazai üdülési lehetőségeket csökkentené, sőt módot nyújt arra, hogy minél több magyar munkás és alkalmazott ismerhesse meg a külföldi, különösen a baráti országokat anélkül, hogy ez nagyobb anyagi megterhelést jelentene bárki részére.

Az idegenforgalom idényszerűsége

Az idegenforgalom zöme (53–56%-a) a nyári hónapokban bonyolódik le; hazánk éghajlati viszonyai és idegenforgalmi szokásai mind a nyári üdülésnek kedveznek. Sajnos, a budapesti szállodákon és a balatoni üdülőkön és szállodákon kívül idegenek fogadására alkalmas berendezésünk alig van, és ez a körülmény az amúgy is gyér látogatottságú, téli üdülésre alkalmas vidékek (Mátra, Bükk, Mecsek) idegenforgalmát jelentős mértékben csökkenti.

A magyar állampolgárok külföldre történő utazásai is nagyrészt a nyári főszezonban bonyolódnak le, ami nagyrészt a tradicionális szokásokat mutató, üdülési céllal történő kiutazások súlyának növekedésével magyarázható. Nálunk ugyanis az üdülést a lakosság zöme csak mint „nyaralást” tudja elképzelni, a dolgozók is legszívesebben nyáron veszik igénybe fizetett szabadságukat. Azok az országok, ahova kiutazásaink száma nőtt (Lengyelország, NDK, Bulgária), szintén nyári elhelyezésre és szórakozásra berendezett országok. Ezért a társasutazások zöme és az egész csereüdültetés nyáron bonyolódik le, tovább növelve az utazások egyenlőtlen eloszlását. Ennek megfelelően átlagon felüli nyári kiugrás jelentkezik a magyar állampolgárok Lengyelországba és a Német Demokratikus Köztársaságban történő utazásainál (ezt a csereüdülések megnövekedése okozza), míg a kapitalista országokba történő utazások havi megoszlása kiegyensúlyozottabb.

3. Az idegenforgalom idényhullámzása, 1958—1959*

Сезонная флуктуация туристического движения в 1958—1959 гг.

Seasonal Fluctuation of the Tourist-Traffic, 1958—1959

H ó n a p	Magyarországon tartózkodott külföldi állampolgárok (1)				Külföldre utazó magyar állampolgárok (2)			
	1958		1959		1958		1959	
	száma	az átlag %-ában	száma	az átlag %-ában	száma	az átlag %-ában	száma	az átlag %-ában
Január	6 524	46,3	9 517	59,8	10 264	60,1	7 157	38,7
Február	6 992	49,6	6 820	42,8	9 550	55,9	7 500	40,5
Március	7 651	54,3	7 114	44,7	10 068	58,9	11 898	64,3
Április	8 978	63,7	8 949	56,2	11 875	69,5	11 223	60,6
Május	10 761	76,4	16 248	102,1	14 101	82,5	13 233	71,5
Június	14 522	103,1	16 568	104,1	18 658	109,2	19 775	106,9
Július	20 514	145,6	26 802	168,4	29 445	172,4	40 740	220,2
Augusztus	26 505	188,1	35 017	220,0	39 180	229,3	43 380	234,4
Szeptember ...	19 984	141,9	25 337	159,2	22 620	132,4	21 281	115,0
Október	13 286	94,3	16 726	105,1	14 697	86,0	16 903	91,3
November	9 867	70,0	12 480	78,4	10 160	59,5	12 117	65,5
December	9 383	66,6	9 455	59,4	14 385	84,2	16 859	91,1
Összesen	154 967	100,0	191 033	100,0	205 003	100,0	222 066	100,0

* Határforgalmi adatok.

Горизонтальная графа: См. табл. 2.

Heading: See Table 2.

Ez az idényhullámzás a beutazó külföldiekre is jellemző. Kivételt képeznek a jugoszlávok, akiknél a beutazások éves megoszlása egyenletesebb, mint hogy 1959-ben társasutazásokat Magyarországra nem szerveztek. A franciák beutazásánál a nyári csúcs az átlagosnál kiemelkedőbb, a nyugat-németek zöme pedig a múlt év novemberi Magyarország—NSZK labdarúgó mérkőzésre érkezett.

Az utazás célja

Az idegenforgalom jellegét legjobban az utazások céljának vizsgálata tárja fel. Az erre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy mindkét irányú idegenforgalmunk elsősorban rokonlátogatás jellegű; a külföldieknek 40,3%-a, a

magyar állampolgároknak 58,2%-a látogatási céllal utazott 1959-ben, de ez az arány már 7, illetve 14%-kal alacsonyabb az előző, 1958. évinél. A magyar állampolgárok külföldre történő utazásával az üdülés-társasutazás aránya több mint 10%-kal növekedett, ezzel szemben a külföldiek utazásának bevallott céljai között az üdülés-társasutazás az elmúlt évben, súlyát tekintve, nem emelkedett. Meg kell jegyeznünk, hogy sok külföldi, aki társasutazással érkezett hazánkba, a statisztikai kérdőíven az utazás céljaként látogatást jelölt meg — ez az IBUSZ kimutatásaiból megállapítható. Mindenesetre az üdülés-társasutazás aránya — ha egyelőre csak kis mértékben is — növekvőben van és ez egészséges fejlődési folyamatot takar, mert ezáltal egyre több a tényleges idegenforgalmat jelentő turista-utazások száma, különösen a csehek, lengyelek, románok és nyugat-németek részéről.

A hivatalos jellegű utazások aránya mindkét irányban emelkedett, és ez gazdasági, kulturális, valamint sportkapcsolataink fejlődését mutatja. Külön öröndetes, hogy a beutazó külföldiek hivatalos utazásainak aránya az elmúlt évben mintegy 8%-kal volt magasabb az előző évinél.

4. Az idegenforgalom megoszlása az utazás célja szerint, %*

Туристическое движение по цели поездки
Tourist-Traffic by Purpose of Journey

Év	Hivatalos utazások összesen (1)	összesen (3)	Magánutazások (2)			Ismeretlen (7)	Mind-össze (8)
			látogatás (4)	ebből üdülés, társasutazás (5)	egyéb (6)		
<i>a) Magyarországon tartózkodott külföldi állampolgárok</i>							
1958	17,5	81,4	47,5	33,7	0,2	1,1	100,0
1959	25,2	71,0	40,3	30,4	0,3	3,8	100,0
<i>b) Külföldre utazó magyar állampolgárok</i>							
1958	<i>c) férfiak ....</i>	11,7	37,8	30,5	7,0	0,3	49,6
	<i>d) nők .....</i>	2,5	47,7	41,8	5,4	0,5	50,4
	<i>e) együtt ....</i>	14,2	85,5	72,3	12,4	0,8	100,0
1959	<i>c) férfiak ....</i>	15,0	36,7	24,5	11,8	0,4	52,3
	<i>d) nők .....</i>	2,8	44,5	33,7	10,2	0,6	47,7
	<i>e) együtt ....</i>	17,8	81,2	58,2	22,0	1,0	100,0

* Statisztikai adatgyűjtés alapján, részleges adatok.

Горизонтальная графа: (1) Всего поездок по делам службы; (2) частные поездки (3) вместе; в том числе: (4) визит; (5) отдых; совместное путешествие; (6) другая поездка; (7) цель неизвестна; (8) общий итог.

Heading: (1) Total journeys on official matter; (2) private journeys (3) total; of which: (4) visit; (5) holiday, conducted tour; (6) other; (7) purpose unknown; (8) altogether.

A magyar állampolgárok kiutazásainál a nők aránya 1958-ban 50,4% volt, míg 1959-ben ez az arány a férfiak javára tolódott el, mert a látogatás-jellegű utazások száma — amelyeknél a nők aránya magas — a két vizsgált év folyamán csökkent, a hivatalos utazások száma pedig, amelyeknél a nők részvételi aránya rendkívül alacsony, megnövekedett.

A tartózkodási idő

Az idegenforgalomban részvevő személyek száma egymaga nem mutatja az idegenforgalom nagyságát, ehhez azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a külföldiek mennyi időt töltenek a felkeresett országban. A tartózkodási idő természetesen szoros összefüggésben van az utazás céljával. A látogatás jellegű utazások hosszabb, az üdülések rövidebb, a hivatalos utazások pedig általá-

ban még rövidebb ideig tartanak. Hazánkban a külföldiek 1958-ban átlag 16, 1959-ben átlag 15 napot töltöttek, míg a magyar állampolgárok átlagos külföldi tartózkodási ideje az 1958. évi 23 nappal szemben 20 napra csökkent. Ezt a csökkenést azonban a rokonlátogatások arányának visszaesése okozza, így végső fokon idegenforgalmunk egészséges fejlődésére utal. Az előző évihez képest a 8 napnál rövidebb időtartamú utazások aránya — nagyrészt a társasutazások és a hivatalos utazások számának növekedése következtében — emelkedett.

5. Az idegenforgalom megoszlása a tartózkodási idő szerint, %*

Туристическое движение по сроку пребывания, в процентах

Tourist-Traffic by Length of Stay, Per Cent

Tartózkodási idő (nap)	Magyarországon tartózkodott külföldi állampolgárok (2)		Külföldre utazó magyar állampolgárok (3)	
	1958	1959	1958	1959
(1)				
1— 2	5,2	4,4	0,7	1,7
3— 7	22,9	27,8	11,0	17,0
8—14	32,1	31,4	47,9	47,7
15—30	31,5	28,8	33,3	27,4
31—90	7,7	6,8	5,4	4,8
91 és több	0,6	0,8	1,7	1,4
Átlagos tartózkodási idő (nap)	16	15	23	20

* Statisztikai adatgyűjtés alapján, részleges adatok.

Горизонтальная графа: (1) Срок пребывания (дни); (2) иностранные граждане пробывшие в Венгрии; (3) венгерские граждане выбывшие за границу.

Heading: (1) Length of stay (days); (2) foreign citizens having stayed in Hungary; (3) Hungarian citizens having travelled abroad.

Magyarország főbb idegenforgalmi tájai

Hazánk legfőbb idegenforgalmi gócpontja Budapest; a külföldiek 56,6%-a megfordult a fővárosban, és ebből 52% egyenesen Budapestre érkezett. Ez részben közlekedési vonalaink koncentráltóságából adódik; repülőgéppel például külföldről csak Budapestre lehet érkezni. A Balatonhoz utazó külföldieknek mintegy 70%-a első tartózkodási helyül Budapestet jelölte meg.

Második és jelentőségében egyre növekvő idegenforgalmi központunk a Balaton. 1959-ben a külföldiek 15,8%-a jelölte meg, hogy a Balatonnál tartózkodott, míg 1958-ban csak 10,6%. Ha tekintetbe vesszük, hogy 1958-ban a külföldiek 11,7, 1959-ben 15,3%-ának tartózkodási helye ismeretlen, és hogy a választ adók sem sorolják fel mindazokat a helyeket, ahol 48 óránál hosszabb ideig tartózkodtak, a Balaton felkereső idegenek aránya feltehetően az említettél is magasabb. A legnagyobb számban a csehek, a keletnémetek és a lengyelek látogatták balatoni fűrdőhelyeinket.

A Dunakanyar helységeinek külföldi látogatottsága is viszonylag számottevő: az elmúlt évben a külföldiek 2,4%-a kereste fel ezt a vidéket.

Hegyvidékeink látogatottsága már kevésbé jelentős: a Pécsét és környékén, Sopronban és környékén, valamint a Mátra és Bükk hegységben együttesen megfordult külföldiek aránya 1959-ben mindössze 2,8%. Meg kell jegyeznünk, hogy a 48 óra időtartamon belüli látogatások ezekben az adatainkban egyáltalán nem szerepelnek és így az adatok torzítottak.

A 6. tábla adataiból kitűnik, hogy a külföldiek még nem ismerik eléggé hazánk szép tájait, és hogy hegyvidékeink látogatottsága terén igen sok a kiaknázatlan lehetőség, amit idegenforgalmi szerveink feladata lenne kihasználni. A hazánkba érkező külföldiekkel autocar kirándulások, körutazások szervezésével lehetne megismertetni hazánk különböző tájait. Az elszállásolási lehetőségeket ezeken a helyeken bővíteni kellene akár szállodák,

turistaházak létesítésével, akár a fizetővendéglátó hálózat kiterjesztésével. E mellett nyári egyetemek, téli sportversenyek szervezésével is csökkenteni lehetne Budapest túlsúlyát a külföldi idegenforgalomban.

6. A külföldiek megoszlása felkeresett főbb idegenforgalmi tájaink szerint, 1959-ben*
Распределение иностранцев по пребыванию на важнейших краях интуризма Венгрии в 1959 г.
Foreigners by Visited Important Regions of Tourism in Hungary, 1959

Állampolgárság (1)	Buda- pesten (2)	A Balatonnál (3)	A Duna- kanyar- ban (4)	Hegy- vidéken (5)
tartózkodott külföldiek aránya (%)**				
Összesen	56,6	15,8	2,4	2,8
Ebből:***				
Csehszlovákia	62,4	26,0	1,9	2,7
Románia	61,3	3,7	0,8	2,2
Jugoszlávia	35,8	1,5	0,5	4,3
Bulgária	73,2	11,3	0,1	2,5
Lengyelország	85,7	25,6	6,1	2,8
Német Demokratikus Köztárs.	67,3	32,6	9,0	3,9
Ausztria	46,3	9,3	0,4	7,6
Franciaország	92,1	9,6	0,6	2,3
Egyesült Királyság	84,4	11,5	0,4	1,1
Német Szövetségi Köztársaság .	71,7	4,0	0,6	2,2

* Statisztikai adatgyűjtés alapján, részleges adatok.

** Itt figyelembe vettük, hogy egy személy több helyen is tartózkodott.

*** A Szovjetunió adatai hiányosak, ezért nem közöljük.

Горизонтальная графа: (1) Гражданство; относительное число иностранцев пробывших (2) в Будапеште; (3) при озере Балатон; (4) при изгибе Дуная; (5) в горных районах.

Heading: (1) Citizenship; rate of foreigners having stayed (2) in Budapest; (3) at the Lake Balaton; (4) at the curve of the Danube; (5) in the mountain regions.

Külföldi idegenforgalmunk további növelésének egyik legnagyobb akadálya a szállodák és egyéb szálláshelyek hiánya. A hazai szálláshely-struktúra a felszabadulás előtti helyzethez viszonyítva jelentősen megváltozott, a szállodák, fogadók befogadóképessége 1937-hez viszonyítva közel 60%-kal csökkent, az üdülőházaké pedig ezalatt mintegy ötszörösére nőtt.

Szállodáink kapacitása

Az idegenforgalom néhány éve tapasztalt megélénkülése óta szállodáink, fogadóink és turistaházaink befogadóképessége csak kis mértékben változott.

7. A befogadóképesség alakulása 1937—1959 között

Динамика вместительности в 1937—1959 гг.

Shape of Accomodation, 1937—1959

	1937*	1957	1958	1959	1959. év az 1937. év %-ában
1. Szálloda	23 541	10 950	10 438	11 654	49,5
2. Fogadó	9 226	934	1 107	1 090	11,8
3. Turistaház	2 004	1 912	1 636	2 017	100,6
4. Összesen	34 771	13 796	13 181	14 761	42,5

* A szállodák és fogadók adatai a penziókat is tartalmazzák.

Вертикальная графа: 1. Отели; 2. гостиницы; 3. туристские базы; 4. вместе.

Lateral text: 1. Hotels; 2. hostleries; 3. hospices; 4. together.

Az 1958-ban bekövetkezett férőhely csökkenés annak a következménye, hogy a Hungária Balaton Vállalat szállodáit 1957-ben az idegenforgalom rendelkezésére bocsátották, de a következő évben a szállodák már egyéb célokat szolgáltak.

A hazai szállodakapacitás, a klasszikus idegenforgalmi országokéhoz viszonyítva mind abszolút mind relatív értelemben véve elmaradott. 1958-ban Ausztria kb. 240 000, Belgium 83 000, az Egyesült Királyság 1,1 millió, Franciaország 1,4 millió, Hollandia 107 000, Jugoszlávia 31 000, a Német Szövetségi Köztársaság 540 000, Olaszország 680 000, Svájc 190 000 szállodai, illetve penzió férőhellyel rendelkezett. Az ezer lakosra jutó ágyak száma Ausztriában 34, Belgiumban 9, az Egyesült Királyságban 20, Franciaországban 32, Hollandiában 10, Jugoszláviában 2, a Német Szövetségi Köztársaságban 10, Olaszországban 14, Svájcban 37, Magyarországon kb. 1.

Az európai országok fővárosaiban a szállodai férőhelyek száma az utóbbi években jelentős mértékben növekedett. E téren Budapesten is tapasztalható bizonyos fejlődés, 1959 végén a férőhelyek száma mintegy 12%-kal volt több, mint 1957-ben. A turistaházak férőhelyei három év alatt 25%-kal növekedtek.

Nagyobb mértékű szállodai férőhelynövekedés az utóbbi években a Balatonparton volt tapasztalható. Különösen 1959-ben növekedett a férőhelyek száma a motelek üzembehelyezésével, amelyek 1200 új férőhellyel járulnak hozzá a szállodahiány csökkentéséhez. A Balaton-parton a szállodák és szállodajellegű intézmények szobáinak száma 1957–1959 között 17,4%-kal, az ágyak száma pedig 13,5%-kal növekedett.

A szállodák nagysága (szobaszám) szerinti megoszlása, valamint az egyes kétágyas szobák arányának — itt most nem részletezett — vizsgálata arra utal, hogy különösen a megyeszékhelyeken e téren még igen sok a tennivaló. A szállodák színvonalát az egy-két és többágyas szobák arányán túlmenően a fürdőszobával, központi fűtéssel, melegvízzel való ellátottság jellemzi. E téren számottevőbb fejlődés az elmúlt években sajnos nem volt. Fürdőszobával a szobáknak mintegy tizede, központi fűtéssel és melegvizellátással kb. fele rendelkezik. Mindez különösen a vidéki városok külföldi idegenforgalmának fejlődését még jóideig hátráltatja.

Szállodajellegű intézményeink vendégforgalma

Az elmúlt két év folyamán szállodáink vendégforgalma növekedett, aminek az oka egyrészt külföldi idegenforgalmunk örvendetes fellendülésében, másrészt a növekvő életszínvonal következtében a lakosság üdülési igényének és utazási kedvének növekedésében keresendő.

8. A szállodajellegű intézmények vendégforgalma, 1958—1959

Оборот отелей (и других подобных учреждений) в 1958—1959 гг.

Turnover of Hotels (and of other Similar Institutions), 1958—1959

	1958	1959	1958 = 100
1. Vendégek száma			
2. belföldi	1 073 117	1 133 993	105,7
3. külföldi	84 735	130 333	153,8
4. Összesen	1 157 852	1 264 326	109,2
5. Vendégnapok száma			
2. belföldi	1 980 187	2 111 162	106,6
3. külföldi	338 700	473 073	139,7
4. Összesen	2 318 887	2 584 235	111,4

Вертикальная графа: 1. Численность клиентов; 2. отечественные; 3. зарубежные; 4. всего; 5. дни пребывания.

Lateral text: 1. Number of guests; 2. natives; 3. foreigners; 4. total; 5. days of sojourn.

A szállodajellegű intézmények vendégforgalmának negyedévenkénti alakulására az elmúlt két évben az a jellemző, hogy az év téli felére — az első

és a negyedik negyedévre — jut a vendégnapok kb. 40%-a, a nyári félévre pedig kb. 60%-a.

1958-ban a külföldiek háromnegyed része, 1959-ben pedig mintegy kétharmada Budapest szállodáiban tartózkodott, ahol egyébként mindkét évben a vendégnapok több mint egyharmadát külföldiek töltötték el. Budapestnél kisebb a jelentősége ebből a szempontból a Balatonpartnak, az ország többi vidékén pedig nem számottevő a külföldiek szállodai forgalma. A Balatonpart külföldi vendégforgalma 1959-ben az előző évhez viszonyítva nagymértékben növekedett. Ennek lehetőségét elsősorban a motelek létesítése adta meg.

9. A szállodajellegű intézmények vendégforgalmának alakulása 1959-ben

Оборот отелей (и других подобных учреждений) в 1959 г.

Turnover of Hotels (and of other Similar Institutions), 1959

Terület	Belföldi	Külföldi	Összes	Külföldi	Belföldi	Külföldi	Összes	Külföldi
	vendégek száma (ezer fő)			vendégek az összes vendégek %-ában		vendégnapok száma (ezer nap)		összes vendégnapok az összes vendégnapok %-ában
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1958								
1. Budapest ..	302,1	60,1	362,2	16,6	494,9	268,6	763,5	35,2
2. Balatonpart.	56,3	9,0	65,3	13,8	130,6	40,9	171,5	23,8
3. Megye- székhely, megyei jogú város	385,0	11,8	396,8	3,0	706,3	21,3	727,6	2,9
4. Egyéb	329,7	3,9	333,6	1,2	648,4	7,9	656,3	1,2
5. Összesen .	1073,1	84,8	1157,9	7,3	1980,2	338,7	2318,9	14,6
1959								
1. Budapest ..	291,0	87,8	378,8	23,2	495,2	350,1	845,3	41,4
2. Balatonpart.	71,8	20,1	91,9	21,9	202,9	77,8	280,7	27,7
3. Megye- székhely, megyei jogú város	416,5	17,3	433,8	4,0	748,9	33,0	781,9	4,2
4. Egyéb	354,7	5,1	359,8	1,4	664,2	12,2	676,4	1,8
5. Összesen .	1134,0	130,3	1264,3	10,3	2111,2	473,1	2584,3	18,3

Горизонтальная графа: Численность (1) отечественных, (2) зарубежных, (3) всех клиентов (1000 лиц); (4) иностранцы во процентах всех клиентов; дни пребывания (5) отечественных, (6) зарубежных, (7) всех клиентов (1000 дней); (8) дни пребывания иностранцев во процентах всех дней пребывания.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. берег озера Балатон; 3. главные и комитатские города; 4. другие местности; 5. всего.

Heading: Number of (1) native, (2) foreign, (3) total guests ('000 omitted); (4) foreign guests per 100 total guests; days spent by (5) native, (6) foreign, (7) total guests ('000 omitted); (8) days spent by foreigners per 100 total days of sojourn.

Lateral text: 1. Budapest; 2. shore of the Lake Balaton; 3. chief and county towns; 4. other localities; 5. total.

A külföldi vendégek átlagosan hosszabb ideig tartózkodtak a szállodákban, mint a belföldiek. A külföldiek átlagos tartózkodási ideje 1958-ban 4, 1959-ben 3,6 nap volt. A külföldiek átlagos tartózkodási ideje a budapesti szállodajellegű intézményekben a háború előtti évekhez viszonyítva növekedett, 1937-ben ugyanis 3,3 nap volt az itt-tartózkodás átlagos időtartama. A Balaton-mentén a külföldiek tartózkodási ideje ezzel szemben jelentősen

csökkent, a felszabadulás előtti években az átlagos tartózkodási idő mintegy 15 nap volt, tehát a jelenleginek mintegy négyszerese. A külföldi vendégek tartózkodási ideje jól tükrözi a mozgó idegenforgalom világszerte egyre jobban megnyilvánuló tendenciáját.

A szállodák külföldi idegenforgalma a két nagy idegenforgalmi területen, Budapesten és a Balaton-mentén néhány nagyobb szállodára összpontosul. Így Budapesten a külföldiek által leglátogatottabb a Margitszigeti Nagyszálló, a Béke Szálló, a Palace Szálló, a Duna Szálló, az Astoria Szálló, míg a Balatonnál a balatonfüredi Aranycsillag Szálló, a balatonalmádi Tulipán Szálló, valamint a siófoki és a tihanyi motel.

10. A külföldiek által leginkább látogatott szállodák 1959-ben Budapesten és a Balatonparton
Наиболее посещенные иностранцами отели в Будапеште и в прибалатонском крае в 1959 г.
Hotels, by Foreigners mostly Frequented, in Budapest and the Balaton Region, 1959

	Külföldi vendégek száma (ezer fő)	ezer nap	Külföldiek által eltöltött vendégnapok	
			száma	a szállodában
	(1)	(2)	a terület összes vendég- napjainak %-a (3)	eltöltött ven- dégnapokból külföldi ven- dégnapok (%) (4)
Budapest				
Margitszigeti Nagyszálló	8,9	41,0	11,7	78,7
Béke	4,9	28,6	8,2	39,7
Palace	6,4	25,8	7,4	40,3
Duna	7,1	34,4	9,8	87,1
Astoria	7,0	37,8	10,8	50,3
Szabadság	13,6	46,6	13,3	50,3
Felsoroltak összesen	47,9	214,2	61,2	54,2
Fel nem soroltak összesen	39,9	135,9	38,8	30,2
Mindössze	87,8	350,1	100,0	41,4
Balatonpart				
Balatonfüredi Aranycsillag	2,9	12,2	15,7	36,5
Balatonalmádi Tulipán	3,3	8,1	10,4	52,3
Siófoki motel	1,3	8,2	10,5	46,6
Tihanyi motel	1,8	8,2	10,5	32,0
Felsoroltak összesen	11,3	36,7	47,1	40,2
Fel nem soroltak összesen	8,8	41,1	52,9	21,7
Mindössze	20,1	77,8	100,0	27,7

Горизонтальная графа: (1) Численность иностранцев (1000 лиц); дни пребывания иностранцев (2) 1000 дней; (3) во процентах всех дней пребывания района; (4) дни пребывания иностранцев во процентах ко всем дням пребывания в отелях.

Heading: (1) Number of foreign guests ('000 omitted); days spent by foreigners (2) thousand days; (3) per 100 total days of sojourn of the region; (4) days spent by foreigners per 100 total days spent in hotels.

A szállodák külföldi vendégeinek egy negyede Csehszlovákiából, mintegy 14%-a a Német Demokratikus Köztársaságból, 13%-a Lengyelországból, 12%-a a Szovjetunióból érkezett. 1959-ben az előző évhez képest a legnagyobb mértékben a lengyel vendégek száma nőtt (1958-ban 5900, 1959-ben 17 800 vendég), de növekedett a csehszlovák (1958-ban 20 000, 1959-ben 34 000), a Német Demokratikus Köztársaságból érkező (1958-ban 10 000, 1959-ben 18 000), az osztrák (1958-ban 4500, 1959-ben 6700), a Német Szövetségi Köztársaságból érkező (1958-ban 3000, 1959-ben 6200) vendégek száma is.

A Balaton-vidéken a szállodák, fogadók és turistaházak külföldi vendégforgalmának származási ország szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy nagyobb idegenforgalomról elsősorban tulajdonképpen csak 1959-ben beszélhetünk.

11. A Balatonpart szállodáinak, fogadóinak és turistaházainak külföldi vendégforgalma
1959-ben

Оборот иностранцев в отелях, гостиницах и туристских базах прибалатонского края в 1959 г.
Turnover of Foreigners in the Hotels, Hostelties and Hospices of the Balaton Region, 1959

	Vendégek száma		Vendégnapok száma		Átlagos tartózkodási időtartam (nap)	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	össze- sen	1958 = 100	össze- sen	1958 = 100	1958	1959
Ausztria	951	1611,8	8 546	3153,5	4,6	9,0
Csehszlovákia	9309	470,2	22 992	472,3	2,5	2,5
Egyesült Királyság	446	1537,9	2 161	3662,7	2,0	4,8
Franciaország	389	321,5	1 718	258,0	5,5	4,4
Lengyelország	1588	269,6	9 300	323,3	4,9	5,9
Német Demokratikus Köztársaság	3064	155,8	19 027	99,4	9,7	6,2
Svájc	46	460,0	58	276,2	2,1	1,3
Szovjetunió	3044	107,3	9 880	121,4	2,9	3,2

Горизонтальная графа: Численность (1) иностранцев; (2) дней пребывания; (3) среднее пребывание (дни).

Heading: Number of (1) foreigners; (2) days of sojourn; (3) average stay (days).

A szállodákban tartózkodók mintegy 32–34%-a egyénileg utazó külföldi vendég, az általuk eltöltött vendégnapok száma az összes külföldi vendégnapoknak mintegy a fele. A külföldi vendégek szállodaigényeit a lehetőség szerint a legmesszebbmenően kielégítik, sok esetben a belföldi igények rovására is.

Szállodai intézményekben 1959. évben 1 134 000 belföldi vendég szállt meg és 2 111 000 vendégnapot, átlagosan vendégenként 1,9 napot töltött el. A belföldiek aránya a növekvő külföldi igények következtében országosan mintegy 3%-kal, Budapesten kb. 6%-kal, a Balaton-melléken pedig 8%-kal csökkent.

A belföldi vendégforgalom területenként erősen eltér a külfölditől. Míg a külföldi vendégforgalom Budapestre és Balaton-vidékre koncentrálódik, addig a belföldi forgalmat legnagyobb részét a megyeszékhelyek bonyolítják le.

A külföldi idegenforgalom további fejlődése — mint már az eddigiekből is látható volt — döntő mértékben a jelenlegi szállodahelyzet megjavulásától függ. A szállodák és hasonló jellegű intézmények kihasználtságának vizsgálata egyik jó fokmérője a jelenlegi helyzetnek. Az idegenforgalom szempontjából legnagyobb jelentőségű budapesti szállodák ágykihasználtsága rendkívül nagy, 1959-ben 96%, ezen belül a III. negyedévből 107% volt, tehát a pótágyakat is kiadták. Ha meggondoljuk, hogy a nemzetközi gyakorlat a 60–70%-os szállodai kihasználtságot tekinti normálisnak, úgy látható, hogy a szállodaépítés terén még rendkívül sok a tennivaló. Az elmondottak részben a Balaton-vidéki szállodákra és hasonló jellegű intézményekre is vonatkoznak. Itt a kihasználtság ugyan kisebb volt a budapestinél (1959-ben 56%), de a hétfélig csúcsgazdálkodásban a balatonparti szállodákban is 100% fölé emelkedett az ágykihasználás.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy idegenforgalmunk fejlődése egyre gyorsuló ütemű, de a további fejlődés ugyanakkor számos kérdés megoldásától is függ; szálloda-helyzetünk javítása, idegenforgalmi szerveink jobb munkája, mind előfeltételei annak, hogy a külföldiek növekvő mértékben látogassák meg hazánkat. Közleményünk és értékeléseink célja az volt, hogy az illetékes szerveket ezzel is hozzásegítsük az egyre növekvő feladatok megoldásához.

ИНОСТРАННЫЙ ТУРИЗМ И ПОЛОЖЕНИЕ С ГОСТИНИЦАМИ В 1958 И 1959 ГОДАХ

Резюме

Сравнение нынешнего состояния венгерского иностранного туризма с полученными путем оценки данными за 1937 год показывает, что активный иностранный туризм достиг 50% тогдашнего уровня, а пассивный находится приблизительно на уровне 1937 года. Значительный рост наблюдается в области транзитных проездов. При сравнении в международном плане становится заметным наше отставание в области иностранного туризма.

80—90% нашего туристского оборота происходит со странами народной демократии; однако в последние годы наблюдался также и рост удельного веса туристского оборота с капиталистическими странами. Помесячное распределение нашего иностранного туризма носит сильную печать сезонности — 53—56% оборота приходится на летние месяцы. Изучение путешествий по цели последних показывает, что их преобладающая доля приходится на посещение родственников (40,3% активного и 58,2% пассивного оборота), однако же, наряду с этим, постоянно возрастает число коллективных поездок, имеющих в качестве цели отдых. Рост служебных командировок свидетельствует об укреплении экономических и культурных связей Венгрии с зарубежными странами.

Иностранцы проводят в Венгрии в среднем 16 дней, а венгерские граждане за границей в среднем 20 дней. Повышение удельного веса коллективных поездок действует в направлении сокращения средней продолжительности пребывания.

Центром венгерского иностранного туризма является Будапешт — в 1959 году 56,6% иностранцев посетило венгерскую столицу. Имеет место также и постоянное возрастание туристского значения озера Балатон. 16% посетивших Венгрию иностранцев провело там более 48 часов. Следует добиваться повышения туристского значения Дунайской извилины и горных местностей.

С развитием иностранного туризма самым тесным образом связан вопрос количества и качества мест в гостиницах. В 1959 году гостиницы и аналогичные по типу учреждения имели в своем распоряжении 15 000 мест. Количество мест в учреждениях типа гостиницы в Будапеште и в районе Балатона в значительной мере увеличилось.

В гостиницах и учреждениях аналогичного назначения в 1959 году останавливалось 1,3 млн. человек, которые провели здесь 2,6 млн. дней. Численность останавливавшихся в гостиницах лиц по сравнению с прошлым годом возросла на 9, а количество проведенных ими в гостиницах дней, на 11%.

Численность останавливавшихся в гостиницах иностранцев в 1959 году увеличилась на 54, а количество проведенных ими дней на 40%. Около 50% останавливавшихся в гостиницах лиц были граждане дружественных стран, пребывавшие в Венгрии.

Средняя продолжительность пребывания в гостиницах у венгерских граждан составила 1,9 дней, а у иностранцев 3,6 дней. В прошедшем году наблюдалось дальнейшее повышение оборота в связи с платным отдыхом, организованным предприятием иностранного туризма у частных хозяев в местностях курортного характера. В прошлом году в гостиницах на побережье озера Балатон отдыхающие провели 203 000 дней, а у частных хозяев, охваченных системой платного отдыха организованного предприятием иностранного туризма — 374 000 дней.

FOREIGN TOURIST TRAFFIC AND THE HOTEL SITUATION
IN 1958—1959

Summary

Comparing the data for 1958/59 with the estimated data of Hungary for 1937 our active tourist traffic reached 50 %, of the 1937 figure and our passive tourist traffic was about the same as in 1937. Also the number of transit visitors shows a strong increase. On the international level, however, our tourist traffic figures are still rather low.

The people's democracies account for 80—90 % of the total traffic but during the last years the share of the capitalist countries has also increased. The pattern of our tourist traffic by months is marked by strong seasonal fluctuation with 53—56 % falling on the summer months. If examining the purpose of travelling we find visits to relatives constituting the majority, (they amount to 40,3 % in the active and 58,2 % in the passive traffic) but the share of conducted tours and recreation trips is steadily increasing. The growing number of official trips reflects the consolidation of economic and cultural relations.

Foreigners spend on average 16 days in this country, with the Hungarians spending 20 days, on average, abroad. The increasing ratio of conducted tours tends to diminish the average term of stays abroad.

Hungary's tourist centre is Budapest, 56,6 % of the foreigners having visited it in 1959, but also the importance of Lake Balaton is growing: 16 % of all foreigners spent over 48 hours there. Visits to the Danube Curve and to the hills should be given a growing importance.

The question of tourist traffic is closely interlinked with the number and quality of accommodations. In 1959 hotel-like institutions offered about 15 000 places. The places where the capacity of hotel-like institutions has shown a more considerable growth are Budapest and the Balatonshore.

At hotel-like institutions 1,3 million guests spent 2,6 million guest days in 1959. Compared to the previous year the number of guests showed a 9 % increase with that of guest days going up by about 11 %.

Compared with the previous year the foreign guest traffic of hotels rose by 54%, that of foreign guest days by 40 % in 1959. Almost half of the foreign guest traffic at hotels was made up by citizens of the friendly countries staying in Hungary.

The average term of stay of Hungarians was 1,9 days in 1959, that of foreigners 3,6 days. The last year showed a further increase of the paying-guest system at resorts. At Lake Balaton about 203 000 days were spent at hotels and 374 000 days in homes licensed under the paying-guest system.

A SZÜLETÉSEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA
A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN
A VÁROSOK ÉS A KÖZSÉGEK NÉPESSÉGÉNEK
JELLEGZETESSÉGEI SZERINT

DR. HABIL. GERHARD NULTSCH

A Német Demokratikus Köztársaság népességét vizsgálva hangsúlyozottan figyelembe kell vennünk mindazokat a tényezőket, amelyek a népesedési folyamatokat befolyásolják, így a népesség fokozott öregedését, a munkaképes korú népesség megtizedelt számát, a magas nőtöbbletet, amelyek mind a fasiszta háború, a múlt örökségei.

A lélekszáma hatással levő tényezők közül a születések számának alakulása a legfontosabb. A következőkben megvizsgáljuk a születések számának alakulását, megemlítve röviden a városi és a községi népesség elhatárolásának problémáit.

FOREIGN TOURIST TRAFFIC AND THE HOTEL SITUATION
IN 1958—1959

Summary

Comparing the data for 1958/59 with the estimated data of Hungary for 1937 our active tourist traffic reached 50%, of the 1937 figure and our passive tourist traffic was about the same as in 1937. Also the number of transit visitors shows a strong increase. On the international level, however, our tourist traffic figures are still rather low.

The people's democracies account for 80—90% of the total traffic but during the last years the share of the capitalist countries has also increased. The pattern of our tourist traffic by months is marked by strong seasonal fluctuation with 53—56% falling on the summer months. If examining the purpose of travelling we find visits to relatives constituting the majority, (they amount to 40,3% in the active and 58,2% in the passive traffic) but the share of conducted tours and recreation trips is steadily increasing. The growing number of official trips reflects the consolidation of economic and cultural relations.

Foreigners spend on average 16 days in this country, with the Hungarians spending 20 days, on average, abroad. The increasing ratio of conducted tours tends to diminish the average term of stays abroad.

Hungary's tourist traffic centre is Budapest, 56,6% of the foreigners having visited it in 1959, but also the importance of Lake Balaton is growing: 16% of all foreigners spent over 48 hours there. Visits to the Danube Curve and to the hills should be given a growing importance.

The question of tourist traffic is closely interlinked with the number and quality of accommodations. In 1959 hotel-like institutions offered about 15 000 places. The places where the capacity of hotel-like institutions has shown a more considerable growth are Budapest and the Balatonshore.

At hotel-like institutions 1,3 million guests spent 2,6 million guest days in 1959. Compared to the previous year the number of guests showed a 9% increase with that of guest days going up by about 11%.

Compared with the previous year the foreign guest traffic of hotels rose by 54%, that of foreign guest days by 40% in 1959. Almost half of the foreign guest traffic at hotels was made up by citizens of the friendly countries staying in Hungary.

The average term of stay of Hungarians was 1,9 days in 1959, that of foreigners 3,6 days. The last year showed a further increase of the paying-guest system at resorts. At Lake Balaton about 203 000 days were spent at hotels and 374 000 days in homes licensed under the paying-guest system.

A SZÜLETÉSEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA
A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBAN
A VÁROSOK ÉS A KÖZSÉGEK NÉPESSÉGÉNEK
JELLEGZETESSÉGEI SZERINT

DR. HABIL. GERHARD NULTSCH

A Német Demokratikus Köztársaság népességét vizsgálva hangsúlyozottan figyelembe kell vennünk mindazokat a tényezőket, amelyek a népesedési folyamatokat befolyásolják, így a népesség fokozott öregedését, a munkaképes korú népesség megtizedelt számát, a magas nőtöbbletet, amelyek mind a fasiszta háború, a múlt örökségei.

A lélekszámra hatással levő tényezők közül a születések számának alakulása a legfontosabb. A következőkben megvizsgáljuk a születések számának alakulását, megemlítve röviden a városi és a községi népesség elhatárolásának problémáit.

A városi és a községi népesség statisztikai elhatárolása

Az elhatárolás a Német Demokratikus Köztársaságban jelenleg még teljesen formális. Minden 2000-nél kisebb lélekszámú település népessége községinek, 2000-nél nagyobbé pedig városinak minősül. Az 1959. január 1-i állapot szerint 9502 település volt, ebből 8318, azaz 92% 2000-nél kisebb népességű. A Német Demokratikus Köztársaság 17 311 700 lakosa közül ugyanakkor 4 933 400, vagyis 28,5% (1939-ben 27,8%) volt a községi és 71,5% (1939-ben 72,2%) a városi népességhez tartozó. Ez a formális felosztás elégtelen és nem felel meg a jelenlegi társadalmi követelményeknek. A mostani ilyen irányú kutatómunka a következő elveken alapul:

A 2000-nél kisebb lélekszámú községek lakóit a községi népességhez, a 10 000-nél nagyobb lélekszámú településeket a városi népességhez számítjuk, míg a 2000-től 10 000-ig terjedő népességszámú települések jellegüknek megfelelően minősülnek községinek, illetőleg városinak. A 2000–10 000 népességszámú települések a következő ismérvek alapján minősülnek községinek vagy városinak: a mezőgazdasági ill. ipari foglalkozásúak aránya, a meglévő óvodák, iskolák, kórházak, poliklinikák, szülőtthonok, terhességi tanácsadó helyek, könyvtárak, filmszínházak, színházak, klub- és kultúrházak száma. A 2000–10 000 lélekszámú települések lakosainak városi és községi jelleg szerinti osztályozása — a legközelebbi népszámlálásig terjedő időszakban — a fenti ismérvek alapján biztosítható.

A születések számának alakulása a Német Demokratikus Köztársaságban, 1946—1958

A születések száma 1946-tól 1951-ig emelkedett, 1952-től pedig kisebb csökkenés mutatkozik. Míg 1946-ban a születési arányszám 10,4 volt, 1951-ben már 16,9-re emelkedett.

*1. A születési arányszám alakulása, 1946—1958**Динамика рождаемости в 1946—1958 гг.**Birth Rates, 1946—1958*

Év	Az ezer főre jutó születések alakulása szám szerint			az 1952. év százalékában		
	NDK (1)	Kelet-Berlin (2)	NDK Berlin nélkül (3)	NDK (1)	Kelet-Berlin (2)	NDK Berlin nélkül (3)
1946	10,4	7,3	10,7	62,3	70,2	62,6
1947	13,1	9,9	13,3	78,4	95,2	77,8
1948	12,8	9,8	13,0	76,6	94,2	76,0
1949	14,5	10,6	14,8	86,8	101,9	86,5
1950	16,5	11,2	16,9	98,8	107,7	98,8
1951	16,9	10,6	17,4	101,2	101,9	101,8
1952	16,7	10,4	17,1	100,0	100,0	100,0
1953	16,4	11,2	16,8	98,2	107,7	98,2
1954	16,3	11,3	16,6	97,6	108,7	97,1
1955	16,3	11,5	16,7	97,6	110,6	97,7
1956	15,9	11,6	16,2	95,2	111,5	94,7
1957	15,6	11,8	15,9	93,4	113,5	93,0
1958	15,6	12,2	15,9	93,4	117,3	93,0

Горизонтальная графа: Рождения на 1000 жителей — число — в процентах к 1952 г. В том числе: (1) ГДР; (2) Восточный-Берлин; (3) ГДР без Берлина.

Heading: Births per 1000 population — number — percentage in relation to 1952. Of which: (1) G. D. R. (German Democratic Republic); (2) East-Berlin; (3) G. D. R. without Berlin.

A születések számának 1952-től bekövetkezett kismérvű csökkenése, amely 1958-ig kerekén 7%, a Német Demokratikus Köztársaság népességének állandóan növekvő öregedésével magyarázható. A nemek arányánál is eltoló-

dások mutatkoznak. Míg a szülőképes korú női népesség aránya az össznépeségben 1947-ben 24,82%, 1958-ban pedig 20,75% volt, addig a női népességben elfoglalt arányuk 1947-ben 43,45%, 1958-ban pedig 37,67%.

2. A női népesség és a szülőképes korú nők arányának alakulása, 1947—1958*
Женское население и динамика соотношения женщин рождающего возраста в 1947—1958 гг.*
Female Population and Ratio of Women in Childbearing age, 1947—1958*

Év	Női népesség az össznépeség százalékában (1)	A szülőképes korú nők	
		az össznépeség (2)	a női népesség (3) százalékában
1947	57,12	24,82	43,45
1948	56,62	24,37	43,04
1949	56,15	23,56	41,95
1950	55,61	22,91	41,19
1951	55,46	22,60	40,75
1952	55,38	22,31	40,29
1953	55,36	22,06	39,86
1954	55,30	21,83	39,48
1955	55,17	21,63	39,21
1956	55,10	21,41	38,85
1957	55,12	21,18	38,43
1958	55,08	20,75	37,67

* Éveleji népesség; Berlin demokratikus övezete nélkül.

* Начальное население; без демократического сектора Берлина.

* Population at the beginning of the year; democratic sector of Berlin excluded.

Горизонтальная графа: (1) Женское население в процентах к общему населению; женщины рождающего возраста в процентах (2) к общему населению, (3) к женскому населению.

Heading: (1) Female population per 100 total population; women in childbearing age per 100 (2) total, (3) female population.

Vizsgáljuk meg, hogyan aránylanak az egyes kerületek születési arányszámai az NDK átlagához. Abból a célból, hogy a városi és vidéki népességben végbemenő folyamatokról hozzávetőleges becslést végezhesünk, a kerületeket a következő három kategóriára osztottuk:

1. túlnyomórészt mezőgazdasági összetételű kerületek,
2. túlnyomórészt ipari összetételű kerületek,
3. vegyes összetételű kerületek.

A születési arányszám 15,6%-os országos átlagából kiindulva azonnal szembetűnik, hogy a túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű körzetek — Neubrandenburg, Schwerin, Frankfurt — az átlag fölötti, az ipari körzetek pedig — Berlin demokratikus övezete, Karl Marx-Stadt, Lipcse, Drezda — az átlag alatti arányszámokkal szerepelnek. A vegyes összetételű körzetek arányszámai, Rostock kivételével, hozzávetőleg megegyeznek az NDK átlagával. A születési mozgalom ilyen alakulását természetesen e körzetek népességének korösszetétele és a szülőképes korú nők aránya szempontjából kell mérlegelni. Az egyes körzetek népességének korösszetételében mutatkozó viszonylag csekély eltérések ellenére ezek a tényezők értékes útbaigazítással szolgálnak. Nézzük meg például a túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű Neubrandenburg kerületet, amelynek születési arányszáma és termékenységi mutatója az összes kerületek között a legmagasabb. E kerületen belül az arányszámok az egyes járásokban is magasak. Három olyan járást vizsgáltunk meg, amelyekben a születési és a termékenységi arányszám meghaladja a kerület átlagát és nagymértékben meghaladják a Német Demokratikus Köztársaság átlagát is. Ezekben a járásokban a szülőképes korú nők 20,51—20,96%-os (az NDK átlag 20,66%) aránya az össznépeségben, valamint 38,10—38,59%-os (az NDK átlag 37,42%) aránya a női népességben csaknem megegyezik a Német Demokratikus Köztársaság arányszámaival, és így módot nyújt az azokkal történő összehasonlításokra. Az egyezés ellenére e járások születési arányszámai

3. A születek száma, a népességszám és a termékenységi arányszámok a Német Demokratikus Köztársaság egyes kerületeiben, 1958-ban
 Число рождений, численность населения и плодovitость в нескольких районах Германской Демократической Республики в 1959 г.
 Number of Births, Population Figures, and Fertility Rates in Certain Areas of the German Democratic Republic, 1958

Kerületek (1)	Élveszületések száma (2)	Élveszületések ezer lakosra (3)	Női népesség az össznépesség százalékában (4)	Szülőképes korú nők (%) az össznépességben (5) 1958. január 1-én	a női népességben (6)	Ezer szülőképes korú nőre jutó születek száma (7)
Német Demokratikus Köztársaság	271 405	15,6	55,23	20,66	37,42	76,6
a) Túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű kerületek						
Schwerin	11 397	18,0	54,69	21,35	39,03	85,3
Neubrandenburg	14 162	21,3	54,04	21,09	39,03	102,1
Frankfurt	11 882	18,0	54,63	20,68	37,85	88,1
b) Túlnyomórészt ipari jellegű kerületek						
Halle	30 828	15,5	54,48	21,15	38,82	74,2
Dresden	26 637	14,0	56,16	19,94	35,50	71,3
Leipzig	21 675	14,1	55,84	20,62	36,92	69,0
Karl-Marx-Stadt	27 889	13,1	55,70	20,09	36,07	65,7
Berlin demokratikus övezete ...	13 431	12,2	57,38	19,44	33,88	63,3
c) Részben ipari, részben mezőgazdasági jellegű kerületek						
Rostock	16 402	19,8	53,81	21,71	40,34	92,5
Potsdam	19 430	16,5	55,27	21,03	38,05	79,1
Cottbus	13 988	17,5	53,82	20,38	37,87	87,2
Magdeburg	22 303	16,0	54,90	20,75	37,81	77,8
Erfurt	20 927	16,6	55,26	21,19	38,35	79,5
Gera	11 214	15,4	55,20	20,85	37,77	74,9
Suhl	9 180	16,9	54,47	21,31	39,12	80,4

Горизонтальная графа: (1) Районы; (2) число живорождений; (3) живорождения на 1000 жителей; (4) женское население в процентах к общему населению; женщины рождающего возраста в процентах (5) к общему, (6) к женскому населению; (7) рождения на 1000 женщин рождающего возраста.

- a) Bőlyeet részben mezőgazdasági jellegű területek;
 b) Bőlyeet részben ipari területek;
 c) részben ipari, részben mezőgazdasági jellegű területek.

Heading: (1) Areas; (2) live births; (3) live births per 1000 population; (4) female population per 100 total population; women in child-bearing age per 100 (5) total, (6) female population; (7) births per 1000 women in childbearing age.

- a) Predominantly agricultural areas;
 b) predominantly industrial areas;
 c) partly industrial, partly agricultural areas.

kerek számmal 42–56%-kal, termékenységi arányszámai pedig 39–57%-kal magasabbak, mint a Német Demokratikus Köztársaság átlagai.

4. A születésgyakoriság és a termékenység Neubrandenburg kerület néhány kiemelt járásában, 1958-ban

Плотность рождений и плодородность в нескольких округах района Найбранденбург в 1958 г.
Frequency of Births and Fertility in Certain Selected Districts of the Neubrandenburg Area, 1958

Járások	A népesség száma 1958. január 1-én				Élve- születések 1000 lakosra	Ezer szülő- képes nőre jutó szü- löttszám
	össze- sen	ebből: a női népesség aránya (%)	ebből: a 15–45 éves korú nők aránya (%)			
			az össz- népesség- ben	a női népesség- ben		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	
Röbel (Müritz)	19 827	53,64	20,70	38,59	22,6	111,4
ebből:						
a) 2000-nél kisebb né- pességszámú köz- ségekben	14 617	52,59	.	.	23,2	.
b) a 2000–20 000 né- pességű községek- ben	5 210	56,60	.	.	21,0	.
Strasburg	32 787	53,82	20,51	38,10	24,3	120,0
ebből:						
a) 2000-nél kisebb né- pességszámú köz- ségekben	21 889	53,31	.	.	24,1	.
b) a 2000–20 000 né- pességű községek- ben	10 898	54,85	.	.	24,7	.
Prenzlau	51 326	53,54	20,96	39,14	22,1	106,5
ebből:						
a) 2000-nél kisebb né- pességszámú köz- ségekben	29 527	52,60	.	.	22,9	.
b) a 2000–20 000 né- pességű községek- ben	21 799	54,81	.	.	21,1	.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения 1. января 1958 г.; в том числе: (2) процентное распределение женского населения; женщины в возрасте 15–45 лет в процентах (3) к общему, (4) к женскому населению; (5) живорождения на 1000 жителей; (6) число родившихся на 1000 женщин рождающего возраста.

a) В поселениях с численностью меньше 2000 жителей.

b) В поселениях с численностью между 2000–20 000 жителями.

Heading: (1) Population January 1, 1958; of which: (2) percentage rate of female population. Women aged 15–45 per 100 (3) total, (4) female population; (5) live births per 1000 population; (6) children born per 1000 women in childbearing age.

a) In settlements having less than 2000 inhabitants.

b) In settlements with inhabitants between 2000 and 20 000.

A 4. tábla jól mutatja, hogy a gyermek utáni vágy erősebb a vidéki, mint a városi népességnél. 1958-ban a strasburgi járás 24,3‰-es születési arányszáma 100%-kal volt magasabb Berlin demokratikus övezetének 12,2‰-es arányszámánál.

Érdekesek a rostocki kerület adatai is. Ez a kerület Németország egyik legelmaradottabb agrárkörzete volt. A munkás-paraszt hatalom alatt meg-

5. A születési és a termékenységi arányszámok Roslock kerület egyes járásáiban, 1958

Рождаемость и плодовитость в нескольких округах района Рошток в 1958 г.

Birth and Fertility Rates in Certain Districts of the Rostock Area, 1958

Kerület Járások	Népességszám (1958. január 1.)							Születési arányszám	A szüle- tések összes száma	Termé- kenységi arányszám
	összesen	ebből			ebből a 15—45 éves nők					
		férfi	nő		száma	aránya az össz- népesség- ben	aránya a női népesség- ben			
			szám	szám						
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Roslock	328 440	382 695	445 745	53,81	179 820	21,71	40,34	.	.	.
Bad Doberan	55 137	24 906	30 231	54,83	11 779	21,36	38,96	19,0	1066	90,5
Greifswald	74 482	33 335	41 147	55,24	16 589	22,27	40,32	19,5	1473	88,8
Grevesmühlen	52 103	24 199	27 904	53,56	10 920	20,96	39,13	19,7	1045	95,7
Grimmen	37 818	17 370	20 448	54,07	8 007	21,17	39,16	21,3	817	102,0
Ribnitz-Damgarten	70 926	31 745	39 181	55,24	15 217	21,45	38,84	19,8	1423	93,5
Rostocki járás (Rostock város nélkül)	40 828	18 824	22 004	53,89	8 334	20,41	37,87	22,1	913	109,6
Rügen	91 271	42 495	48 776	53,44	20 258	22,20	41,53	22,6	2103	103,8
Stralsund	34 355	15 980	18 375	53,49	7 076	20,60	38,51	22,2	766	108,3
Wismar	38 103	18 155	19 948	52,35	7 766	20,38	38,93	20,6	788	101,5
Wolgast	66 106	29 829	36 277	54,88	13 911	21,04	38,35	20,6	1390	99,9
Rostock város	149 301	70 268	79 033	52,94	33 848	22,67	42,83	18,5	2815	83,2
Stralsund város	64 199	29 459	34 740	54,11	14 320	22,31	41,22	18,3	1192	83,2
Wismar város	53 811	26 130	27 681	51,44	11 795	21,92	42,61	16,0	870	73,8

Горизонтальная графа: (1) Район — округи; (2) численность населения 1. января 1958 г.; в том числе: мужчины (3) число; женщины (4) число, (5) %; женщины в возрасте 15—45 лет (6) число, в процентах (7) к общему, (8) к женскому населению; (9) коэффициент рождаемости; (10) общее число рождений; (11) коэффициент плодовитости.

Heading: (1) Area — districts; (2) population January 1, 1958; of which: males (3) number; females (4) number, (5) per cent; women aged 15—45 (6) number, per 100 (7) total, (8) female population; (9) birth rate; (10) total number of births; (11) fertility rate.

6. A születések száma és az élveszületési arányszámok települési nagyságcsoportok szerint, 1958-ban

Число рождений и живорождаемость по группам поселений в 1958 г.

Number of Births and Live Birth Rates by Settlement-Groups, 1958

Települési nagyságcsoportok (lakos)	Össznépesség	A születések száma			Az élveszületések száma			Élve- születések 1000 lakosra
		összesen	ebből		összesen	ebből		
			fiú	leány		fiú	leány	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
— 199	127 965	2 497	1 311	1 186	2 456	1 290	1 166	19,2
200— 499	1 221 905	23 983	12 392	11 591	23 570	12 162	11 408	19,3
500— 999	1 834 905	34 636	18 030	16 606	34 099	17 709	16 390	18,6
1 000— 1 499	1 073 995	19 292	9 953	9 339	18 983	9 779	9 204	17,7
1 500— 1 999	693 593	11 853	6 055	5 798	11 670	5 946	5 724	16,8
2 000— 2 999	984 589	15 883	8 280	7 603	15 631	8 138	7 493	15,9
3 000— 4 999	1 251 201	19 992	10 247	9 745	19 653	10 059	9 594	15,7
5 000— 9 999	1 597 891	24 883	12 911	11 972	24 460	12 687	11 773	15,3
10 000—19 999	1 690 798	27 170	14 054	13 116	26 757	13 826	12 931	15,8
20 000—49 999	2 308 899	34 878	17 986	16 892	34 344	17 696	16 648	14,9
50 000—99 999	979 680	14 822	7 620	7 202	14 626	7 524	7 102	14,9
100 000—	3 589 446	45 904	23 833	22 071	45 156	23 418	21 738	12,6
Német Demokratikus Közlársaság összesen ...	17 354 867	275 793	142 672	133 121	271 405	140 234	131 171	15,6

Горизонтальная графа: (1) Группы поселений (жители); (2) общее население; (3) число рождений всего; в том числе: (4) мальчики, (5) девочки; (6) число живорождений всего; в том числе: (7) мальчики, (8) девочки; (9) живорождения на 1000 жителей.

Heading: (1) Settlement-groups (inhabitants); (2) total population; (3) total number of births; of which: (4) males; (5) females; (6) total number of live births; of which; (7) males; (8) females; (9) live births per 1000 population.

kezdték a kerület iparosítását, egykori mezőgazdasági szerkezetének figyelembevételével. A gazdasági átalakulás folyamán a Német Demokratikus Köztársaság más kerületeiből és Nyugat-Németországból érkezett szakmunkások és családjaik munkába állításával a népesség száma emelkedett, sőt a bevándorlók fiatal korösszetétele kedvezően befolyásolta a rostocki kerület népességének korösszetételét is. A 15–45 éves nőknek az össznépességhez, ill. a női népességhez viszonyított aránya a rostocki kerületben az NDK jelenlegi átlagát meghaladja. A bevándoroltak és családtagjaik nem mind városokban és nagyobb községekben telepedtek le. Egy részük olyan kisebb községekbe költözött, amelyekből kedvező közlekedési lehetőségük van munkahelyük felé. A fiatalabb életkorúak Rostock járásába történt vándorlásának hatása abban mutatkozik, hogy a tíz járás közül hatban a születési arányszám $20\%_{00}$ fölött van, sőt a rügeni járásban $22,6\%_{00}$. A többi négy járás születési arányszáma is az NDK átlaga fölött áll.

Az irányzat tehát az, hogy az ipari központtal rendelkező területeken, ahol nagyobb települések alakultak ki, a születési és a termékenységi arányszám kisebb, mint a túlnyomórészt kisebb településekből álló mezőgazdasági jellegű vidéken. Példaként Neubrandenburg $21,3\%_{00}$ -es és Berlin demokratikus övezetének $12,2\%_{00}$ -es születési arányszámát hozzuk fel.

A születések száma és a születési arányszámok a városi és a községi jellegű településeken

1957 óta a Német Demokratikus Köztársaságban a születések és a halálozások adatait 12 népességi nagyságcsoport szerint dolgozzák fel. A legkisebb csoportban 200 lakosnál kevesebb, a legnagyobbban 100 000-nél több a népesség száma. (6. tábla.)

Az adatok tanúsága szerint a legkisebb népességszámú községekben a születési arányszám magas, míg a legmagasabb népességszámúakban alacsony. Az 500 lakosnál kisebb községekben $19\%_{00}$, a Német Demokratikus Köztársaság nagyvárosaiban pedig $12\%_{00}$ körüli a születési arányszám. Minél nagyobb tehát az anya lakóhelyének népességszáma, a születési arányszám annál alacsonyabb.

Intézetben és egyéb helyen történt születések

Míg Németországban az intézeti születések aránya 1934-ben csak $17,0\%$ volt, addig a Német Demokratikus Köztársaságban ez az arány 1958 végéig $82,9\%$ -ra emelkedett. Minden öt szülés közül négy szülőotthonban történik és csak egy az anya otthonában. Ez az arány — az intézeti születek javára — évről évre növekszik.

7. A születések száma a szülés helye szerint, 1952—1958

Число рождений по месту рождения в 1952—1958 гг.

Number of Births by Place of Occurrence, 1952—1958

Év (1)	Összes születés (2)	Intézetben (3)	Egyéb helyen (4)	Intézetben születettek az összes szülöttek %-ában (5)
			született	
1952	312 627	150 777	161 850	48,2
1953	304 859	173 414	131 445	56,9
1954	299 448	195 029	104 419	65,1
1955	298 782	212 284	86 498	71,0
1956	286 462	215 034	71 428	75,1
1957	277 864	218 668	59 196	78,7
1958	275 793	228 639	47 154	82,9

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) всего рождений; в том числе: рождения (3) в родовспомогательном учреждении, (4) на другом месте; (5) рождения в родовспомогательном учреждении в процентах к всем рождениям.

Heading: (1) Year; (2) total births; of which: births (3) in institutions, (4) at other places; (5) births in institutions per 100 total births.

Az intézeti születések aránya a községekben is állandóan növekedik. Ez a terhes nők megelőző felvilágosítása, központi szülészeti klinikák létesítése, valamint a vidéki kórházakban berendezett terhességi és anyasági tanácsadóhelyek hálózata révén válik lehetővé. Ezeket az intézményeket a munkásparaszt állam nagy anyagi támogatásban részesíti. Várható, hogy az intézeti szülések aránya — amely eddig még nem érte el a városokét — a jövőben is tovább növekszik és e téren néhány év múlva nem lesz különbség a városi és a vidéki színvonal között.

8. A születések száma a szülés helye és település-nagyságcsoportok szerint, 1957—1958
Число рождений по месту рождения и группам поселений в 1957—1958 гг.
Number of Births by Place of Occurrence and Settlement-Groups, 1957—1958

Év (1)	Település- nagyságcsoport (lakos) (2)	Összes születés (3)	Intézetben (4)	Egyéb helyen (5)	Intézetben szüle- tettek az összes szülöttek %-ában (6)
1957	Összesen	277 864	218 668	59 196	78,7
	— 1 999	92 731	70 900	21 831	76,5
	2 000— 9 999	62 276	47 168	15 108	75,7
	10 000—99 999	77 541	61 855	15 786	79,7
	100 000—	45 216	38 745	6 471	85,7
1958	Összesen	275 793	228 639	47 154	82,9
	— 1 999	92 261	74 664	17 597	80,9
	2 000— 9 999	60 758	48 760	11 998	80,3
	10 000—99 999	76 870	64 520	12 350	83,9
	100 000—	45 904	40 695	5 209	88,7

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) группы поселений (жители); (3) всего рождений; в том числе: (4) в родовспомогательном учреждении, (5) на другом месте; (6) рождения в родовспомогательном учреждении в процентах к всем рождениям.

Heading: (1) Year; (2) settlement-groups (inhabitants); (3) total births; of which; births (4) in institutions; (5) at other places; (6) births in institutions per 100 total births.

A születések megoszlása származás szerint

A Német Demokratikus Köztársaság Alkotmánya biztosítja a házasságon belül és a házasságon kívül születettek egyenjogúságát. Polgári jog tekintetében azonban még vannak köztük bizonyos különbségek. Így például a házasságon kívül született gyermek nem az apa, hanem az anya nevével viseli. Ezenkívül a házasságon kívül született gyermek apjával szemben mint hitelező lép fel (a törvény értelmében az apa a gyermek neveltetésének végéig rendszerint tartásdíjat köteles fizetni, ennek legkisebb összege havi 35 márka. Ily módon az apa házasságon kívül született gyermekének adósa.)

A magánjogi különbségek mellett még bizonyos szociológiai különbségek is fennállnak a házasságon belül és házasságon kívül születettek között. Az utóbbiak túlnyomó többségükben nélkülözik a rendezett családi élet alakító közösségét. Bár az ilyen gyermekeket időlegesen közösségalkotó óvodákban helyezik el, ez még nem képes a családi nevelést tökéletesen pótolni. Ehhez járul még az is, hogy a legtöbb esetben az egyedülálló anyának kell a gyermeket eltartania, mert az apa rendszerint nem fizet több tartásdíjat a törvényben megállapított minimumnál.

A Német Demokratikus Köztársaságban a házasságon kívül születettek aránya jelenleg igen magas. Ez a tanulmány nem törekedhet a házasságon kívüli születések számának növekedését részletesen megvizsgálni. Azt mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy az állam számára semmiképpen sem közömbös, hogy az a nevelési folyamat, amely a gyermekekből és a fiatalokból a szocializmus építőit hivatott kialakítani, milyen irányban halad. A ne-

velésnek már a szülői házban meg kell kezdődnie. A szocialista országokban az ifjúságot a szülői ház, az iskola és az ifjúsági tömegszervezet közösen nevei és formálja.

9. A születések száma származás szerint, 1952—1958

Число рождений по происхождению в 1952—1958 гг.

Number of Births by Origin, 1952—1958

Év (1)	Összes születés (2)	Házasságból (3)	Házasságon kívül (4) született	A házasságon kívüli születé- sek aránya (%) (5)
1952	312 627	271 686	40 941	13,1
1953	304 859	264 815	40 044	13,1
1954	299 448	259 496	39 952	13,3
1955	298 782	259 615	39 167	13,1
1956	286 462	248 466	37 996	13,3
1957	277 864	241 044	36 820	13,3
1958	275 793	241 504	34 289	12,4

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) всего рождений; в том числе: (3) брачные, (4) внебрачные рождения; (5) внебрачные рождения в процентах к всем рождениям.

Heading: (1) Year; (2) total births; of which: births (3) in wedlock, (4) out of wedlock; (5) extra marital births per 100 total births.

A házasságon kívül születettek aránya a 2000-nél alacsonyabb népesség-számú községekben — tehát a falusi népesség körében —, valamint a 2000 — 10 000 lakosú községek csoportjában az 1957. és 1958. évek átlaga alatt, míg a nagyvárosokban jelentősen az átlag fölött van.

10. A születések száma származás és település-nagyságcsoportok szerint, 1957—1958

Число рождений по происхождению и группам поселений в 1957—1958 гг.

Number of Births by Origin and Settlement-Groups, 1957—1958

Év (1)	Település- nagyságcsoport (lakos) (2)	Összes születés (3)	Házasságból (4)	Házasságon kívül (5) született	A házasságon kívüli születé- sek aránya (%) (6)
1957	Összesen	277 864	241 044	36 820	13,3
	— 1 999	92 731	81 665	11 066	11,9
	2 000— 9 999	62 276	54 713	7 563	12,1
	10 000—99 999	77 641	66 504	11 137	14,3
	100 000—	45 216	38 162	7 054	15,6
1958	Összesen	275 793	241 504	34 289	12,4
	— 1 999	92 261	81 977	10 284	11,1
	2 000— 9 999	60 758	53 830	6 928	11,4
	10 000—99 999	76 870	66 671	10 199	13,3
	100 000—	45 904	39 026	6 878	15,0

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) группы поселений (жители); (3) всего рождений; в том числе: (4) брачные, (5) внебрачные рождения; (6) внебрачные рождения в процентах к всем рождениям.

Heading: (1) Year; (2) settlement-groups (inhabitants); (3) total births; of which: births (4) in wedlock, (5) out of wedlock; (6) extra marital births per 100 total births.

Az NDK törvényei értelmében mind a férfiak, mind pedig a nők csak 18. életévük betöltése után házasodhatnak. Ezért minden olyan gyermek, akit 18 évesnél fiatalabb nő hozott a világra, házasságon kívül születettnek

tekintendő. A 11. tábla arról nyújt áttekintést, az anya kora és lakóhelyének nagyságcsoportja szerint miképpen alakult a házasságon kívüli születések aránya.

11. A születések megoszlása település-nagyságcsoportok, származás és az anya korcsoportja szerint, 1958

Распределение рождений по группам поселений, происхождению и возрастной группе матери в 1958 г.

Birth Distribution by Settlement-Groups, Origin, and Mother's Age Group, 1958

Település-nagyságcsoport (lakos)	Származás	Az összes születek megoszlása (%) (3)	Ebből az anya korcsoportja szerint (4)						
			18 éves aluli	18—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40 éves és idősebb
(1)	(2)	(3)				é v e s			
— 1 999	házasságból	88,9	32,3	77,5	90,2	94,9	95,3	93,4	91,6
	házasságon kívül	11,1	67,7	22,5	9,8	5,1	4,7	6,6	8,4
2 000— 4 999	házasságból	89,1	34,0	78,7	91,4	94,8	94,1	93,6	92,3
	házasságon kívül	10,9	66,0	21,3	8,6	5,2	5,9	6,4	7,7
5 000—19 999	házasságból	87,5	30,8	76,6	89,5	93,5	93,1	91,8	90,6
	házasságon kívül	12,5	69,2	23,4	10,5	6,5	6,9	8,2	9,4
20 000—99 999	házasságból	86,5	30,9	75,1	88,6	92,4	92,1	90,6	87,9
	házasságon kívül	13,5	69,1	24,9	11,4	7,6	7,9	9,4	12,1
100 000—	házasságból	85,0	26,3	72,5	87,2	91,9	91,1	89,0	85,1
	házasságon kívül	15,0	73,7	27,5	12,8	8,1	8,9	11,0	14,9
Összesen	házasságból	87,6	31,0	76,2	89,4	93,7	93,5	92,0	89,9
	házasságon kívül	12,4	69,0	23,8	10,6	6,3	6,5	8,0	10,1

Горизонтальная графа: (1) Группы поселений (жители); (2) происхождение; (3) процентное распределение всех рождений; в том числе: (4) по возрастной группе матери.

Heading: (1) Settlement-groups (inhabitants); (2) origin; (3) percentage distribution of total births; of which: (4) by mother's age group.

Házasságból = брачное — in wedlock.

Házasságon kívül = внебрачное — out of wedlock.

A táblában a 18 évesnél fiatalabb anyáknál is találhatók házasságból született gyermekek. Ez azzal magyarázható, hogy az anya korcsoportja az 1958. január 1-i állapotnak felel meg és ennek következtében az ebbe a korcsoportba tartozó nők egy része a szülés időpontjában már házas lehetett, sőt volt is, mert a naptári évben 18. életévét betöltötte.

A 18 évesnél fiatalabb anyáknál a házasságon kívül született gyermekek viszonylag magas aránya később csökken azáltal, hogy az ilyen gyermekek közül az anya házasságkötése után sokat törvényesítenek. Az ilyen törvényesítések arányát legalább 50—60%-ra becsülik, és az összes házasságon kívül született gyermekek mintegy 40%-át tizedik életévük betöltése előtt törvényesítik.

Minden település-nagyságcsoportban, de különösen a városokban és nagyvárosokban tapasztalható a házasságon kívüli születések növekvő aránya a 35—40 éves és az ennél idősebb anyák esetében. Ez majdnem minden esetben háborús tragédiákra utal. Ezek a nők a hitleri háború következményeképpen vesztették el férjüket, vagy vőlegényüket és most egyedül, társ nélkül kénytelenek élni. Szomorú sorsuk ellen úgy védekeznek, hogy gyermeket hoznak a világra, akit felnevelhetnek.

A termékenységi arányszámok alakulása

A születési arányszámok csökkenése lényegében a Német Demokratikus Köztársaság népességének fokozódó öregedésére vezethető vissza. Vajon megfigyelhető-e a termékenységi arányszámok csökkenése is?

A termékenységi arányszámok alakulásáról az NDK-ban 1952 óta vannak adatok. Az arányszámok ezen időpont óta állandóan csökkennek. Az általános termékenységi arányszám 1952-ben 76,4 volt és 1957-ig 74,8-re csökkent, majd 1958-ban 76,6-re emelkedett. Valószínűleg további emelkedés várható „Az anya- és gyermekvédelemre, valamint a nők jogaira vonatkozó törvényt módosító törvény” alapján, amely 1958. május 28-án lépett életbe és melynek értelmében az első gyermek után az állam 500 márka segélyt nyújt, a segély összege a gyermekek száma szerint fokozatosan emelkedik, és az ötödik és további gyermeknél már 1000 márka. Ezenfelül a gyermekek után 20 márka (az ötödik gyermektől kezdve 25 márka) családi pótlékot fizetnek.

12. A termékenységi arányszám alakulása, 1952—1958

Динамика плодovitости в 1952—1958 гг.

Fertility Rates, 1952—1958

Év	Az ezer 15—44 éves nőre jutó születések alakulása szám szerint					
	NDK	Kelet-Berlin	NDK Berlin nélkül	NDK	Kelet-Berlin	NDK Berlin nélkül
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
1952	76,4	51,0	78,1	100,0	100,0	100,0
1953	75,8	54,9	77,2	99,2	107,6	98,8
1954	76,0	56,8	77,2	99,5	111,4	98,8
1955	77,0	58,3	78,2	100,8	114,3	100,1
1956	75,2	59,2	76,2	98,4	116,1	97,6
1957	74,8	60,6	75,7	97,9	118,8	96,9
1958	76,6	63,3	77,4	100,3	124,1	99,1

Горизонтальная графа : Рождения на 1000 женщин в возрасте 15—44 лет — число — в процентах к 1952 г. В том числе: (1) ГДР; (2) Восточный-Берлин; (3) ГДР без Берлина.

Heading : Births per 1000 women aged 15—44 — number — percentage in relation to 1952. Of which: (1) G. D. R. (German Democratic Republic); (2) East-Berlin; (3) G. D. R. without Berlin.

A születési arányszám alakulásának a Német Demokratikus Köztársaság kerületeiben tapasztalt eltérései a termékenységi arányszámra nézve is fennállnak. Az NDK 76,6-es átlaga fölött van a mezőgazdasági jellegű Neubrandenburg (102,1); az országos átlag alatt van Berlin demokratikus övezete (63,3), valamint az ipari jellegű Karl Marx-Stadt (65,8). A vegyes összetételű kerületek között a rostocki tűnik fel magas (92,5) általános termékenységi arányszámával.

Vizsgáljuk most meg néhány — a születési arányszám tekintetében az átlagtól eltérő — kerület korszpecifikus termékenységi arányszámait. Ezeket az arányszámokat úgy számítottuk ki, hogy egy adott évjárat-hoz tartozó anyáktól élve vagy halva születettek számát viszonyítottuk az illető évjárat-hoz tartozó összes nők számához.

Országos átlagban a korszpecifikus termékenységi arányszám a 22. korévben a legmagasabb (168,6‰), Berlin demokratikus övezetében a 23. korévben (175,2‰). A legmagasabb arányszámot Neubrandenburg kerületben észlelhetjük (207,4‰), a 22. korévben. A rostocki kerületben a legmagasabb érték a 24. korévben mutatkozik (186,6‰). Azokban a kerületekben, amelyekben az általános termékenységi arányszám alacsony, a specifikus arányszám már fiatalabb korévekben jelentkezik, alacsonyabb értékkel. Így Karl Marx-Stadt kerületben a specifikus arányszám a 21. korévben éri el a maximumot, 151,3‰-es értékkel.

13. *Korspecifikus termékenységi arányszámok, 1958*
Возрастно-специфические коэффициенты плодovitости в 1958 г.
Age-Specific Fertility Rates, 1958

Az anya		Az ezer oldalt megjelölt korú nőre jutó újszülöttek száma					
életkora (1958. I. 1.) (1)	születési éve (2)	NDK (3)	Neubran- denburg (4)	Rostock (5)	Lipese (6)	Karl Marx- Stadt (7)	Kelet- Berlin (8)
14 éves	1943	0,4	0,6	0,6	0,4	0,3	0,5
15 éves	1942	2,9	3,4	3,5	2,0	2,5	4,3
16 éves	1941	14,2	19,7	15,3	11,8	14,7	17,4
17 éves	1940	45,9	55,3	45,2	40,8	44,8	48,2
18 éves	1939	90,0	105,0	90,8	82,0	87,8	83,0
19 éves	1938	131,3	144,1	134,3	111,9	126,1	115,0
20 éves	1937	154,7	193,1	161,4	137,4	147,3	124,5
21 éves	1936	166,3	202,2	196,3	147,6	151,3	137,3
22 éves	1935	168,6	207,4	175,8	152,4	149,0	146,5
23 éves	1934	163,7	197,8	181,4	150,3	150,2	175,2
24 éves	1933	158,2	196,8	186,6	152,1	133,8	139,2
25 éves	1932	146,3	184,2	176,4	137,6	126,1	119,8
26 éves	1931	135,7	174,8	152,0	133,7	115,4	93,8
27 éves	1930	120,2	151,4	140,8	118,1	103,7	103,7
28 éves	1929	109,8	132,3	124,9	104,1	91,8	99,0
29 éves	1928	97,0	118,7	120,7	91,6	77,8	83,5
30 éves	1927	86,4	120,0	102,2	81,1	73,3	71,5
31 éves	1926	76,3	90,3	103,1	69,8	65,0	58,5
32 éves	1925	65,1	90,4	91,6	54,8	53,2	47,2
33 éves	1924	58,3	80,6	72,5	53,4	51,2	52,2
34 éves	1923	51,9	76,0	65,5	49,4	45,1	33,3
35 éves	1922	43,6	64,8	48,1	36,5	36,0	28,8
36 éves	1921	38,4	55,6	45,3	36,7	32,7	20,0
37 éves	1920	31,1	46,7	37,4	24,7	27,6	26,6
38 éves	1919	25,7	39,8	33,5	25,3	21,9	20,9
39 éves	1918	20,6	29,0	29,5	15,8	16,6	16,2
40 éves	1917	15,0	15,7	19,5	12,9	10,9	9,2
41 éves	1916	10,6	12,4	16,5	8,9	9,3	4,5
42 éves	1915	6,5	10,3	8,9	7,2	5,1	3,1
43 éves	1914	4,3	7,5	7,7	3,9	3,6	2,2
44 éves	1913	2,4	3,6	3,0	2,4	1,9	1,5
15—44 éves ...	1942— 1913	76,6	102,1	92,5	69,0	65,8	62,3

Горизонтальная графа: (1) Возраст (1. 1. 1958 г.), (2) год рождения матери. Число новорожденных на 1000 женщин в возрасте обозначенном по вертикальной графе (3) ГДР; (4) Найбранденбург; (5) Росток; (6) Лейпциг; (7) Карл Маркс-Штадт; (8) Восточный-Берлин.

Heading: (1) Age (1. 1. 1958), (2) mother's year of birth. Number of births per 1000 women of age as indicated in the lateral column (3) G. D. R.; (4) Neubrandenburg; (5) Rostock; (6) Leipzig; (7) Karl Marx-Stadt; (8) East-Berlin.

Születési és termékenységi arányszámok a nagyvárosokban, 1958-ban

Csaknem valamennyi nagyvárosban alacsony a születési és a termékenységi arányszám. A nagyvárosok (Berlin demokratikus övezete nélkül) együttes születési arányszám-átlaga 12,7‰. Ezen belül Karl Marx-Stadt 10,7‰-es átlaga jóval alacsonyabb, mint Berlin demokratikus övezetéé, Drezda (11,5‰) és Zwickau (11,7‰) születési arányszáma is igen alacsony. Csúpn Rostock város 18,5‰-es születési arányszáma tér el jelentős méretekben a többi nagyvárosétól.

Lényegesen magasabb a születési arányszám (átlagban 14,9‰) az 5 0 000 — 100 000 lakosú település-nagyságkategóriában. Itt Stralsund város (18,3‰) és Odera-Frankfurt (17,7‰) arányszáma a legmagasabb és Plauen (11,6‰), valamint Görlitz (12,1‰) születési arányszáma a legalacsonyabb.

14. Népszámszám, születések száma és termékenység a 100 000 lakosnál nagyobb városokban, 1958

Численность населения, число рождений и плодородность в городах больше 100 000 жителей в 1958 г.

Population Figures, Number of Births, and Fertility in Towns over 100 000 Inhabitants, 1958

Város (1)	A népesség száma 1958. január 1-én						Élve- szüle- tések 1000 lakosra (8)	Termé- keny- sé- gi arány- szám (9)
	összesen (2)	ebből a nők		A 15—44 éves nők				
		száma (3)	% -a (4)	száma (5)	% -os aránya			
					az összes népességben (6)	a női (7)		
Leipzig	598 909	342 258	57,15	122 490	20,45	35,79	12,5	61,8
Dresden	491 714	278 146	56,57	92 836	18,88	33,38	11,5	61,8
Karl Marx-Stadt ..	286 016	161 994	56,64	56 145	19,63	34,66	10,7	55,2
Halle (Saale)	280 614	156 695	55,84	62 044	22,11	39,60	13,4	61,2
Magdeburg	258 447	142 587	55,17	53 522	20,71	37,54	12,5	61,4
Erfurt	184 819	103 587	56,05	40 493	21,91	39,09	14,5	67,7
Rostock	149 301	79 033	52,94	33 848	22,67	42,83	18,5	83,1
Zwickau	129 953	69 465	53,45	25 365	19,52	36,51	11,7	60,4
Potsdam	115 934	65 489	56,49	26 642	22,98	40,68	13,9	60,9
Összesen	2 495 707	1 399 254	56,07	513 385	20,57	36,69	12,7	62,7

Горизонтальная графа: (1) Город; (2) общая численность населения 1. января 1958 г.; в том числе: (3) число, (4) процент женщины; (5) число женщин в возрасте 15—44 лет, в процентах (6) к общему, (7) к женскому населению; (8) живорождения на 1000 жителей; (9) коэффициент плодородности.

Heading: (1) Town; (2) total population January 1, 1958; of which: (3) number, (4) per cent of women. (5) number, rate of women aged 15—44 per 100 (6) total, (7) female population. (8) live births per 1000 population; (9) fertility rates.

A népesség korösszetétele a nagy és közép nagyságú városokban népmozgalmi továbbvezetés útján ismeretes, így az általános termékenységi arányszám is kiszámítható. Rostock kerület városaiban a 15—44 éves nők aránya az össznépességben, ill. a női népességben jóval magasabb az NDK átlagánál. Feltűnő, hogy Schwerin és Jéna városokban is elég magasak az arányszámok, jóllehet a születési arányszám Schwerinben csak 16,3, sőt Jénában mindössze 13,6. Alacsonyak az arányszámok Drezda és Karl Marx-Stadt nagyvárosokban, valamint Plauen és Görlitz közepes nagyságú városokban.

A kormegoszlásban tapasztalt különbségek az általános termékenységi arányszámoknál is jelentkezők. Az arányszám Karl Marx-Stadtban a legalacsonyabb (55,2^{0/00}). Ezután Jéna (59,4), Lipcse (61,8) és Drezda (61,8) következnek. A felsorolt négy nagyvárosban a termékenységi arányszám alacsonyabb, mint Berlin demokratikus övezetében. Külön meg kell említenünk Rostock várost, amelynek termékenységi arányszáma — a születési arányszámhoz hasonlóan — kiugróan magas (83,1). A nagyvárosok átlagos termékenységi arányszáma Kelet-Berlin nélkül 62,7^{0/00}.

A közepes nagyságú városokban a termékenységi arányszám már magasabb. Így viszonylag magas értékeket figyelhetünk meg Stralsundban (83,2), Odera-Frankfurtban (82,3), Brandenburgban (77,7), Cottbusban (75,9) és Wismarban (73,8). A szülőképes korú nők magas aránya ellenére igen alacsony az arányszám Jéna városában (59,4) és Görlitzben (59,5). A közép nagyságú városokban az általános termékenységi arányszám átlaga 70,2^{0/00}.

A három nagyváros (Lipcse, Drezda és Karl Marx-Stadt) együttes és külön-külön vizsgált korszpecifikus termékenységi arányszámait mutatjuk be a 16. táblában.

15. Népszámszám, születésgyakoriság és termékenység az 50 000—100 000 lakosú városi körzetekben, 1958-ban
 Численность населения, плотность рождений и плодородность в городских районах с 50 000—100 000 жителями в 1958 г.
 Population Figures, Frequency of Births and Fertility in Urban Districts Having 50 000—100 000 Inhabitants, 1958

Városi körzet, ill. város (1)	A népesség száma 1958. január 1-én						Élve- születések 1000 lakosra (8)	Az összes születések száma (9)	Termé- kenységi arányszám (10)	Az élve- születések száma (11)	Átlagos népesség- szám 1958-ban (12)
	összesen (2)	ebből a nők		a 15—44 éves nők							
		száma (3)	% -a (4)	száma (5)	az	a női (7)					
					összes (6)						
Gera	98 399	55 334	56,23	20 023	20,35	36,19	13,2	1 330	66,4	1 309	98 889
Schwerin	92 481	52 713	57,00	21 820	23,59	41,39	16,3	1 520	69,7	1 503	92 071
Dessau	92 455	51 029	55,19	19 628	21,23	38,46	15,1	1 418	72,2	1 400	92 591
Görlitz	92 351	54 516	59,03	18 919	20,49	34,70	12,1	1 126	59,5	1 109	91 540
Brandenburg	84 752	46 884	55,32	18 303	21,60	39,04	16,6	1 423	77,7	1 401	84 502
Jena	80 930	44 642	55,16	18 644	23,04	41,76	13,6	1 107	59,4	1 094	80 535
Plauen	80 125	46 841	58,46	15 333	19,14	32,73	11,6	947	61,8	928	79 953
Cottbus	64 830	36 700	56,61	13 948	21,51	38,01	16,2	1 058	75,9	1 049	64 884
Weimar	64 454	36 115	56,03	14 056	21,81	38,92	14,8	965	68,7	949	64 009
Stralsund	64 199	34 740	54,11	14 320	22,31	41,22	18,3	1 192	83,2	1 175	64 293
Odera-Frankfurt	56 356	31 392	55,70	12 192	21,63	38,84	17,7	1 004	82,3	993	56 086
Wismar	53 811	27 681	51,44	11 795	21,92	42,61	16,0	870	73,8	862	53 836
	925 143	518 587	56,05	198 981	21,51	38,37	14,9	13 960	70,2	13 772	923 189

Горизонтальная графа: (1) Городские районы или города; (2) общая численность населения 1. января 1958 г.; в том числе: (3) число, (4) процент женщин; (5) число женщин в возрасте 15—44 лет, в процентах (6) к общему, (7) к женскому населению; (8) живорождения на 1000 жителей; (9) общее число рождений; (10) коэффициент плодородности; (11) число живорождений; (12) среднее население в 1958 г.

Heading: (1) Urban districts resp. towns; (2) total population January 1, 1958; of which: (3) number, (4) per cent of women. (5) number, rate of women aged 15—44 per 100 (6) total, (7) female population, (8) live births per 100 population; (9) total births; (10) fertility rates; (11) total live births; (12) mean population in 1958.

16. Speciális termékenységi arányszámok az 1958. évre a Német Demokratikus Köztársaság különböző nagyvárosaiban

Специальные коэффициенты плодородности, для 1958 года, в различных крупных городах Германской Демократической Республики

Special Fertility Rates, for the Year 1958, in Different Large Towns of the German Democratic Republic

élet- kora (1)	Az anya születési éve (2)	Az ezer nőre jutó szülések száma				az összes nagy- városban (Kelet- Berlin nélkül) (6)
		Lipcseben (3)	Drezdában (4)	Karl Marx- Stadtban (5)		
14	1943	0,8	0,3	—	0,3	
15	1942	2,0	2,4	2,2	2,4	
16	1941	12,8	10,7	8,5	12,2	
17	1940	37,4	35,2	33,7	36,7	
18	1939	74,3	66,3	67,7	72,2	
19	1938	84,6	86,5	111,2	97,3	
20	1937	112,4	122,6	116,6	118,4	
21	1936	124,3	144,8	140,6	134,4	
22	1935	128,9	151,8	143,1	142,5	
23	1934	127,6	147,0	135,3	140,3	
24	1933	152,5	144,6	125,7	141,9	
25	1932	128,1	131,3	111,2	130,8	
26	1931	126,6	127,8	102,2	123,4	
27	1930	112,6	100,2	91,9	103,7	
28	1929	98,6	98,6	79,9	94,6	
29	1928	79,6	85,6	72,0	83,8	
30	1927	81,5	75,1	69,1	76,5	
31	1926	70,7	75,3	56,2	65,9	
32	1925	50,4	65,3	47,0	54,5	
33	1924	49,4	50,6	44,8	48,1	
34	1923	46,7	46,9	44,2	43,6	
35	1922	32,9	32,4	30,1	33,2	
36	1921	33,0	28,0	29,6	31,2	
37	1920	20,7	23,1	15,2	20,7	
38	1919	20,5	15,3	20,4	19,5	
39	1918	15,5	11,5	8,7	14,5	
40	1917	10,4	14,2	9,5	11,7	
41	1916	7,8	8,9	6,0	7,6	
42	1915	5,5	5,3	2,0	5,1	
43	1914	3,0	2,3	1,2	2,8	
44	1913	1,2	1,9	1,1	2,0	
15—44	1942—1913	61,8	61,8	55,2	62,7	

Горизонтальная графа: (1) Возраст, (2) год рождения матери. Число родов на 1000 женщин (3) в Лейпциге; (4) в Дрездене; (5) в Карл-Маркс-Штадте; (6) во всех крупных городах (без Восточного-Берлина).

Heading: (1) Age, (2) year of mother's birth. Number of deliveries per 1000 women in (3) Leipzig; (4) Dresden; (5) Karl Marx-Stadt; (6) all large towns (without East-Berlin).

Összefoglalva az eddig elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban a születési arányszám a növekvő település-nagyságkategóriák arányában csökken. A születési arányszám az 500-nál kisebb népességszámú községekben a legmagasabb, míg a nagyvárosokban a legalacsonyabb a születési és termékenységi arányszám. Az egykori Szászország ipari jellegű kerületeiben szintén alacsonyak az arányszámok, míg a Keleti-tenger térségében levő rostocki, stralsundi és wismari, ipari jellegű kerületekben a termékenység az NDK átlaga fölé emelkedik. A rendelkezésre álló statisztikai sorok elemzésekor — amelyek túlnyomórészt csak az e tanulmányban szerepeltetett évekről készíthetők — jól látható, hogy bár a születési arányszám tekintetében a városi és a községi népesség között a kiegyen-

lítődéс jelei mutatkoznak, а színvonalkülönbség még mindig jelentékeny. Néhány évig ez még így is lesz. Remélhető, hogy а későbbiek során а városok és а nagyvárosok születési arányszámai а közсégi jellegű településekéhez válnak hasonlóvá és а kiegyenlítődés nem fordított értelemben következik majd be.

ДИНАМИКА РОЖДАЕМОСТИ В ГЕРМАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ПО ХАРАКТЕРНЫМ ЧЕРТАМ ГОРОДСКОГО И СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Настоящий очерк подвергает анализу динамику рождаемость, с одной стороны, в региональном разрезе, а с другой, по категориям размеров населенных пунктов. Поселения, имеющие более 10 000 человек населения, автор квалифицирует во всяком случае как города, а поселения с населением менее 2 000 жителей — как села; поселения же численность населения которых между этими двумя числами, характеризуются автором, в зависимости от рода занятий жителей и уровня здравоохранения и культурной обеспеченности, как города или как села.

Автор вскрывает, что в районах, в которых расположены в основном промышленные центры — где в этой связи возникли крупные населенные пункты — показатели рождаемости и плодовитости являются более низкими, чем в тех районах, где большинство населения проживает в селах. Из данных вытекает, что чем большей является численность населения в поселении, тем меньшим является коэффициент рождаемости. Хотя сегодня еще имеется различие в области пропорции рождений в больничных условиях между городами и селами, ожидается, что это различие в ближайшие годы исчезнет и что села достигнут в этой области высокого уровня городов.

Удельный вес внебрачных рождений в больших городах является в значительной мере большим, чем в среднем по стране. Исследование рождений вне брака по возрасту матери показывает, что наивысший удельный вес последних приходится на женщин в возрасте до 18 лет и возрастную группу с 35 по 40 лет.

Для характеристики плодовитости автор использует два общеувоенных коэффициента: общий и специальный коэффициенты плодовитости. Первый из них, отнесение общего числа рожденных детей к женщинам в возрасте с 15 по 45 лет; второй коэффициент устанавливается путем деления числа детей рожденных матерями данной возрастной группы на общую численность женщин данного возраста. Специальный коэффициент плодовитости достигает своего максимума у женщин в возрасте 22—23 лет. В больших городах как коэффициент рождаемости, так и коэффициент плодовитости являются низкими, однако, можно надеяться, что в будущем и в этой области последует улучшение.

NATALITY IN RURAL AND URBAN AREAS OF THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Summary

The paper discusses the development of births broken down partly regionally partly by the size of settlements. Settlements with over 10 000 inhabitants are considered towns in all cases, those under 2000 are regarded villages, whereas communities with a population between the two limits are listed among towns or among villages by the profession criteria as well as by the health and cultural conditions of the population.

The author finds that in regions with mainly industrial centres where, consequently, major settlements have arisen the birth and fertility rates are lower than where the population has integrated mainly in small villages. The data reveal that the higher the population figure in the mother's domicile the lower the birth rate. Though a difference still prevails between towns and villages as far as the rates of births in maternity institutions are concerned, this difference is expected to disappear and the villages tend to reach the high rate of towns.

In big towns the rate of births out of wedlock is considerably above the national average. When examining the rate of births out of wedlock by the mother's age it appears that it is highest with persons under 18 and between 35—40.

The following two customary rates are employed for featuring fertility : the general and the age specific fertility rates. The former is the total number of children born compared to women between 15—45, whereas the latter is arrived at by dividing the number of children of mothers of a given age by the total number of women of that age. The specific fertility rate reaches its peak in the age group of 22—23. In big towns both the birth and the fertility rates are low but there is hope for an improvement in this field.

FIGYELŐ

MEGALAKULT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége, a magyar népességtudomány fejlesztése érdekében, határozatot hozott Demográfiai Elnökségi Bizottság létrehozásáról.

A Bizottság létrehozását a népességtudománynak napjainkban az egész világon tapasztalható növekvő jelentősége, a demográfiai kutatásoknak a gyakorlati népesedéspolitikával, a gazdasági és egészségügyi tervezéssel történő összehangolása, valamint az e téren folyó kutatómunka irányainak meghatározása tették szükségessé.

A demográfia jelentősége századunkban fokozódott. Korábbi kezdeményezések után az első kifejezetten népességi kérdésekkel foglalkozó nemzetközi kongresszust a két világháború között, 1927-ben tartották Genfben, s ennek nyomán világszerte új nemzeti és nemzetközi intézmények alakultak a népességtudomány művelésére. A genfi kongresszust követő évben megalakult a demográfusokat, illetőleg a demográfiai társaságokat és intézményeket összefogó Nemzetközi Népességtudományi Unió, amely 1947-ben történt átszervezése óta az ENSZ-szel és az UNESCO-val karöltve munkálkodik. A demográfiai kérdések fontossága és egyre fokozódó jelentősége az ENSZ-et is arra indította, hogy Népességi Bizottságot hívjon létre és állandó szervei és intézményei sorában a demográfiai kutatásoknak helyet biztosítson. Így rendszeres nemzetközi jellegű demográfiai munkát végez a főtitkárság Népesedési Osztálya, de demográfiai jellegű kutatások folynak az Egészségügyi Világszervezetben és más szervezetben is.

Az 1954-ben az ENSZ által rendezett római Népességi Világkongresszus óta a demográfiai tudomány fejlődése még nagyobb lépésekkel haladt előre, és növekvő megbecsülésére mutat, hogy külföldön — nemcsak a Szovjetunióban, hanem a nyugati országokban is — sok egyetemen és főiskolán szerveznek demográfiai tanszéket, intézetet, sőt újabban a demográfia több egyetemen már diplomatárgyként szerepel. Az ilyen diplomával rendelkező kutatókat a különféle tudományos és gyakorlati jellegű intézetek alkalmazzák, és az általános tapasztalat az, hogy a képzett demográfusok iránti igény nagymértékben meghaladja a kínálatot.

A népességtudomány művelése azonban nem lehet csak az egyetemek feladata, szükséges emellett olyan szerv is, amely a kutatásokat intézményessé teszi és koordinálja. Ez a felismerés több országban arra vezetett, hogy a hivatalos statisztikai szervezeten túlmenően népesedési tanácsokat, bizottságokat állítottak fel (pl. Csehszlovákia, Hollandia, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Olaszország stb.), vagy demográfiai társaságokat, intézeteket alakítottak, amelyek az ország legkiválóbb demográfusait és a határtudományok művelőit vonják be a kutatómunkába. Ilyen intézmény Franciaországban a széleskörű tevékenységet folytató Állami Népességtudományi Kutató Intézet, de számos demográfiai intézet és laboratórium működik az Egyesült Államokban, Japánban, több latin-amerikai országban, s csaknem minden európai országnak van valamilyen formában demográfiai tudományos vagy gyakorlati szerve, sőt legújabbban Indiában is létrehoztak egy demográfiai tudományos kutatásokkal foglalkozó intézményt. Egyes országokban — így pl. a Szovjetunióban, a szomszédos népi demokratikus országok közül

pedig Csehszlovákiában — a demográfiai kutatómunka a Tudományos Akadémiának is feladata.

Magyarországon a népeségtudomány komolyan múltra tekinthet vissza. A Magyar Tudományos Akadémiának (a Magyar Tudós Társaságnak) alapításától kezdve voltak tagjai, akik népesedési kérdésekkel foglalkozva a kor tudományos színvonalának élvonalában állottak, nemzetközi elismerést vívtak ki és nem kis mértékben járultak hozzá a népeségtudomány kialakításához. A magyar népesedéstudomány fejlődését a Központi Statisztikai Hivatal közel egy évszázadra kiterjedő körületekintő népesedésszisztematikai adatgyűjtő munkájával segítette elő. A két világháború között a magyar demográfusok létrehozták a Nemzetközi Népeségtudományi Unió Magyarországi Csoportját is, amely munkásságát meglehetősen önállóan építette ki.

A felszabadulás után a demográfiai munka csaknem kizárólag a Központi Statisztikai Hivatalra hárult, ezen belül is elsősorban a legszükségesebb gyakorlati tevékenységre — a népességi adatok gyűjtésére és feldolgozására, valamint a közvetlen operatív célokra történő elemzésére — korlátozódott.

Fel kellett azonban ismernünk, hogy a népesedési problémák még a látzólag távoleső feladatok megoldásánál is nagymértékben közrejátszanak, ezért az utóbbi évtizedben a magyar népességstatisztika nagy erőfeszítéseket tett a demográfiai kutató és elemző munka marxista—leninista alapon történő újjászervezésére és a magyar demográfiának a nemzetközi demográfia élvonalába való felzárkóztatására.

A népességi kérdések iránt ma már nemcsak Magyarországon, hanem világszerte egyre fokozódó érdeklődés nyilvánul meg mind az államvezetés, mind pedig a közvélemény részéről. Különösen az utóbbi években több országban bevezetett népesedéspolitikai rendszabályok voltak azok, amelyek a közvélemény figyelmét a demográfiai kutatásokra felhívták. Utalni lehet itt például a Szovjetunióban és Magyarországon a művi vetélésekkel kapcsolatos intézkedések és nézetek fejlődésére, valamint arra, hogy számos országban, így Kínában, Indiában és Japánban is több olyan intézkedést vezettek be, amelyek a család tervezésével kapcsolatosak. Ezen túlmenően természetesen nagy érdeklődés kíséri az öregkorúak ellátására, a népesség területi elhelyezése, a családok anyagi támogatására, stb. vonatkozó elgondolásokat, rendelkezéseket is. A népesedéspolitikai intézkedések következményeikben általában rendkívül sokfelé ágazóak és ezért elkerülhetetlenné teszik a kellő elméleti megalapozást. Az elméleti munka azonban a demográfia területén ma még általában elmarad az élet által meghatározott fejlődés üteme mögött és így az elméleti kutatások kiszélesítése egyre sürgetőbbé válik.

A Központi Statisztikai Hivatal a demográfia tudományának fejlesztése érdekében már eddig is számos tanulmány, kiadvány, tudományos könyv és könyvsorozat kiadását kezdeményezte vagy segítette elő. 1958-ban azzal a céllal, hogy a magyar demográfiának fórumot teremtsen és egybegyűjtse a népeségtudományok iránt érdeklődőket és e tudomány művelőit, megindította e folyóiratot, amely a nemzetközi szakirodalomban már eddig is élénk figyelemben részesült. A folyóirat eddigi visszhangja önmagában is bizonyítja, hogy a népeségtudomány fejlesztése sürgető feladat. E feladatot maradéktalanul megoldani azonban csak úgy lehet, hogy egy tudományos szervezet fogja össze mindazokat, akik e tudomány fejlesztésére képesek, vagy e tudománytól várják problémáik megoldását.

A most megalakult Elnöki Bizottság az Akadémia egyes tudományos osztályaitól szervezettelileg független, hiszen a népeségtudomány tárgya, módszerei és eredményei olyan jellegűek, amelyek az Akadémia különböző osztályaihoz beosztott tudományokat egyaránt érintik. A demográfia tárgyát elsősorban humán-biológiai folyamatok (születések, termékenység, halandóság) megfigyelése képezi, amelyben nem nélkülözheti a biológia és az orvostudományok támogatását. E folyamatok alakulásában azonban elsősorban társadalmi tényezők dominálnak, amelyek a közgazdaságtan, szociológia, jogtudományok, néprajz, stb. határterületeivel érintkeznek. Többé-kevésbé társadalmi jellegű folyamatok a demográfia területén a házasságkötések és a válások alakulása, a népesség foglalkozási és osztályösszetételének, kor, nem és etnikai struktúrájának átrétegződése, a vándorlási mozgalmak, a népes-

ség sűrűsödése, tömörülése és területi elhelyezkedése stb., amelyek azonban a felsorolt társadalomtudományokon kívül olyan távoleső tudományokkal és tudományágakkal is szoros kapcsolatban állanak, mint a földrajz, az antropológia, a gerontológia vagy a műszaki tudományok közül a településtervezés. A népességtudomány egy ága, a történeti demográfia, a történettudománnyal ill. segédtudományaival (archeológia, stb.) tart kapcsolatot, de egyes demográfiai kérdéseknél olyan látszólag távoleső tudományok megállapításait is figyelembe kell venni, mint a pszichológia. Módszertani tekintetben a demográfia a matematikai tudományokkal és a statisztikával áll szoros kapcsolatban. A népesedéstudomány eredményei ugyancsak számos tudományt érintenek; elég e téren csupán az orvostudományokat megemlíteni, amelyek eredményei lemerésében és irányai kijelölésében a halálteki statisztikák nagy szerepet játszanak.

A demográfia és más tudományágak e több tekintetben tapasztalható, szoros kapcsolatának megfelelően a Demográfiai Elnökségi Bizottság munkájában — a Magyar Tudományos Akadémia Elnökének felkérése alapján — demográfusok mellett más tudományágak, így a közgazdaságtan, a tervezés, a történettudomány, a jogtudomány, a néprajz, a földrajz, a matematika, a biológia, az antropológia, a közegészségügy és az orvostudományok képviselői is részt vesznek.

A Bizottság elnöke: *Péter György*, egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke;

a Bizottság titkára: *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal népesedési főosztályának vezetője;

a Bizottság tagjai:

dr. Acsádi György, a Központi Statisztikai Hivatal népesedésstatisztikai osztályának megbízott vezetője,

dr. Barsy Gyula, az Országos Közegészségügyi Intézet osztályvezetője,

Beér János, a jogtudományok kandidátusa, egyetemi tanár,

dr. Bene Lajos közgazdász, mérnök, a Fővárosi Statisztikai Hivatal ny. igazgatója,

Ember Győző, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az Országos Levéltár főigazgatója,

dr. Enyedű György, egyetemi adjunktus, a Magyar Földrajzi Társaság tagja,

Gunda Béla, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi tanár,

Háy László, a közgazdasági tudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora,

dr. Helényi István, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője,

dr. Hirschler Imre, a Központi Állami Kórház osztályvezető főorvosa,

Huszár István közgazdász, az MSZMP Központi Bizottsága államgazdasági osztályának munkatársa,

dr. Kiss Albert, egyetemi tanár, a gödöllői Agrártudományi Egyetem rektorhelyettese,

dr. Klinger András, a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási osztályának vezetője,

dr. Melly József, egyetemi tanár a Budapesti Orvostudományi Egyetemen,

dr. Mendöl Tibor, egyetemi tanár az Eötvös Loránd Tudományegyetemen,

dr. Millényi Károly, a Központi Statisztikai Hivatal egészségügyi osztályának helyettes vezetője,

Nagy Tamás, a közgazdasági tudományok kandidátusa,

Nemeskéri János, a biológiai tudományok kandidátusa, a Természet-tudományi Múzeum osztályvezetője,

Törő Imre, akadémikus, egyetemi tanár a Budapesti Orvostudományi Egyetemen,

dr. Varga István, közgazdász, egyetemi tanár,

Vince István, a matematikai tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Kutató Intézetének helyettes igazgatója,

dr. Vukovich György, a Központi Statisztikai Hivatal népesedésstatisztikai osztályának tudományos munkatársa.

A Demográfiai Elnökségi Bizottság a már jelenleg is folyó és a jövőben meginduló kutatások koordinálásával, tudományos irányításával, előadások, konferenciák rendezésével, a publikáció további lehetőségeinek megteremtésével és a nemzetközi tudományos életbe való fokozott bekapcsolódással kívánja a népeségtudomány fejlesztését elősegíteni.

НЕДАВНО ИМЕЛО МЕСТО ОБРАЗОВАНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ ПРЕЗИДИУМА ВЕНГЕРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК.

Крупным шагом в развитии венгерской демографической науки является то постановление Президиума Венгерской Академии наук, которое привело к созданию Демографической комиссии Президиума.

Необходимость создания Комиссии была продиктована повседневно возрастающим значением демографических наук во всем мире, потребностями согласования демографических исследований с практической политикой населения, планированием в области экономики и здравоохранения, а также потребностями определения направлений происходящей здесь научно-исследовательской работы.

В соответствии с наблюдающимися в ряде случаев проявления тесной взаимосвязи между демографией и прочими научными дисциплинами, в работе Демографической Комиссии — по приглашению Президиума Венгерской Академии наук — помимо демографов примут участие также и представители других отраслей знания, как экономика, планирование, история, право, этнография, география, математика, биология, антропология, гигиена и медицина.

Председатель комиссии: Дьердь Петер, профессор, Председатель Центрального Статистического Управления;

Секретарь комиссии: Д-р. Эгон Сабади, Заведующий Главным отделом демографической статистики Центрального Статистического Управления;

Члены комиссии:

Д-р. Дьердь Ачади, уполномоченный по руководству отделом статистики населения Центрального Статистического Управления,

Д-р. Дюла Барши, заведующий отделом Общегосударственного института общественного здравоохранения,

Янош Бер, кандидат юридических наук, профессор,

Д-р. Лайош Бене, инженер, директор Столичного Статистического Управления на пенсии,

Дезе Эмбер, член-корреспондент Венгерской Академии наук, главный директор Государственного Архива,

Д-р. Дьердь Энеди, адъюнкт, член Венгерского Географического Общества,

Бела Гунда, кандидат наук, профессор,

Ласло Хай, доктор экономических наук, ректор Экономического Университета имени Карла Маркса,

Д-р. Иштван Хетени, заведующий Главным отделом Государственного планового управления,

Д-р. Имре Хиршлер, главный врач, заведующий отделом Государственной больницы на улице Кутвелди,

Иштван Хусар, сотрудник Отдела государственного управления при Центральном Комитете Венгерской Социалистической Рабочей Партии,

Д-р. Алберт Кишш, профессор, заместитель ректора Аграрного Университета в Геделе,

Д-р. Андраш Клингер, заведующий отделом переписи населения Центрального Статистического Управления,

Д-р. Йожеф Мелли, профессор,

Д-р. Тибор Мендел, профессор,

Д-р. Карой Милтени, заместитель заведующего отделом здравоохранения Центрального Статистического Управления,

Тамаш Надь, кандидат, экономических наук,
Янош Немешкери, кандидат наук, заведующий отделом Музея естество-

ведения,
Имре Тере, академик, профессор,

Д-р. Иштван Варга, профессор,

Д-р. Иштван Винце, кандидат наук, заместитель директора Института математики при Венгерской Академии наук,

Д-р. Дьердь Вукович, научный сотрудник отдела статистики населения Центрального Статистического Управления.

Демографическая комиссия Президиума имеет намерение оказать содействие развитию демографических наук путем координации исследований, которые производятся в настоящее время и которые будут начаты в будущем, руководства научной работой, организации докладов и совещаний, создания дальнейших возможностей для публикации трудов и исследований, и, наконец, путем более интенсивного включения работы в этой области в международную научную жизнь.

PRESIDENTIAL COMMITTEE FOR DEMOGRAPHY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES HAS BEEN ESTABLISHED. The resolution of the Presidium of the Hungarian Academy of Sciences by which the Presidential Committee for Demography was set up is a move of great importance.

The growing significance of demography all over the world, the coordination of demographic research with practical population policy, with economic and health planning, as well as the laying down of directives for research work in this field have made it necessary to set up the Committee.

In conformity with the close relation between demography and other sciences in more than one field, upon the request of the President of the Hungarian Academy of Sciences, besides scholars engaged in demography, also representatives of other sciences, such as economics, planning, history, law, ethnography, geography, mathematics, biology, anthropology, public health and medical sciences have been called upon to participate in the work of the Presidential Committee for Demography.

Chairman of the Committee: *György Péter*, University Professor, President of the Central Statistical Office.

Secretary of the Committee: *Dr. Egon Szabady*, Head of the Population Department of the Central Statistical Office.

The Committee further includes the following members:

Dr. György Acsádi, in charge of the Section of Vital Statistics of the Central Statistical Office;

Dr. Gyula Barsy, Head of Section at the State Institute of Hygiene;

János Beér, Candidate of Juridical Sciences, University Professor, Head of the Department of Public Law at the Loránd Eötvös University;

Dr. Lajos Bene, economist, engineer, late Director of the Statistical Office of Budapest;

Győző Ember, Corresponding Member of the Hungarian Academy of Sciences, Director-in-Chief of the State Archives;

Dr. György Enyedy, Senior Assistant of the University of Agricultural Sciences at Gödöllő, Fellow of the Hungarian Geographic Society;

Béla Gunda, Candidate of Historical Sciences, University Professor of Lajos Kossuth University at Debrecen;

László Hágy, Doctor of Economic Sciences, Rector of the Karl Marx University of Economic Sciences;

Dr. István Hetényi, Head of Department of the State Planning Office;

Dr. Imre Hirschler, gynaecologist and obstetrician, Head-Physician of the Central State Hospital;

István Huszár, economist, Collaborator at the Department of State Economy of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers Party;

Dr. Albert Kiss, University Professor, Vice-Rector of the University of Agricultural Sciences at Gödöllő;

Dr. András Klinger, Head of the Census Section at the Central Statistical Office ;
Dr. József Melly, University Professor, Head of the Department of Preventive Medicine and Hygiene at the Medical University of Budapest ;

Dr. Tibor Mendöl, University Professor, Head of the Department of Economic Geography at the Loránd Eötvös University ;

Dr. Károly Miltényi, Assistant-Head of the Health Section at the Central Statistical Office ;

Tamás Nagy, Candidate of Economic Sciences ;

János Nemeskéri, Candidate of Biological Sciences, Head of Section at the Museum of Natural Sciences ;

Imre Törő, Member of the Hungarian Academy of Sciences, University Professor, Head of the Department of Histology and Embriology at the Medical University of Budapest ;

Dr. István Varga, University Professor ;

István Vincze, Candidate of Mathematical Sciences, Assistant-Director of the Mathematical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences ;

Dr. György Vukovich, Scientific Collaborator of the Section of Vital Statistics at the Central Statistical Office.

By the coordination and the scientific control of present and future research-work, by organising lectures, conferences, by creating further possibilities for publication and by increasing cooperation with international scientific life the Presidential Committee for Demography wishes to contribute to the development of population sciences.

MEGJELENT AZ 1960. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS EREDMÉNYEIT ISMERTETŐ KIADVÁNYSOROZAT ELSŐ KÖTETE

A Központi Statisztikai Hivatal közzétette az 1960. évi népszámlálás eredményeit tartalmazó kiadványsorozat első, az előzetes adatokat közlő kötetét. A kötet községenként ismerteti

a terület nagyságát (katasztrális holdban és hektárban), a népesség számát, a népsűrűséget és a népesség megoszlását kül- és belterület szerint ;

a népességnek nemek szerinti megoszlását és a népesség számának alakulását az előző népszámlálás (1949. január 1.) adataihoz viszonyítva ;

a lakóházak, a lakott egyéb épületek, a lakások és a lakások helyiségeinek, illetve szobáinak számát.

1960 folyamán megjelenik egy további (1%-os mintavételen alapuló képviselői feldolgozás eredményeit tartalmazó) kiadvány. Az adatok a legfontosabb demográfiai, foglalkozási, család- és lakás-ismérvekre terjednek ki.

ВЫШЕЛ ИЗ ПЕЧАТИ ПЕРВЫЙ ТОМ СЕРИИ ИЗДАНИЙ, ИЗЛАГАЮЩЕЙ РЕЗУЛЬТАТЫ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1960 ГОДА.

Центральное Статистическое Управление выпустило в рамках серии изданий материалов переписи 1960 года первый том, содержащий предварительные данные. Том в разбивке по населенным местам излагает данные :

о величине территории (в кад. хольдах и гектарах),

о численности населения, плотности населения и распределении населения по периферийным и центральным районам ;

о распределении населения по полям и динамике численности населения по сравнению с результатами предыдущей переписи (1 января 1949 года) ;

о числе жилых домов, прочих используемых под жилище построек, количестве помещений или, соответственно, комнат в квартирах.

В течение 1960-ого года выходит дальнейшее издание (содержащее результаты один процентной репрезентативной выборки). Данные охватывают самые важные демографические, профессиональные, семейные и жилищные показатели.

1960 POPULATION CENSUS PRELIMINARY PUBLICATION HAS APPEARED. The Central Statistical Office has published the first volume of a series of publications covering the results of the 1960 population census containing preliminary data. In this volume we find data by villages about :

the size of the area (in cadastral yokes and hectares), the number of the population, the density and distribution of the population by outskirts and inside areas ;

the distribution of the population by sexes and the development of the population compared to the previous census (January 1, 1949) ;

the number of dwelling houses, other inhabited buildings, dwellings and the number of premises resp. rooms in the dwellings.

This year a further volume containing the results of the sample processing of the census data will be published. It is to inform about the most important demographic, family and dwelling data on the basis of a 1 per cent sample of the population.

A HALANDÓSÁG ALAKULÁSA NYUGAT-EURÓPÁBAN 1900 ÉS 1950 KÖZÖTT

A nyugat-európai országok halandósági viszonyai jelentős mértékben eltérnek egymástól, mind a halandóság nagysága, mind pedig az elmúlt ötven év folyamán tapasztalt csökkenésének mértéke tekintetében. Az alábbiakban röviden ismertetjük — *Jean-Claude Chasteland* egyik legutóbbi cikke alapján¹ — a nyugat-európai országok jelenlegi és századeleji halandósági viszonyait, az egyes nagyobb korcsoportok halandóságát, végül a férfiak halandósági többletének esetenként korcsoportok szerint vizsgált alakulását a század eleje és az 1950-es évek között.²

A halandóság vizsgálata a következő nagyobb korcsoportokban történt :

1. az egy éven aluliak,
2. a gyermekkor és a serdülőkor (1—14 év),
3. az ifjúkor és a felnőttkor kezdete (15—39 év),
4. a felnőttkor (40—59 év),
5. az öregkor (60 éves és idősebb).

A halandósági viszonyok jellemzésére az egy éven aluliak esetében a csecsemőhalandósági arányszámot, a 2—4. csoportban a korszerinti halálozási arányszámot, az 5. csoportban, a 60 éven felüliek esetében pedig a halandósági tábla alapján számított, a 60. korévben várható átlagos élettartamot vettük alapul. Az általános halandósági viszonyokat a születéskor várható átlagos élettartam mutatójával jellemezzük.

A *csecsemőhalandóság*. 1900-ban a vizsgált nyugat-európai országok csecsemőhalandóságának számtani átlaga 150‰ körül volt. Az átlag körüli szóródás elég nagy : a legalacsonyabb arányszámot Norvégiában találhattuk (88‰), a legmagasabbat Ausztriában (221‰), az előbbi 40‰-kal az átlag alatt, az utóbbi 50‰-kal az átlag fölött volt. Az átlag körüli eloszlás majdnem szimmetrikus, az átlag alatti arányszámmal szerepelt Norvégia (88‰), Svédország (96‰), Írország (102‰), Dánia (126‰), Finnország 135‰, Svájc (139‰), Nagybritannia (145‰). Hollandia és Franciaország arányszámai teljesen az átlag közelében, míg Belgium (153‰), Olaszország (168‰),

¹ *Jean-Claude Chasteland* : Évolution générale de la mortalité en Europe Occidentale de 1900 a 1950. *Population*, 1960. évi 1. sz. 59—88. old.

² A vizsgált országok : Írország, Norvégia, Svédország, Nagybritannia, Finnország, Hollandia, Dánia, Svájc, Belgium, Franciaország, Nyugat-Németország (a század elején : az egész akkori Németország), Ausztria (a század elején : Cseh- és Morvaországgal és Szlovéniával együtt), Spanyolország.

Spanyolország (195⁰/₀₀), Németország (207⁰/₀₀) és Ausztria (221⁰/₀₀) arányszámai az átlag fölött voltak.

Ötven évvel később, 1950-ben a fenti sorrend majdnem változatlan, azzal a különbséggel, hogy az átlag most 45⁰/₀₀. A legmagasabb arányszámú Spanyolország (69⁰/₀₀) mutatószáma több mint háromszor nagyobb, mint a legjobb arányszámmal rendelkező Svédorszáé (22⁰/₀₀). Svédorszáéhoz közel áll Hollandia (26⁰/₀₀) és Norvégia (27⁰/₀₀) mutatója. A legrosszabb arányszámot felmutató három ország 1950-ben Ausztria (66⁰/₀₀), Olaszország (67⁰/₀₀) és Spanyolország (69⁰/₀₀).

Az ötven éves időszak folyamán a legkisebb mértékben Írország és Olaszország, a legnagyobb mértékben pedig Hollandia, Nagybritannia, Svédország és Svájc csecsemőhalandósága csökkent.

Az 1—14 évesek halandósága. Az 1—14 évesek halálózási arányszáma 1900-ban a vizsgált országok átlagában 125⁰/₀₀. Az átlag körüli szóródás e korcsoportban rendkívül nagy, magasabb, mint a többi korcsoportokban. Dánia arányszáma 40 %-kal jobb, Spanyolorzáé pedig kétszeresénél is magasabb volt az átlagosnál. 1930-ban az átlag már csak 52⁰/₀₀, 1950-ben pedig 19⁰/₀₀, az átlag körüli szóródás azonban 1900-hoz viszonyítva még jobban megnőtt. Az e korcsoport halandósága terén legrosszabb helyzetben levő Spanyolország arányszáma négyszerese a legjobb arányszámú Dániának és Svédorszáénak.

Az átlagtól való eltérések országonként a következők :

1. Az 1—14 évesek halálózási arányszámai az átlag százalékban,
a vizsgált nyugat-európai országokban

	1900	1950	Csökkenés 1950-ben 1900-hoz viszonyítva (%)
Dánia	61,0	58,5	85
Svájc	63,5	80,0	81
Norvégia	69,0	80,0	83
Írország	78,0	101,0	80
Svédország	79,5	58,5	89
Hollandia	80,0	69,0	87
Belgium	83,0	85,0	84
Franciaország	86,0	90,5	84
Nagybritannia	87,5	64,0	89
Németország	93,0	90,5	85
Finnország	132,0	112,0	87
Ausztria	133,0	117,0	87
Olaszország	145,0	160,0	83
Spanyolország	210,0	234,0	83
Átlag	100,0	100,0	84,8
Arányszámok átlaga	124,5	18,8	

A gyermekhalandóság csökkenése a vizsgált országok átlagában 85%, jóval nagyobb, mint a többi korcsoportban. Az orvostudomány haladása e korcsoporttal halandóságára hatott a legkedvezőbb mértékben. Az elmaradottabb országok — Olaszország, Spanyolország — 1950. évi arányszámai nagyobb mértékben haladják meg az átlagot, mint a század elején.

A 15—39 évesek halandósága. E korcsoportra 1900-ban az a jellemző, hogy az arányszámok átlaga körüli szóródás jóval kisebb, mint az előző korcsoportokban. A két szélső érték Hollandia 128⁰/₀₀-es és Spanyolország 219⁰/₀₀-es arányszáma; az előbbi 18 %-kal az átlag alatt, az utóbbi pedig 40 %-kal az átlag fölött. Németország arányszáma e korcsoportban jobb, Norvégiáé pedig rosszabb, mint a fiatalabb korcsoportokban.

1950-ben az arányszámok átlaga már csak 48⁰/₀₀, az átlag körüli szóródás azonban jelentősen megnő. A spanyolországi — legrosszabb — 78⁰/₀₀-es arányszám ebben az évben már mintegy háromszorosa a 27⁰/₀₀-es hollandénak.

2. A 15—39 évesek halálozási arányszámai az átlag százalékban,
a vizsgált nyugat-európai országokban

	1900	1950	Csökkenés 1950-ben 1900-hoz viszonyítva (%)
Hollandia	82,0	56,0	79
Nagybritannia	85,5	72,5	74
Dánia	86,0	72,5	74
Németország	89,5	95,5	67
Belgium	91,0	118,0	60
Svédország	94,0	75,0	75
Svájc	97,0	81,0	74
Olaszország	101,0	95,5	71
Franciaország	102,0	110,0	67
Írország	103,5	126,5	62
Finnország	104,0	151,5	55
Norvégia	108,5	75,0	79
Ausztria	119,0	110,0	72
Spanyolország	140,0	162,0	64
Átlag	100,0	100,0	69,5
Arányszámok átlaga	156,7	48,2	

A 40—59 évesek halandósága. Az arányszámok átlag körüli szóródása itt egészen csekély, a félévszázados csökkenés pedig természetesen kisebb, mint az előző korcsoportokban, a legkisebb Finnország esetében, a legnagyobb pedig Hollandiában és Svájcban.

3. A 40—59 évesek halálozási arányszámai az átlag százalékban,
a vizsgált nyugat-európai országokban

	1900	1950	Csökkenés 1950-ben 1900-hoz viszonyítva (%)
Norvégia	79,0	73,0	49
Svédország	79,0	78,0	45
Dánia	84,5	82,0	46
Hollandia	87,5	73,0	53
Olaszország	96,0	98,5	43
Finnország	98,0	130,0	26
Belgium	99,0	115,0	35
Franciaország	104,0	114,0	39
Írország	104,0	116,0	38
Németország	106,0	96,5	49
Svájc	112,0	96,5	52
Nagybritannia	113,0	102,0	50
Spanyolország	118,0	111,0	47
Ausztria	120,0	114,0	47
Átlag	100,0	100,0	44,2
Arányszámok átlaga	256,8	143,1	

A 60 évesek várható átlagos élettartama. 1900-ban a 60 évesek várható átlagos élettartama a vizsgált országok átlagában 14,2 év volt, 1950-re pedig 16,8 évre növekedett. Mind a század elején, mind pedig 1950-ben Norvégiában tapasztalhattuk a legmagasabb értéket, 17,0, illetőleg 19,0 évvel. Legalacsonyabb 1900-ban Spanyolországban (12 év), 1950-ben pedig Finnországban (15,3 év) volt a 60 évesek várható élettartama. A vizsgált időszak folyamán Spanyolország arányszáma javult a legnagyobb mértékben, bár még mindig elég alacsony.

4. A 60 éves korban várható átlagos élettartam az átlag százalékában a vizsgált nyugat-európai országokban

	1900	1950	Növekedés 1950-ben 1900-hoz viszonyítva (%)
Norvégia	120	113	12
Svédország	115	105	9
Dánia	109	105	14
Hollandia	104	107	22
Belgium	100	99	18
Finnország	99	91	9
Franciaország	99	99	19
Nagybritannia	98	97	17
Írország	96	95	18
Olaszország	96	99	23
Németország	94	99	24
Svájc	92	99	28
Ausztria	91	96	25
Spanyolország	85	98	37
Átlag	100	100	19,6
Várható átlagos élettartam átlaga	14,2	16,8	

Az átlag körüli szóródás 1950-ben jóval kisebb, mint a századfordulón, a kép kiegyenlítettebbé válik. A javulás mértéke viszonylag kicsiny, ami arra mutat, hogy ebben a korcsoportban az orvostudomány haladása és a civilizáció növekedése számottevő eredményt — az öregkori betegségek terápiájának megoldásáig — nem tud felmutatni, sőt bizonyos öregkori betegségek száma még növekszik is.

A férfihalandóság többlete. A századforduló idején a fiúcecsemők halandósága a vizsgált országok átlagában mintegy 20%-kal haladta meg a leánycecsemőkét, 1950-ben a fiúcecsemők halandósági többlete átlagosan már közel 30%. Az arányok eltolódásának oka főleg abban keresendő, hogy az általános csecsemőhalandóság nagymértékű csökkenése az exogén halálokok terén bekövetkezett javulás eredménye, ami az endogén halálokok arányát — amelyekben a fiúhalandóság egyébként is magasabb — megnövelte. Spanyolországban és Olaszországban, ahol az exogén halálokok aránya a csecsemőhalandóságban még mindig jelentős, a fiúhalandósági többlet kisebb. Az 1–14 évesek korcsoportjában a századforduló idején a fiúhalandóság többlete csekély, 1900 és 1950 között azonban növekszik, 1950-ben néhány fejlett országban, mint Dániában, Finnországban, Norvégiában, Hollandiában, Svédországban és Svájcban 30–50% között volt. E helyzet kialakulásában az inkább a fiúgyermekeket érő halálos balesetek számának megnövekedése és az ebben a korban főleg a leányok körében gyakoribb tuberkulózis-halálozás csökkenése látszik szerepet játszani. A 15–40 éveseknél a férfihalandósági többlet 1900-ban rendkívül eltérő, a legnagyobb Norvégiában és Nagybritanniában (mintegy 15%); nem volt férfihalandósági többlet Dániában és Finnországban, és kis női halandósági többlet volt tapasztalható Hollandiában (1%), Svájcban (3%), nagyobb mértékű pedig Olaszországban (8%) és Ausztriában (7%).

1950-ben e korcsoportban csak Írországban volt — feltehetőleg a tuberkulózis következtében — női halandósági többlet. A többi országban a férfiak halandósági többlete jelentős mértékben megnő, legkisebb (25–30%) Nagybritanniában és Olaszországban, a legnagyobb pedig (80% körüli) Finnországban és Norvégiában.

A 40–60 korévek között a már a századfordulón is magas (13–35%) férfihalandósági többlet 1950-re tovább növekszik és több országban, így Belgiumban, Spanyolországban, Nagybritanniában meghaladja a 60%-ot, Franciaországban a 80%-ot, Finnországban pedig a 100%-ot is megközelíti.

A 60 éven felüliek nemek szerint számított, várható átlagos élettartamát

ban 1900-ban nem volt 1,54 évnél nagyobb különbség, sőt Írországbán, ahol a női halandóság alakulásában — mint láttuk — sajátos vonások érvényesülnek, a nők várható átlagos élettartama 0,2 évvel alacsonyabb is volt. 1950-ben a maximális különbség már 3,56 év (Nagybritannia), a legkisebb pedig 0,9 év (Dánia).

Az általános férfigalandsági többletet legjobban a férfiak és a nők születéskor várható átlagos élettartamának különbségével vizsgálhatjuk meg. Az 5. táblán láthatók az erre vonatkozó adatok és jól mutatják, hogy a férfigalandsági többlet (a nők és a férfiak várható átlagos élettartamának különbsége éveken) a vizsgált nyugat-európai országok többségében állandóan növekedett.

5. A nők és a férfiak születéskor várható átlagos élettartama közötti különbség a vizsgált nyugat-európai országokban (években)

	1900	1930	1950
Írország	0,3	1,4	2,6
Olaszország	0,6	2,4	3,5
Ausztria	1,9	4,5	5,1
Spanyolország	1,9	1,9	4,7
Hollandia	2,4	1,7	2,6
Svédország	2,5	2,4	2,9
Finnország	2,8	5,1	6,2
Norvégia	2,9	3,5	3,6
Svájc	2,9	3,9	4,5
Dánia	3,3	1,8	2,7
Franciaország	3,4	5,7	6,1
Németország	3,5	3,0	3,9
Belgium	3,5	4,1	5,2
Nagybritannia	4,7	4,1	5,2

Az adatok nem látszanak igazolni azt a feltevést, amely szerint a férfigalandsági többlet az életszínvonalal egyenes arányban növekszik.

Az élettartam megnövekedése az elmúlt fél évszázad folyamán jelentős volt, jóval nagyobb, mint a XVIII. század végétől 1900-ig. A vizsgált országok átlagában a mindkét nemre számított születéskor várható átlagos élettartam 47 évről 67 évre emelkedett. *Chasteland* szerint valószínűnek látszik, hogy az elkövetkező 50 évben a növekedés Nyugat-Európában már nem lesz ilyen nagyarányú, és az emberi élet meghosszabbítása érdekében folytatott küzdelem további eredményei abban jelentkeznek, hogy az Európában elért várható átlagos élettartam az egész Földön általánossá válik. Néhány öregkori betegség leküzdése mindamellett az európai országokban is megnövelheti 10—15 évvel a születéskor várható átlagos élettartamot. Ami a férfiak halandósági többletét illeti, ez az elkövetkező évtizedekben feltehetőleg nem csökken nagyobb mértékben.

A nyugat-európai országok halandóságának összehasonlítása azt mutatja, hogy a halandóság magas vagy alacsony szintje egy minimális életszínvonal elérése után nem annyira a gazdasági fejlettségtől, mint inkább az orvosi és szociális ellátottságtól függ.

V. Gy.

ДИНАМИКА СМЕРТНОСТИ В ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЕ В 1900—1950 ГОДАХ. Данное сообщение содержит сжатое изложение статьи Ж. С. Шателана о динамике смертности в Западной Европе, опубликованной в первом номере журнала «Полюлашон» за 1960 год. Автор исследует динамику смертности по крупным возрастным группам и устанавливает, что дисперсия около средней величины в подвергаемых исследованию странах смертности возрастной группы с 1 до 15 лет уже в 1900 году была максимальной, а в 1950 году произошло дальнейшее увеличение.

растных группах дисперсия является меньшей. В таблицах 1—4 средняя величина среднего коэффициента смертности по исследуемым возрастным группам принимается за 100 и специфические возрастные коэффициенты смертности отдельных стран выражаются в процентах к отклонению от этого. В дальнейшем автор очерка останавливается на избытке смертности мужчин. В таблице № 5 даны выраженные в годах различия между ожидаемой во время рождения средней продолжительностью жизни мужчин и женщин. Из данного очерка можно извлечь вывод, что в области смертности за истекшее 50 лет наилучших результатов удалось достигнуть в молодых возрастных группах. В ближайшие десятилетия, до преодоления некоторых старческих болезней, дальнейшее снижение смертности наверно не будет таким быстрым; однако является вероятным, то, что достигнутый в Европе высокий уровень продолжительности жизни распространится на весь земной шар. Изучение избытка смертности у мужчин, кажется, не дает оснований для подтверждения того предположения согласно которому избыток смертности у мужчин возрастает пропорционально с жизненным уровнем.

MORTALITY IN WESTERN EUROPE BETWEEN 1900—1950. The publication gives an excerpt of *J. C. Chasteland's* article on West-European mortality in No. 1. 1960 of *Population*. Mortality is examined by major age groups and it is established that in the age group 1—15 the dispersion round the average of the countries examined was highest as early as in 1900 only to increase in 1950. The other age-groups showed a smaller dispersion. In Tables 1—4, the average mortality rate by the age groups reviewed was taken as 100 and the age-specific death rates of the single countries were expressed as percentages of the deviations from this basic figure. Then the paper deals with the problem of male mortality excess. In Table 5, the differences between the expectations of life at birth of males and females are indicated in years. It follows from the paper that in the field of mortality good results have been achieved over the last half century especially in the younger age-groups. In the decennia to come the further reduction of mortality will presumably be less speedy until certain old-age diseases are combated, on the other hand the high expectation of life at birth reached in Europe is deemed likely to become a general feature all over the Earth. The study of male mortality excess does not seem to support the hypothesis that the mortality excess of males increases in direct proportion with the living standards.

IRODALOM

Recensământul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale. Az 1956. február 21-i népszámlálás. Általános eredmények. București 1959. Direcția Centrală de Statistică. XXXIII, 1081 p., 3 t., 6 térk.

A Román Népköztársaság Minisztertanácsa 1955. július 18-i rendeletével külön Központi Népszámlálási Bizottságot létesített a Központi Statisztikai Igazgatóság mellett. A számlálást, amelynek eszmei időpontja 1956. február 21-e volt, 60 087 számlálókörzetben 72 144 számlálóbiztos végezte. Munkájukat 61 771 ellenőr, 9799 főellenőr és 574 népszámlálási felelős ellenőrizte. (Egy körzetre átlag 291 lakos jutott.)

A módszerek kidolgozásánál figyelembe vették a román statisztika közel 100 éves tapasztalatait, valamint a Szovjetunió 1939-es népszámlálásának és a népi demokratikus országoknak módszertani eredményeit. Az összeírás a városokban 4, a községekben pedig 6 napig tartott.

A jelenlevő népességet lakásonként közös íven írták össze. Az ív szerkezete valamivel egyszerűbb a miénknél.

Ez a kötet az országos összefoglaló adatokat tartalmazza, sokat közülük régiónként és ezen belül rayononként is. (Egy régió megfelel 2–3 magyar megye területének és lakosságának, a rayon pedig valamivel nagyobb a mi járásainknál.)

A népszámlálás idején 17 489 450 ember élt a Román Népköztársaságban. 1948 óta 10,2 ; 1930 óta pedig 22,5%-kal szaporodott a népesség. Legerősebben a most iparosodó Bacău régióban növekedett a lakosság (1948–1956 : 20,1%), míg a legkisebb mértékben Timișoara (Temesvár) régióban (0,5%). (Ez utóbbi a régi Temes-Torontál, Krassó és Szörény megyéket foglalja magában, valamint Arad megye déli felét.) A Magyar Autonóm Tartomány szaporodása gyenge közepes, 9,3% volt (lakossága 731 387).

Nemzetiség szerint a lakosság 85,7%-a, azaz 14 996 114 lakos román. Hasonló az arányszám az anyanyelvénél is 86,2% (15 080 686). A magyar mind a nemzetiségek között, mind pedig az anyanyelv esetében a második helyen van (9,1%, ill. 9,5% : 1 587 675, ill. 1 653 700 lakos). Nagyobb nemzetiség még a német (384 708 lakos).

A városlakók aránya a magyaroknál, a németeknél és az egyes kisebb nemzetiségeknél magasabb az országos átlagnál. A kötet adatai szerint 1930–1956 közt a románok aránya 77,9%-ról 85,7%-ra emelkedett, az összes többi nemzetisége pedig fogyott. 1948-ban ezzel szemben a nemzetiségek aránya alacsonyabb volt a mostaninál.

A szocializmus építésének eredményeit tükrözi az frástudatlanság nagymértékű csökkenése is (1930-ban : 38,9%, 1956-ban már csak 10,1% a 8 évesnél idősebbek közül). Az analfabéták aránya legkisebb Stalin (Brassó) régióban (3,9%), majd a Magyar Autonóm Tartomány (4,7%) és Bukarest város (5,1%) következik. Nemzetiségek szerint vizsgálva Bukarest régióban a németeknél 1,1, a csehекnél 2,7, a magyaroknál 3,1 az arányszámuk, míg a románoknál 10,9%.

A kereső népesség abszolút többsége (51,2%) a népszámlálás idején egyéni paraszt volt. A munkások aránya 23,7, a tisztviselőké 13,3, a szövetkezeti parasztoké pedig 3,4%. A népszámlálás időpontjában a mező- és erdőgazdaság tartotta el a lakosság 69,7%-át, az ipar pedig 14,1%-át.

Néhány érdekes adatot közöl a bevezető tanulmány a nők helyzetéről is. A mérnökök 11%-a nő, számuk 1930 óta 45-szörösére emelkedett. Az orvosok

közt 27% a nő, az 1930-as szám 6,4-szerese. A tanító- és tanárnők aránya az 1930-as 43,1%-os nőaránytal szemben 1956-ban 59,1% volt.

A kartogramok és foltterképek az össznépességet (népsűrűséget), az írástudatlanok arányát, az ipari népességet és a nemzetiségeket ábrázolják, míg a diagramok közlik régióként a korcsoportokat, városi-falusi bontásban az írástudás korcsoportonkénti megoszlását, és hasonló bontásban a foglalkozási megoszlást. A korfák eléggé kiegyensúlyozott képet mutatnak; érdekes, hogy Hunyad régióban feltűnően magas a 20–24 éves férfiak száma. Itt közvetlenül a népszámlálás előtti években erőteljesen iparosítottak, s a szakmunkászükségletet más régiókból toborzott, munkásszállásokon élő fiatalokkal biztosították. Amint azonban ezek lakáshoz jutnak, állandóan letelepednek, ez a feltűnő, egyoldalú kiugrás fokozatosan eliminálódik majd. (Alighanem már az 1959-es korfa is sokkal kiegyenlítettebb képet mutat.)

Táblázatokban közlik a jelenlevő népességet nemek, majd kor szerint; összevetik a családi állapotot a nemekkel és korcsoportokkal. A 4. fejezet az írástudatlanságot és az iskolázottságot vizsgálja, majd a nemzetiség és anyanyelv, valamint a családok adatait.

A második rész a népesség társadalmi-gazdasági összetételét társadalmi csoportok és egyéni foglalkozások szerint közli.

A jelenlevő és az állandó népességet rayononként ismerteti a kötet, kiemelve a városokat: a régió-jogú fővárost, valamint a régióinak és a rayonnak alárendelt városokat. Város-kategóriájuk tágabb a miénkénél, hiszen 171 városuk közül 70-nek 10 000-nél kevesebb lakosa volt. A legkisebb az 1590 lakosú Băile Govora, Pitești régióban; közvetlenül utána az 1656 lakosú Herkulesfürdő következik. Általában minden fürdőhelynek városi rangja van.

A kor-táblákból megtudjuk, hogy a népszámlálás idején 103 százéves és idősebb férfi és 384 hasonló korú nő élt az országban; közülük 5 nő a Magyar Autonóm Tartományban.

A családoknak főbb, mint fele 2 vagy 3 tagból áll. A legnagyobb családok Moldvában vannak. Bacău és Iași régiókban a 7-nél több tagból álló családok aránya 4,2%. Az ennek megfelelő arányszám Bukarest városban mindössze 0,5, a legrégebben iparosodott Temesvár régióban pedig 1,1%.

A kötet táblái általában világosak, jól áttekinthetők. Mindemellett örültünk volna, ha a Magyar Autonóm Tartomány adatainál fel lennének tüntetve a hivatalos magyar helynevek is.

V. A.

WOODS, S. F. J.: *The American Family System*. (Az amerikai csalárendszer.) New York, 1959. XXI + 586 p.

A katolikus egyház jóváhagyásának jelzését magán viselő könyv azzal az igénnyel készült, hogy az amerikai család jelenlegi helyzetét minden szempontból feltárva, meghatározza helyét az amerikai társadalmi rendben. Ez igény megalapozása érdekében azonban arra is vállalkozik, hogy rövid család-történet keretében foglalkozzék az emberi család különböző formáival, és a család szerepével a történelemben, a különböző társadalmakban. Ez a történeti jellegű vizsgálat azonban sajátosan nélkülözi a történeti szempontot, és azt célozza, hogy a fejlődés eszméjét és tényét kiküszöbölje a család fogalmából. A könyv vallásos beállítottsága ezt a célt természetesen érthetővé teszi. Ennek érdekében a család történetére vonatkozó kutatásokat és adatokat a célnak megfelelő válogatásban, tehát hiányosan mutatja be, hogy végül levonhassa következtetését: a család lényegében mindig két ember kapcsolata volt szexuális, gazdasági, reprodukciós, vallásos és nevelési funkciók ellátására. Ezek után nem meglepő, hogy Morgan és Engels vizsgálatairól, vagy az újabb marxista kutatásokról meg sem emlékezik.

A történeti áttekintés után tér át a mai amerikai család vizsgálatára, annak hangsúlyozásával, hogy ez a vizsgálat empirikus adatokra támaszkodik. Így tárgyalja az amerikai rokonsági rendszert, a család nagyságának alakulását, a foglalkozás, a nevelés és termékenység összefüggését és röviden kitér a válással kapcsolatos problémákra is. Mindez azonban inkább csak bevezető jellegű. A családdal kapcsolatos kérdések részletesebb vizsgálatát a következő fejezetben kezdi meg, amelyben a demográfiai szempontból

vizsgálja a korra, a nemre vonatkozó adatok és a házasság, valamint az újra-házasodás összefüggéseit.

A munka a továbbiakban is sok problémát vet fel, azonban tárgyalási módja felületes marad. Noha a jegyzetanyagban meglehetősen bő irodalmi apparátust vonultat fel, az irodalom felhasználása bizonyos eklektikus problémafelvetésen túl nem mutat elmélyült tanulmányozásra. Talán legérdekesebbek még a családi élet alakulására vonatkozó fejtegetései, melyek a család kezdeti időszakától az esetleges széthullásig, szakaszonként mutatják be a kétségtelenül kiterjedt konkrét vizsgálatok eredményeit. Az ebben a részben hivatkozott irodalmi anyag is széles skálájú és számunkra is használhatónak látszik. Végül a család és más társadalmi tényezők és jelenségek összefüggéseit kutatja a társadalmi rendszeren belül. Ezzel kapcsolatban elsősorban a család és a vallás, a család és a jog, valamint a család és a gazdasági problémák kérdései kapnak helyt. Az utóbbi összefüggés, a család és a gazdaság esetében különösen érezhető a katolikus egyháznak a *Rerum Novarum*, a *Quadragesimo Anno* és más pápai encyklikákra alapozó gazdasági-társadalmi szemléletének hatása.

Összefoglalva: az ismertetett könyv nem nyújt sokat. Számunkra egy szempontból használható: viszonylag frissen foglalja össze a nyugati családkutatások irodalmi és részben problémaanyagát.

K. K.

CLINARD, M. B.: *Sociology of Deviant Behavior*. (Az elhajló viselkedés szociológiája.) New York, 1957. XXI + 600 p.

Az elhajló viselkedés (deviant behavior) az újabb polgári szociológiában otthonos fogalom. Általában azokat a magatartásokat értik alatta, melyek valamilyen formában eltérnek a társadalom általános magatartási szabályaitól. Clinard — aki egyébként neves kriminálpszociológus — elsőnek vállalkozott arra, hogy az elhajló viselkedés fogalmában összefoglalt sokféle, a normálistól valami módon eltérő magatartástípus szociológiáját összefoglalja.

A szerző szerint az elhajló magatartás nem feltétlenül káros a társadalom szempontjából, hiszen az átlagos viselkedéstől való eltérés sok esetben társadalmilag hasznos lehet, és éppen ezért ilyenkor a társadalom bátorítja is. (Pl. a kiemelkedő hősiesség háború idején, jelentős találmányok alkotása stb.) A társadalom tehát helyeselheti, eltűrheti és elvetheti a normálistól eltérő magatartást. A társadalom ilyen értékelése azonban változó. Megeshetik, hogy az eredetileg elvetett magatartás válik normálissá, vagy olyan eltéréssé, amely a társadalom helyeslésével és ösztönzésével találkozik. Mégis a társadalmat elsősorban az elvetést érdemlő elhajlás érdekli, mert általában ez veszélyes a társadalomra, ez ellen kell védekezni. Clinard a továbbiakban éppen ezért csak a negatív értékelés alá eső elhajló viselkedéssel foglalkozik.

A negatívan értékelt elhajló viselkedés fogalma alá többféle magatartástípust von a szerző. Ide sorolja mindenekelőtt a bűnözést, a kábítószer-élvezést, az egyszerű alkoholfogyasztást és az alkoholizmust, a funkcionális mentális rendellenességeket, az öngyilkosságot, a házassággal és a családdal kapcsolatos rendellenes viselkedés különböző fajtáit, mint a válás, a hűtlenség, a család dezorganizációját, az idősebb korrall kapcsolatos konfliktusokat, a faji, etnikai, vallási stb. kisebbségi csoportokkal kapcsolatos előítélet megnyilvánulásait. Ez a fogalom tehát Clinard, és tegyük hozzá a polgári szociológia általános felfogásában rendkívül sokféle, egy szintre semmiképpen sem állítható jelenséget foglal össze. A felsorolt jelenségek azonos jellegűek csak az adja meg, hogy formálisan megegyeznek abban, hogy az átlagos magatartástól, a társadalom magatartásszabályaitól eltérnek. Az elhajló viselkedés fogalma tehát csak formális fogalom. Mert milyen tartalmi azonosság fedezhető fel pl. a bűnözés, vagy a mentális rendellenességek között? Mindkettőnek, és tegyük hozzá, a felsorolt többi jelenség legtöbbszörének is, egészen más kapcsolata van a társadalmi viszonyokkal. Egyebet ne említsünk: a bűnözés határozottan osztálykategória, de a mentális rendellenességeknek távolról sincs ilyen jellege. A fogalommal kapcsolatos másik nehézség nem kevésbé aggályos. Mit tekintünk elhajlásnak, s mi az a normális állapot, vagy szabály, amelytől való eltérés ilyen megítélés alá esik. A társadalom normatív jellegű

eszményeitől való elhajlás tartozik ide, vagy a társadalomban ténylegesen megnyilvánuló magatartástípusoktól való elhajlás? A kettő nem ugyanaz. A házasság normatív eszméje pl. a polgári társadalomban is az állandóságot követeli meg, a válás mégis a társadalmi viszonyokkal járó kikerülhetetlen, éppen ezért normális jelenség is. A válást így tehát csak eszmei szempontból tarthatjuk elhajlásnak. A probléma alapvető tartalmát azonban a monopolkapitalista társadalom egyre fokozódó szétesése, erkölcsi dezintegrációja adja meg, amelynek következtében olyan magatartástípus is normális a társadalmi valóság szempontjából, amely az eszményített norma szempontjából elhajlás. Hogy mást ne is említsünk, ilyenek az éppen a Clinard által is tárgyalt ún. fehérgalléros bűnözés különböző formái.

Ha magát a fogalmat, a jelenségeket ilyen bizonytalan alapú, hamis egy szintre állítását nem is helyeselhetjük, a könyv maga az egyes jelenségek problémáinak feldolgozásával sok tekintetben tanulságos, különösen azért, mert a problémákat konkrétan, a mai amerikai társadalom viszonyai közé ágyazva tárgyalja. Így foglalkozik a bűnözés lényegével, forrásaival, a különböző bűnöző típusokkal, a kábítószer-élvezés és alkoholizmus fiziológiai és társadalmi összefüggéseivel, a különböző mentális rendellenességek tényezőivel, az öngyilkosság és kultúra kapcsolataival, stb. stb. Végül külön fejezetben tárgyalja az elhajló viselkedés társadalmi ellenőrzésének, csökkentésének lehetőségeit és eszközeit, az erre irányuló különféle amerikai „programokat”, végül a háború hatását az elhajló viselkedés alakulására. A könyv jegyzetanyaga és az egyes fejezetek végén levő irodalmi tájékoztató bő és használható bibliográfiát tartalmaz.

K. K.

WABBER, IRVING L. szerk.: *Society and the Health of Older People.* (A társadalom és az örekorú népesség egészsége.) A report on the Ninth Annual Southern Conference on Gerontology held at the University of Florida March 19–20, 1959. — Gainesville, 1959., pp. XII. + 153.

A Floridai Egyetem Gerontológiai Intézete Kiadványsorozatának ez a kilencedik kötete is számot tarthat a gerontológusokon túlmenően a demográfusok érdeklődésére. Jellemző erre, hogy a szociológus, orvos, gerontológus, pszichológus, közgazdász, valamint a közegészségügy elméletével és gyakorlatával foglalkozó szerzők tanulmányainak, hozzászólásainak sorát éppen egy orvos-demográfus — H. L. Dunn, a Népmozgalmi Statisztikai Hivatal vezetőjének — írása nyitja meg.

A konferencia anyaga első tekintetre jól összeválogatott. A bevezető tanulmányt az örekorú népesség egészségének társadalmi, pszichológiai (egy másik tanulmány a pszichiátriai vonatkozásokat fejtegeti) és gazdasági tényezőit tárgyaló írások követik, majd másik négy cikk különböző aspektusokból (egészségügyi vizsgálatok, „pszichoszociális” vonatkozások orvosi és társadalomgondozási látószögből) fűz megjegyzéseket a kérdéshez, két közlemény a közegészségügyi szervezet felelősségét veti fel, a befejező rész pedig egy gyakorlati közegészségügyi program-javaslatot terjeszt elő. A szerzők azonban — s ezalól Dunn egyébként érdekes tanulmánya sem kivétel — gyakran csúsznak át a bizonyító tényanyagot nélkülöző szociológizálás területére, s jelentős helyet kapnak a könyvben a „társadalomlélektani” okfejtések is. A konkrét, gyakorlati vonatkozású mondanivalók ellenére is az az olvasó érzése, hogy a konferencia inkább a kérdések „megközelítésének”, mint „megoldásának” tanulmányozását tűzte ki célul.

A. Gy.

GLICK, PAUL C.: *American Families.* (Amerikai családok). New York, London, 1958. XIV. + 240 p.

A könyv az 1940. évtől kezdődő 15 éves időszakra vonatkozó, az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala (Bureau of Census) által összegyűjtött család-statisztikai adatokat foglalja össze és elemzi. A szerző nem foglalkozik a család-alapítás és családépítés, valamint a családi élet megszűnésének szociológiai és közgazdasági hátterével, motivációjával, s általában a családi mozzanatok és más tényezők között fennálló sokféle korreláció vizsgálatával. Ezért ki-

mondottan inkább leíró jellegű, és célja mélyebb elméleti kutatások számára megfelelő ténybeli bázist teremteni. E korlátok között is sokoldalú és éles képet rajzol az amerikai családi életnek az utolsó évtizedekben bekövetkezett, korábban senki által előre nem látott nagyarányú fejlődéséről, amint ezt a következő néhány jellegzetes adat szemlélteti.

A könyv behatóan ismerteti a családok és háztartások összefüggését és összetételét. A házasok 3–4% kivételével önálló háztartásokban élnek. A gyermekek 1–2%-tól eltekintve szüleik vagy rokonaik háztartásának tagjai. A háztartások átlagos nagysága 1790-ben 5,4, 1890-ben 4,5 és 1950-ben 3,1 fő volt. E csökkenő tendencia több tényező közreműködésének az eredménye. Az iparosodással és urbanizálódással párhuzamosan a születési arányszám és a többgyermekes családok száma csökkent. Ugyanakkor az átlagos élettartam megnövekedése folytán a szülők mind nagyobb számban túlélték gyermekeiknek házasság következtében a háztartásból való kiválását. Az 1940. évben e téren fordulat következett be, amennyiben a 2 és 3 gyermekes családok hányada növekedni kezdett, és 1950-től kezdődően az ennél több gyermekes családok arányszáma is emelkedőben van. A családok összetételére jellemző, hogy a családok 40%-ában nincs 18 évnél fiatalabb tag, és 70%-ában a családfőn és feleségen kívül nem él 18 évesnél idősebb személy.

A szerző különösen részletesen foglalkozik az amerikai családi életciklus egyes fázisaival. Ez a könyv legjellegzetesebb és legfontosabb fejezete, amely sok igen érdekes adatot tartalmaz. Így az első ízben házasságok medián életkora férfiak esetében 23, nőknél 20 év volt az 1950 utáni években. 1890 után 50 év alatt az első ízben házasságok medián életkora a férfiaknál 2 évvel, a nőknél $\frac{1}{2}$ évvel csökkent. A színes népesség körében a nők első házasságkötésének medián életkora 1 évvel alacsonyabb, mint a fehér nőké. A városokban a nők átlagosan 1 évvel később házasodnak, mint vidéken. Az új házasoknak közel 20%-a külön otthonát alapít már a házasság első évében. Közepes életkoruk elérésekor a házaspárok túlnyomó többsége saját háztartásban él.

Az első gyermek születése a házasságkötés utáni 1 és $2\frac{1}{2}$ év közé esik. A jelenlegi termékenységi színvonal mellett 1000 nőnek a propagatív élettartam folyamán összesen 2800 gyermeke születik. A nőknek átlagosan 26 vagy 27 éves életkorukban születik utolsó gyermekük, ilyen módon átlag 6 évvel fiatalabbak a szülések befejezésekor, mint anyáik. Mire a legfiatalabb gyermek is elhagyja otthonát, a szülők általában mintegy 50 évesek és házasságuk még közel $\frac{1}{3}$ -a előttük áll.

A család összetétele a családi életciklus folyamán főleg az otthonélő gyermekek számának növekedése és csökkenése folytán változik. Fiatal gyermekek főképp olyan családokban találhatóak, ahol a családfő életkora 25–45 év közé esik. A családfőn és feleségén kívül még felnőtteket is magukban foglaló családok főleg az életciklus későbbi fázisaiban koncentrálnak. Ha a családfő életkora a 40 évet meghaladja, úgy e felnőttek a még nemházas fiúk és leányok; később a család ilyen felnőtt tagjai olyan házas, elvált vagy özvegy fiúk és leányok, akik visszatértek szüleikhez, gazdasági támogatás vagy az öregedő szülők megsegítése céljából. Foglalkozás tekintetében a férfiak 18 évtől 70 évig keresők. A 35 évnél fiatalabb férfiak többsége bér munkás vagy alkalmazott, az önállóak hányada a növekvő életkorral emelkedik. A férj jövedelme az életkorral általában növekszik, a 40-es években elért csúcs után csökken úgy, hogy az idős férj jövedelme kb. csak a fele a fiatalabbak átlagának. A családok majdnem 50%-ában, ahol 2 vagy több kereső van, a feleség jövedelme teszi ki a főkülönbséget az összjövedelem és a férj jövedelme között. A fiatal házasoknak csak kis töredéke vásárol saját házat magának; mikor a férj 65 éves vagy idősebb, ez a hányad 75%-ra emelkedik.

A házasságkötések alakulása tekintetében az 1940. év után következő 15 év döntő fordulatot hozott, amennyiben a házasok arányszáma sokkal nagyobb mértékben növekedett ez alatt az idő alatt, mint az előző félévszázadban bármikor. 1953-ban a házasok száma 3–4 millióval több volt, mint akkor lett volna, ha 1940 után nem következik be a házasságok nagyarányú emelkedése. Ugyanakkor az elváltak hányada is erősen növekedett. Az első házasságkötési életkor a legalacsonyabb azoknál, akik a középiskola befeje-

zése előtt házasodnak, a legmagasabb az egyetemet végzeteknél. Az első házasságkötésnél a vőlegények életkora átlag 3 évvel magasabb, mint a menyasszonyoké, az újraházasodásnál viszont már 6 évvel magasabb. A férj korkülönbsége a feleséggel szemben átlag nagyobb a színeseknél, mint a fehérekénél, hasonlóképp a farmnépességnél, mint az egyéb lakosságnál. 1940 előtt a színes nőknél az első házasságkötések arányszáma magasabb volt, mint a fehéreké, de 1950 után a helyzet fordított lett. A legmagasabb az első házasságkötési arányszám azoknál a nőknél, akik a középiskola elvégzése után nem mennek egyetemre, legalacsonyabb az egyetemet végzeteknél.

Az újraházasulók körében az előző házasság megszűnése óta eltelt időtartam átlag $2\frac{1}{2}$ év, özvegyeknél $3\frac{1}{2}$ év. 1950. év után, 5 új házasság közül 1 valószínűleg válással végződik; az elvált férfiak $\frac{3}{4}$ -e, s az elvált nők $\frac{2}{3}$ -a újraházasodik. Az özvegyek között az újraházasulók aránya lényegesen kisebb, mint az elváltaknál. Az újraházasulók $2-3\%$ -a harmadik vagy azt követő házasságra lép. A színes népességben a harmadik vagy még többibzeni házasságkötések gyakoribbak, mint a fehérek körében. Különélés vagy elválás esetében a nők között a legfitalabbak, akik középiskolai tanulmányaikat megszakítva házasodtak. Ezek 8-9 évvel fiatalabbak a házasság felbontása alkalmával, mint a hasonló sorsú egyetemet végzett nők.

A szerző végül foglalkozik a családok várható jövőbeli alakulásával. A háztartások számának növekedése 1960 után előreláthatólag folytatódik, sőt 1970 után esetleg meggyorsul. Egyidejűleg valószínűleg a háztartások átlagos létszáma is tovább emelkedik, mivel a népesség szaporodási üteme meghaladja a háztartásokét. Ilyesmire még nem volt példa az Egyesült Államok történetében, kivéve az első világháborút követő 2-3 évet. Ez a fejlődés mindenesetre döntően befolyásolja majd a lakásépítést, iskoláztatást, továbbá általában a fogyasztói keresletet. A családi élet ily módon az eddiginél nagyobb mértékben a gyermekekkel szorosabb kapcsolatban fog tovább fejlődni.

Th. E.

The Population of South-East Asia (Including Ceylon and China: Taiwan) 1950-1980. (Délkelet-Ázsia népessége — beleértve Ceylont és Kína Tajvan részét — 1950-1980). Future Population Estimates by Sex and Age. Report III. Population Studies No. 30. United Nations, New York, 1958., pp. VII. + 166.

Az ENSZ Népeségi Tanulmányok c. kiadványsorozatában fel kell figyel-nünk e kötetre. Igaz, hogy tárgya — a délkelet-ázsiai országok népességi perspektívái — elég távol áll tőlünk, módszertani tekintetben azonban a könyv — a perspektivikus számításokkal foglalkozó többi kötethez képest is — sok újat tartalmaz.

Az első fejezet a terület népességfejlődésének óvatos („konzervatív”) feltételekkel — mint: konstans termékenység, hanyatló halandóság (a várható átlagos élettartam 5 évenként 2,5 évnyi növekedése) — történő becs-lését tartalmazza, amely szerint Délkelet-Ázsia 1950-ben 186 millió főnyi lakossága 1980-ra körülbelül megkétszereződne, s így — a nyolcadik fejezet szerint — a világ népességében elfoglalt súlya 7,4%-ról 8,2%-ra növekedne. A számítások szerint e terület legnépesebb országa továbbra is Indonézia maradna, 75 millió helyett 120-140 millió főnyi lakossal. A második fejezet alternatív alacsony halandósági, a harmadik hanyatló termékenységi fel-tételekkel bővíti a becslést. A negyedik fejezet Burma, Vietnam, Singapore és a Maláj Szövetség népességi számára állít fel más elméleti kivetítéseket.

A kötet legtanulságosabb része az ötödik és hatodik fejezet. Az ötödik fejezet a várható trendek néhány következményére utal, azaz a számítások alkalmazása terén mutat példát. Kitér a népsűrűség, a gazdaságilag aktív népesség, s a főbb gazdasági ágak népességének alakulására, a földterület fel-használására, az e területeken fontos rizstermelésre, a városi népesség fejlődé-sére, a külkereskedelemre, az oktatásra, és a népesség földrajzi megoszlására.

A hatodik fejezet viszont, amely a vándorlások befolyását elemzi, első-sorban technikai szempontból tarthat számot érdeklődésre. A módszer egy közösség teljes áttelepülésének alapvető modelljéből indul ki, s ezt az elméletet

módosítja a különböző gyakorlati tényezők alapján. E részben nagyon szemléletesek a közölt ábrák, különösen az áttelepülési alapmodell 30 évre feltételezett két oszlopa a régi és az új település népességeinek korfaival, valamint egy megszakadt és egy folytatódó vándorlásból adódó népesség korfaának 60 évre történő előrevetítése, összehasonlítva a helybenszületett népesség stabil modelljével. Ehhez a témához kapcsolódik a hetedik fejezet, amely a belső vándorlásoknak a népességösszetételre gyakorolt hatásaival foglalkozik.

A nyolcadik fejezet a délkelet-ázsiai népesség történeti perspektíváit vázolja. A kötetet a részletes számítások eredményeit tartalmazó függelékek egészítik ki.

A. Gy.

S. CHANDRASEKHAR: *Infant Mortality in India 1901–55*. (Csecsemőhalandóság Indiában, 1901–1955.) London, 1959, pp. 175.

Chandrasekhar professzor újabb könyve nemcsak az indiai csecsemőhalandóságról, hanem a csecsemőhalandóság problematikájáról általában is világos és áttekinthető összefoglalást ad.

A könyv viszonylag terjedelmes első része a rendelkezésre álló adatforrásokat, az indiai népszámlálási és népmozgalmi számbavételi rendszert tekinti át az utolsó fél évszázadban, abból a szempontból, hogy ezek nagymérvű fogyatékságaik ellenére hogyan használhatók fel a csecsemőhalandóság mértékének megállapítására. Az ehhez kapcsolódó második fejezet a csecsemőhalandóság mérési, számítási módszereit tekinti át, s egyszerű, nem kerestten matematikai nyelven tárgyalja az „igazi” csecsemőhalandósági arány fogalmát, a tisztított (Valaoras), a kiegyenlített (Moriyama és Greville) arányszámot, a „szétválasztó” tényező számítását, a halandósági táblák csecsemőhalandósági arányszámát (az angol, amerikai és indiai halálozási tábla-módszerek alapján), Bourgeois-Pichat módszerét, az arányszámok standardizálását, stb.

A logikus felépítésű munka második témaköre a tényekkel, a csecsemőhalandóság nemzetközi áttekintésével és az indiai csecsemőhalandóság elemzésével foglalkozik. Igen érdekesek az afrikai és a latin-amerikai csecsemőhalandóságról írott oldalak, a nemzetközi összehasonlítás azonban, bár széles látókörről tanúskodik, a tárgyilagosságot erősen befolyásoló egyoldalúságot árul el, amennyiben a Szovjetunió és a népi demokratikus országok adatait és ezek elemzését teljesen mellőzi. Az indiai csecsemőhalandóság egyébként a század elején 200–250‰ között mozgó értékekkel a szerző szerinti „nagyon magas” csecsemőhalandósági csoportba tartozott, a huszas években 200‰ alá csökkent, a harmincas években 160–180, a negyvenes években 130–160‰ körül ingadozott, s az ötvenes évek elején 110–120‰ körüli értékekkel a „magas” csecsemőhalandóságú csoportba került. Az indiai csecsemőhalandóság további elemzéséből számos tanulság vonható le.

A harmadik témakör a csecsemőhalandóság okaival foglalkozik. A szerző konkrét elemzés alá veszi a biológiai, gazdasági, kulturális és társadalmi, valamint pathológiai tényezőket, s itt a számos különleges indiai sajátosság — mint például a tudatlan és képzetlen „dai” (bába) működése — mellett általános hasznú megállapításokhoz is eljut. A befejező rész a csecsemőhalandóság elleni küzdelem módjait és tennivalóit foglalja össze. A könyvet függelékben közölt adatok, gazdag bibliográfia és névmutató egészíti ki.

A. Gy.

*

SZILÁGYI JÁNOS: *Adatok az átlagos élettartam kérdéseihöz Aquincumban és Pannonia más részeiben*. I. — II. (Сведения к вопросу средней продолжительности жизни в Аквинкуме и в других краях Паннонии. Particulars to the Question of the Average Length of Life in Aquincum and Other Parts of Pannonia) *Antik tanulmányok*. VI., 1959., pp. 31–80. és 221–243.

Örvendetes tény, hogy a történeti demográfia magyarországi művelése nem korlátozódik a XVII–XIX. század időszakára, hanem újabban antropológusok, orvos-kutatók és demográfusok munkája nyomán a középkorra és

az ókorra is kiterjed, s ezen a területen nemzetközi tekintetben is figyelemre méltó eredményeket ér el. Szilágyi János két részben közölt terjedelmes tanulmánya beletartozik ebbe a kutatási körbe, amely a régebbi múlt demográfiai viszonyait tárgyi emlékek alapján vizsgálja, s a régészet részéről epigráfiai anyag feldolgozásával járul hozzá az eredményekhez.

A szerző nagy munkát vállalt, amikor összegyűjtötte az Aquincumból és Pannónia egyéb városaiból származó több mint 1200 császárkori sírfeliratot, s az ezek feldolgozásából adódó eredményeket az antik világbirodalom fővárosából származó csaknem 10 000 sírkőfelirat adataival vetette össze. Felmerül azonban a kérdés, hogy e nagy anyag többféle csoportosításban történt részletes feldolgozásának a tanulmányban alkalmazott módja minden szempontból helyes-e. A szerző maga is utal rá, hogy J. Beloch, aki a múlt század végén először próbálta meg az itáliai sírkőfeliratok életkor-adatait felhasználni, kemény bírálatot kapott, s emlékeztetettünk arra, hogy néhány éve L. Henry a Populationban — különböző megmondások alapján — elvetendőnek találta és sommásan elítélte ezt a módszert. Vizsgáljuk meg hát — magas mértéket felállítva — ebből a kritikai szemszögből a munkát.

A tanulmány bevezetője kiemeli, hogy 1. a következtetések legfeljebb azon társadalmi rétegekre vonatkozhatnak, amelynek anyagilag módjában állott és fontos lehetett síremlék állítása, 2. az életkor-adatok természetesen nem teljesen pontosak, és 3. az adatok nagy száma következtében érvényesülhetnek a nagy számok törvényei. A szerző tehát rámutat az ilyen jellegű kutatások problematikájára, azonban éppen a legdöntőbb 3. pontnál, kiinduló állásfoglalásával nem érthetünk egyet. Igaz ugyan, hogy az általa feldolgozott anyagok kiválasztása statisztikai mintavételi szempontból egyes társadalmi, területi csoportokra vonatkoztatva reprezentábilis lehet, s a minták tagszáma valóban elég nagy, ez azonban a nagyszámok törvényének érvényesüléséhez nem elég. Sajnos a demográfiai jellegű ismérvek — így a nemek és éppen a vizsgálat tárgya, az élettartam — terén a sírkövek előfordulásában (felállításában) nemcsak véletlen, hanem az adatokat jelentős mértékben torzító szisztematikus hibák is jelentkeznek, amelyek több esetben téves következtetésekhez vezetnek.

Példaként az anyag két ilyen hibájára mutatunk rá. Az egyik az egy éven aluli meghaltak képviselőitének hiánya, amelynek következtében a csecsemő-halandóság valószínűtlenül alacsony (Rómában pl. 14,8‰!). Feltehető, hogy a csecsemőknek, különösen az újszülötteknek sokkal ritkábban állítottak sírkövet, mint a nagyobb gyermekeknek. A szerző figyelmét e körülmény valószínűleg elkerülte, s ezért olyan következtetéseket von le, hogy a csecsemő-halandóság a 10—11 hónapos korban a legmagasabb (a Rómából ismeretes csecsemő-sírkövek 56,1%-a 6—11 hónapos kort jelez, holott az ilyen korú meghaltak aránya még az elmaradottabb ázsiai országokban sem magasabb 15—25‰-nál). Az elemzett anyagnak a csecsemőhalandóság értékének megállapításában mutatkozó hibája — eltekintve attól, hogy az életkorral kapcsolatban más korcsoportokban is jelentkeznek torzító tendenciák — a számításokban azután továbbgyűrűzik, s más mutatószámok értékeit (továbbélési rend, várható élettartam, stb.) is jelentékenyen befolyásolja. Hasonló — bár kisebb jelentőségű — hiba lehet a mintákban a női és férfi sírkőállítások gyakoriságának különbségei miatt, amelyből a szerző azt a következtetést vonja le — legalábbis a sírkőállító rétegekre —, hogy Rómában és Pannóniában a férfiak hányada 65,3%, azaz 1000 férfira mindössze 531 (!) nő jut.

A feldolgozott anyag reprezentatív voltával kapcsolatban felmerülő indokolt kétségek, s a szisztematikus hibáknak az eredmények, következtetések terén való jelentkezése igazolni látszanak a módszerrel szemben általában támasztott aggályokat. Hozzájárul még ennek a nézetnek kialakulásához az is, hogy a nem demográfus kutatók — természetszerűen — általában járatlanabbak a halandósági kérdések nem egészen egyszerű demográfiai terminológiájában, a demográfiai ill. statisztikai elemzési eszközök használatában és a források területén. Így például e tanulmányban is a szerző párhuzamosan használja a „halálzási esetek”, a „halandóság rendje”, a „halandóság” és a „halandósági táblázat” kifejezéseket az egyes életkorokban meghaltak számának (D_x) megjelölésére, s nem tesz következetesen különbséget életkor

és élettartam között. Emellett a halandósági tábla középértékeinek megjelölésében is szokatlan és következetlen kifejezéseket használ, mint pl. „várható, valószínű átlagos élettartam”, „előrelátható élettartam” és „várható életkor” (a valószínű életkor helyett), „valószínű, várható átlagos élettartam”, az „élők várható középlettartama”, „élettartam-átlag” stb. (a várható átlagos élettartam helyett); a meghaltak %-os megoszlását (d_x) halandóságnak mondja, holott halandóságon általában a relatív gyakoriságot, ill. a halálzási valószínűséget (q_x) értjük. A szerző által közölt grafikonok kiegyenlítetlenségük miatt nehezen tekinthetők át, az irodalmi források felhasználásában a hivatalos statisztikai adatforrásokkal szemben gyakran hibás vagy elavult forrásokat, téves adatokat, a napilapok közleményeit részesíti előnyben stb. stb. . . .

A felsorolt hibák ellenére azonban mégis az a véleményünk, hogy a régészeti demográfiai kutatásoknak ez az útja járható, s Szilágyi János kétrészes nagy tanulmányát a magyar történeti demográfiai irodalom nyereségének tartjuk. A tanulmány hibái olyanok, amelyek e tárgykör irodalmában más szerzőknél is előfordulnak. Meg kell azt is mondanunk, hogy az egyszerűbb demográfiai, statisztikai módszerek alkalmazásában mutatkozó járatlanság, a képviselői módszer alapvető követelményeinek figyelmen kívül hagyása a régészeti kutatásokban sajnos olyan gyakori jelenség, amelyben sokszor történészek, néprajzosok, antropológusok, orvosok stb. is osztoznak.

A tanulmány kétségkívül jelentős értékeit az alábbiakban foglalhatjuk össze. Az első rész, a szerző tudatos törekvése szerint többet nyújt a korábbi epigráfiai dolgozatoknál, mert az eredmények megvitatásához, a további kutatásokhoz alkalmas módon közzéteszi a munka részletes adatanyagát. Az adatok mintaszerű közlését a hitelességet és a használhatóságot nagymértékben növelő dokumentatív forrásanyag egészíti ki. Különösen figyelemre méltó az a tudományos megalapozottságú csoportosítás, amely a nagy anyagot területileg, az egyes korszakok, valamint a két nagyobb területi egységben (Róma és Pannónia) társadalmi rétegek szerint rendezi, és a két demográfiai ismérv, a nem és az életkor (korévek) alapján bontva táblázatokba foglalva közli. E csoportosítások közül külön ki kell emelnünk azt a munkát, amelyet a szerző a társadalmi rétegek szerinti csoportosítás megalkotásában végzett. Úgy gondoljuk, hogy az ezekből levont következtetések — nagyságrendi eltérésekkel, s az itt jelentkező speciális tendenciák hatásaitól eltekintve — nemcsak többé-kevésbé helytállóak, hanem nagy jelentőségűek is.

A második részben, ha az olvasó el tud tekinteni a terminológia és az elemzési mód már említett zavaró alkalmazásától, végre is inkább azt sajnálhatjuk, hogy — amint erre az anyagból következtethetünk — a szerző nem tette közzé halandósági tábla számításainak egészét vagy legalábbis rövidített áttekintését. A szerző egyébként sok tekintetben kritikusán kezeli anyagát, s például a kor-akkumuláció kiegyenlítését az általánosan használt csoport-határok eltolásával kísérel meg, más helyen pedig a bizonyos koron felül meghaltakra vonatkozó számításokkal kiküszöböli a csecsemő- és gyermekhalandóság nem reprezentáns voltából adódó hibákat.

A szerző érdeme, hogy nem marad meg az adatfeldolgozás szűkszavú ismertetésénél, hanem a kérdés differenciált voltát felismerve logikus következtetések alapján, a római-kori régészet gazdag eredményeit felhasználva gondolatébresztő eredményekre jut, s olyan összefüggésekre mutat rá, amelyek hasznosan egészítik ki az eddigi ismereteket. Ilyen eredmények elsősorban a tanulmány második részében és a tulajdonképpen további gondolatokat felvető összefoglaló részben találhatók.

Ismertetésünk keretében — amely az adott tanulmány elemzése kapcsán voltaképpen egy tudományos kutatási ág helyzetére kívánt rámutatni — nem szorítható be az eredmények taglalása, s messze vezetne azok megvitatása. Reméljük azonban, hogy ez a szerző szándéka szerint hamarosan megvalósul, s a tanulmány elő fogja segíteni a kapcsolódó tudományszakok területén is a további munkát, amely a történeti demográfiát is újabb ismeretekkel fogja gyarapítani. A régészet területén a szerző mindenestre követésre méltó példát mutatott, s tekintettel arra, hogy a római kori epigráfiai anyag — ebből a szempontból — ma már gyakorlatilag ismertnek tekinthető, úgy gondoljuk,

hogy az egész birodalomra vonatkozó részletfeldolgozások sem fognak elmaradni. A szerző összesen mintegy 43 000 adatra kiterjedő gyűjtése a közreadott tanulmány alapján alkalmasnak látszik ilyen feldolgozások készítésére, sőt a korábbi elemző munkák felhasználásával a szintézis megalkotására is, amelynek várakozással nézünk elébe.

A. Gy.

VINCENZ, P. E.: *Variation de la fertilité selon l'âge. Méthode de recherche; aperçu de quelques résultats d'enquête.* (A termékenység változása az életkor függvényében. A vizsgálati módszer; néhány kutatási eredmény összefoglalása.) *Bulletin de l'Institut International de Statistique.* 1958. 2. sz. 218—226. p.

A dolgozat a születésszabályozást nem alkalmazó házaspárok termékenységének alakulását vizsgálja a propagatív élettartam folyamán a reprezentatív módszer segítségével. Az ilyen házaspárok termékenységét két tényező határozza meg: egyrészt a véglegesen steril, másrészt a még termékeny házaspárok hányada. Ez utóbbiak termékenységének időbeli alakulása legcélszerűbben a havonkénti termékenységi arányszám, illetőleg a szülés havonkénti valószínűsége által jellemezhető. E valószínűség szoros összefüggésben áll a 9 hónappal korábbi időszakra vonatkozó megtermékenyülési valószínűséggel.

A házasságkötést közvetlenül követő időszak termékenységének mérésére legalkalmasabbnak bizonyult a házasságkötés utáni 8—11. hónapok folyamán megfigyelhető szülések hányada ama házas nők csoportjában, akiknél a házasságkötés követő 8. hónap előtt nem fordult elő szülés. Ez a hányados a 15 éves korban házasuló nőknél 35%, majd fokozatosan emelkedik, úgyhogy a 18. életévben házasuló nőknél 50%, 22 évesekre nézve majdnem 60%.

Ez mutatja, hogy a serdülés folyamán és azt követően a termékenység számottevő mértékben növekszik. Egyébként a 20—24 éves korban házasuló nőknél a havonkénti termékenységi arányszám a házasságkötés utáni 9. és 10. hónapokban 23—24%, ami kb. 26—27%-os megtermékenyülési valószínűségnek felel meg a menstruációs ciklusra vonatkoztatva. Ez nem különösen nagy érték, ha figyelembe vesszük, hogy a házaspárok összességére vonatkozó megtermékenyülési valószínűség ennél is kisebb érték kell hogy legyen.

A megfigyelések szerint a szülés után a termékenység nagysága egész a 43. életévig majdnem állandó. Ebből következik, hogy a női kohorszok termékenységének az életkorral kapcsolatos csökkenését a sterilé vált nők hányadának növekedése okozza. A szülés után a megtermékenyülés valószínűsége lényegesen kisebb, mint a házasságkötést közvetlenül követő időben.

Th. E.

GOPALASWAMI, SHRI R. A.: *How Japan Halved Her Birth Rate in Ten Years: the Lessons for India.* (Hogyan csökkentette Japán a felére a születési arányszámot: tanulságok India számára.) *Population Review* (India), 1959. évi 2. sz. 52—57. p.

A születési arányszám Japánban az 1947. évi 34 ezrelékről 1957-ben 17 ezrelékre esett. *Kitaoka* professzor a Hatodik Családtervezési Konferencián, 1959 februárjában Új Delhiben tartott előadásán ismertette a születéskorlátozással kapcsolatos hivatalos japán álláspontot és azokat a módszereket, amelyeknek a hatására a születési arányszám Japánban igen nagy mértékben esett. *Gopaldaswami* cikke tulajdonképpen *Kitaoka* előadását ismerteti és megjegyzéseket fűz hozzá indiai szempontból.

Indiában a kormány, mint ismeretes, nagy mértékben támogatja a születéskorlátozást, mert arra törekszik, hogy a népesség számát a gazdasági helyzetnek megfelelő szinten stabilizálja. Jelenleg, bár a hivatalos állami propaganda már folyik, még semmiféle eredmény nem mutatkozott a születési arányszám csökkenése terén. Ebből a szempontból van nagy jelentősége a hivatalos India számára a születéskorlátozás terén elért Japán sikereknek.

Kitaoka professzor szerint a születési arányszám Japánban két különböző ok hatására esett. Az egyik a fogamzásgátló szerek egyre kiterjedtebb hasz-

nálata, a másik az abortuszok legalizálása. A fogamzásgátlást a sajtó, a rádió és az összes társadalmi szervezetek rendszeresen propagálják, a fogamzásgátló szerek ára rendkívül olcsó, szinte csak jelképes, sok esetben pedig ingyenes. Emellett kiterjedt egészségügyi felvilágosító hálózat is áll a születéskorlátozással élni kívánó nők rendelkezésére. Az abortusz Japánban engedélyezve van, bármely megfelelő képzettségű orvos saját elhatározása alapján, szabadon végezhet művi terhességmegszakítást.

Kitaoka megállapítása szerint a születési arányszám csökkenése majdnem teljes mértékben az engedélyezett abortuszok hatására következett be, a fogamzásgátlás gyakorlata ugyanis még nem általános és ha a nem kívánt terhesség bekövetkezik, azt művi úton szakítják meg. A születésszámot korlátozni kívánó japán családok 70 százaléka művi terhességmegszakítással teszi ezt. Mindamellet a közvélemény jelenlegi rendkívül liberális abortuszrendszer megszüntetését követeli. Ha az abortusz kérdésben szigorítás jönne létre, a születési arányszám ismét emelkedne és 30 ezrelék körül állapodna meg.

Gopalaswami a japán tapasztalatok alapján megállapítja, hogy a fogamzásgátló módszerek és eszközök elterjedésétől egyelőre Indiában sem várható a születések számának csökkenése. Mindamellet — az abortusz káros hatása és immorális volta miatt — a fogamzásgátló módszerek kiterjedt propagálása egyik jó módja a kérdés megoldásának, különösen, ha tekintetbe vesszük az abortuszt alkalmazó japán nők magas gyakoriságát.

Mind ezek után a férfiak és nők számára egyaránt a sterilizációt javasolja, mint a születéscsökkenés leghatásosabb módját. Ezt a megoldási lehetőséget Japán számára is ajánlja. A sterilizációt — véleménye szerint — állami költségén, szervezeten kell végrehajtani az azt kérő személyeken.

V. Gy.

WHELPTON, P. K.—KISER, C. V.: *Social and Psychological Factors Affecting Fertility*. (Társadalmi és pszichológiai tényezők befolyása a termékenységre.) *The Eugenics Review*. 1959. 1. sz. 35—42. p.

Indianapolis városban az 1941. év folyamán nagyszabású vizsgálatot végeztek annak megállapítására, hogy a társadalmi és pszichológiai tényezők a termékenységre és családtervezésre milyen befolyást gyakorolnak. A cikk e kutatás eredményeit összefoglalóan ismerteti és értékeli. A vizsgálatot a reprezentatív módszer segítségével végezték. Ennek előkészítésére teljeskörű háztartási adatgyűjtést folytattak Indianapolis helybeli születésű fehér lakosága körében az első házasságuk keretében élő olyan házaspárokra vonatkozóan, ahol a feleség életkora 15 és 44 év közé esett. Ezen adatgyűjtés főcélja a termékenység és a vallási felekezet közötti kapcsolat megállapítása volt. Az adatok szerint a katolikus házaspárok termékenysége 18%-kal haladta meg a protestánsokét, ezekenél viszont az izraeliták termékenysége 25%-kal kisebb volt. A katolikusok termékenységi fölnyene minden iskolai végzettség és lakbér szerinti csoportosítás keretében is érvényesült, kivéve a legalacsonyabb lakbérkategóriákat.

A háztartási felvétel alapján 1444 viszonylag termékeny és 533 steril házaspárt választottak ki a termékenység társadalmi és pszichológiai kapcsolatainak megállapítása céljából. A kiválasztott személyek az 1927—29. évben kötötték házasságot, a férjek 40 év, a feleségek 30 év alatti korban, mindketten protestánsok, legalább 8 osztályos iskolai végzettséggel rendelkeztek, és a házasság után főleg nagyvárosban éltek. A termékeny házaspárok közül 98% legalább részben alkalmazott születéskorlátozást, 42% a családnagyságot és a születések időpontját megtervezte. A steril házaspárok közül 64% élt fogamzásgátló módszerekkel. A születésszabályozás, abortuszok és a nemzőszervek elégtelensége miatt a házaspárok összes termékenysége a lehetséges mértéknek 26,9%-át tette ki.

A termékenység társadalmi és pszichológiai kapcsolataira nézve 23 előzetesen megállapított hipotézis helyességét vizsgálták meg. Legfontosabbnak a társadalmi-gazdasági tényezők befolyása bizonyult. A vizsgálat szerint a születésszabályozást hatékonyan alkalmazó házaspárok hányada a kedvezőbb gazdasági helyzettel, illetőleg az életszínvonal emelkedésével növekszik.

A termékenység és a társadalmi-gazdasági helyzet között inverz kapcsolat áll fenn a termékeny házaspárok összességét tekintve. — Az összes terhességüket megtervező házaspároknál viszont e kapcsolat pozitív jellegű, azonban a termékenység mértéke viszonylag alacsony.

A gazdasági biztonság érzésével az eredményes születésszabályozás mértéke egyenes összefüggésben van. A tervezett család nagysága viszont inverz kapcsolatot mutat a biztonság hiányával szemben. Vizsgálták a tényleges és a kívánt életszínvonal közötti különbség befolyását is; azonban az e különbséget jellemző változók nem bizonyultak megfelelőeknek, és így az eredmények nem egyértelműek. További hipotézisek szerint a termékenységre hatást gyakorolnak a házastársak szüleinek termékenysége és a gyermekkor élményei is. A vizsgálatok nem igazolták ezeket a feltevéseket.

A vizsgálat igen sok módszertani tanulságot nyújtott. A vizsgálat eredményességét döntően befolyásolta a függetlennek tekinthető változók helyes megválasztása, továbbá minőségi és mennyiségi jellemzésének módja. A vizsgálat mintacsoportja a sokféle megállapítandó összefüggés szempontjából szűk méretűnek bizonyult. Hiányosság volt továbbá, hogy az adatgyűjtés egyetlen időpontra szorítkozott. Ilyen módon kétséges, hogy a 12–14 éves házasságokra nézve egyes ismérveket emlékezetből helyesen lehetett megállapítani. Hasonló felvételeknél ezért indokolt az adatokat időbeli hossz-metszeten is meghatározni. E tanulságokat az Egyesült Államokban az újabban termékenységi kutatásoknál már értékesítették.

Th. E.

JULIANKALA, EINO: The Great Finnish Famine in 1696–97. (A nagy finnországi éhínség 1696–97-ben.) Klny. The Scandinavian Economic History Review. Uppsala, 1955., pp. 48–63. — Can the Population of Finland in the 17th Century Be Calculated? (Kiszámítható-e Finnország 17. századi népessége?) Klny. The Scandinavian Economic History Review. Uppsala, 1958., pp. 155–172.

A demográfiai érdeklődésű finn történész-professzor két tanulmánya a népességtörténet magyar kutatói figyelmére is számot tarthat. Az 1696–1697 telén és tavaszán pusztító nagy finnországi éhínséggel foglalkozó írások tárgya hazánkban alig ismert. Minden bizonnyal többet tudunk az írországi, a kínai vagy indiai éhínségekről, mint az északon élő kis rokon nép történeti katasztrófájáról. Pedig, mint a szerző írja, „ha a történelmi katasztrófákat azzal a népességi veszteséggel mérjük, amelyet az a szenvedő népek okoz, akkor az 1696–97. évi finnországi éhínség pusztítása egyike az európai történelem legszörnyűbb csapásainak”.

Valóban, még a fekete-halál, a pestisjárvány sem követelt ilyen arányú áldozatot, amely pedig a jelenlegi számítások szerint Anglia népességének egyötödét vitte el, sőt a kontinens egyes részein még annál is többet. A meghaltak aránya a nagy éhínség évében Finnországban még magasabb volt, a népességnek mintegy egynegyede, de lehetséges, hogy egyharmada pusztult el. A szerző anyakönyvek és közigazgatási feljegyzések alapján kísérli meg felmérni az éhínség és a megemelkedett halandóság következtében elpusztultak számát és arányát. Részletesen vizsgálja az éhínség okait is, amelyek között a relatív túlnépesedés mellett a klimatikus tényezők kedvezőtlen alakulása, a primitív agrárgazdálkodás, a betegségek elterjedése, a megelőző kormányzati gondoskodás hibái is felfedezhetők.

A második tanulmány, amelyben a szerző elsősorban a fejadó-listák alapján vizsgálja Finnország 17. századi népességének számát, főleg módszertani tekintetben tanulságos. Külön megemlítünk egy becslési módot, amelyben D. Hannerberg nyomán a szerző egy három arányból álló egyenlettel — a fejadó-listában szereplő 1000 lakosra jutó születések száma (mf), a fejadó-listában szereplő népesség az egész népesség százalékában (p), születési arány (n) — dolgozik (mf, p = 100 n), mégpedig úgy, hogy a születési arányszámokra, amelyeket az mf (x) és p (y) arányokkal meghatározva hiperbolikus görbékkel jellemez, különböző értékeket felvéve, a p értéket, s ennek nyomán az összlakosságot határértékek között kapja meg Tavastland tartományban.

A. Gy.

BOGUE, D. J.—DUNCAN, B.: *A Composite Method for Estimating Potscensal Population of Small Areas by Age, Sex, and Color.* (Összetett módszer kis területek népszámlálási adatainak továbbvezetéséhez, kor, nem és szín szerint.) US. National Office of Vital Statistics. *Vital Statistics-Special Reports.* Vol. 47, Number 6. 161—185. pp.

Szerzők a népszámlálási adatok továbbvezetésének, illetőleg a két népszámlálás közötti időszak egyes éveire vonatkozó népességszám-becslésnek sajátos módszerét mutatják be dolgozatukban.

A módszer nem új, hanem már ismert eljárások összehangolása és tulajdonképpen az összehangolás módja eredeti benne, bár — és ezt a szerzők is elismerik — a finomításnak, a pontosság növelésének még számos lehetősége van.

A becslési módszer lényege, hogy a népességszám alakulásával a legszorosabb kapcsolatban álló három tényező: az iskolába beiratkozók, a születések és a halálozások száma segítségével következett az egyes nagyobb korcsoportok lélekszáma, nem és szín szerint. A kiindulási alapot természetesen mindenkor a népszámlálás megfelelő adatai képezik. Az ily módon meghatározott korcsoportok összege adja a vizsgált település lélekszámát. A módszer előnye — többek között — abban rejlik, hogy számítástechnikailag rendkívül egyszerű.

A szerzők a módszert hat lépésben írják le, e lépések mindegyike még további, al-munkafázisokra oszlik.

Az első lépés a 45 éves és ennél idősebb népesség számának becslése. E korcsoport lélekszámát a halálozások adataiból nyerik, mégpedig oly módon, hogy a becsült korszpecifikus és nemek szerinti halálozási arányszámok és a halálozások abszolút számából számítják ki a szóban forgó korcsoport népességét.

A második lépés a 15—44 éves nők számának becslése. Ez a számítás az anya kora és színe szerint csoportosított születési adatokon alapszik, az első lépésnél már ismertett inverz eljárás szerint. Ezután — harmadik lépésként — a 15—44 éves férfiak számának meghatározása következik, a korszpecifikus nemi arány segítségével. Az 5—14 éves korúak számát az iskolákba beiratkozók arányával határozzák meg, oly módon, hogy a „beiskolázási arány” és az iskolákba beiratkozók számából számítják ki a korcsoportba tartozók tényleges számát. Az ötödik lépés az 5 éven aluliak számának megbecslése. Ez az 5 éven aluli gyermekek számának a 20—34 éves nők számához viszonyított aránya segítségével végezhető el. Itt természetesen a nemi arányt és a szint is figyelembe veszik és így tulajdonképpen négy arányszámból határozzák meg a vizsgált korcsoporthoz tartozók tényleges számát.

A hatodik lépésben az eddig elvégzett lépéseket összegezik. A már meghatározott négy korcsoport adatának összege adja a becslés előzetes eredményeit, melyeket még ellenőrizni kell, főleg abból a szempontból, hogy a felhasznált arányszámok helyesek-e.

Bogue és *Duncan* módszere érdekes kísérlet az egyes kisebb területi egységek népszámlálások közötti lélekszámának becslésére, különösen az amerikai viszonyok között, és — fenntartásokkal ugyan — más országokra is alkalmazható. Hibája, hogy a vándormozgalmat — megfelelő adatok híján — nem veszi figyelembe. A másik hibaforrás abból adódhat, hogy az egyes korcsoportokba tartozók számát több esetben olyan arányszámok alapján becsülték meg, amelyek a számításon kívül eső, egyéb tényezőktől is függenek.

V. Gy.